

Jog

történeti szemle

2004
2. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

A Hanza fenyítőházai

**A Kúria és
a magyar öröklési jog**

**Ügyvédek elleni
panaszeljárások**

**A benesi dekrétumok és
a felvidéki magyarság
szülőföldjéről való
eltávolítása**

**A személyi igazolvány
bevezetése**

Fayer László

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Mezey Barna: A Hanza fenyítőházai	1
Rác Barnabás: A Kúria és a magyar öröklési jog a 20. század kezdetén	6

MŰHELY

Koncz Ibolya Katalin: Boszorkányperek és a Constitutio Criminalis Carolina	17
Szendrei Géza: A magyar ügyészség kezdetei	21
Korsós Delacasse Krisztina: Ügyvédek elleni panaszeljárások a 20. század elején	27

ELŐADÁS

Izsák Lajos: A benesi dekrétumok és a felvidéki magyarság szülőföldjéről való eltávolítása 1944–1949 ..	37
---	----

DISPUTA

Máthé Gábor: A hatalommegosztás kérdései	44
--	----

ARCKÉPCSARNOK

Nánási László: Fayer László	47
-----------------------------------	----

FORRÁS

Föglein Gizella: A személyi igazolvány bevezetése Magyarországon 1954-ben	55
---	----

SZEMLE

In memoriam Kristó Gyula – Nótári Tamás	63
Börtönügyi kiállítás Szilvásváradon – mb –	64
Homoki Nagy Mária habilitációs előadásai – Völgyesi Levente	66
Az egyházjog forrásai – Szuromi Szabolcs Anzelm	66
Degré Alajos méltatása – m –	68
A magyar jogtörténet forrásai – Bakonyi Péter	69
Historia del derecho privado de la edad moderna – Hamza Gábor	70
Az igazság és a nagy mítosz ... – Koltay András	72
Magyarország századai – Magyar Attila István	74
A Hadtörténelmi Levéltár igazságügyi fondjai – Pandula Attila	75
Német–magyar jogtörténeti tanulmányok – Stipta István	76

HÍREK	62, 78
-------------	--------

E számunk szerzői	80
-------------------------	----

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Jog

történeti szemle

A kiadást támogatta a Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Kara

Szerkesztő bizottság:

Dr. Izsák Lajos, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna

Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

TANULMÁNYOK

Mezey Barna:

A Hanza fenyítőházai*

lémát jelentett az újkor kezdetének zavaros évtizedeiben megszerveződő tömegkriminalitás, mely a németföldi bandavilág kialakulásával komoly kihívásként fenyegette a gazdag kereskedővárosokat.⁶

Az ún. első német alapítási hullám a 17. század első felében sajátos jegyet viselt magán: a szűk értelemben vett büntetés-végrehajtásnak (mely a szabadságvesztés kapcsán tömlöcöztetésben és a közmunka szervezésében merült ki) nem, vagy csak alig volt szerepe a rezsim kialakításában. Ezek az intézetek a *fegyelmező munka házai* voltak. A történet- és jogtudományban hosszú ideje zajlik a polémia a házak büntető (büntetés-végrehajtási) jellegét illetően. Ezek az időnként ismétlődően fellángoló viták a börtöntörténeti kutatások általánosan elfogadottnak tűnő tételét vitatják, hogy a fenyítőház eredetileg semmiképpen sem tekinthető büntetés-végrehajtási intézetnek. Többek arra hivatkozva, hogy nem csak Amsterdamban, de Danckában is a büntető igazságszolgáltatással szoros kapcsolatban állottak a fenyítőházak, büntető intézményeknek tekintik őket. A vita mögött lényegében a kriminalitásnak különféle mélységű definíciói állanak. Tagadhatatlan, hogy a korszakban a büntető igazságszolgáltatás és a rendészet, a közigazgatás között megkérdőjelezhetetlenül szoros kapcsolat állott fenn. Az is aligha vitatható, hogy a fenyítőház kezdetben mint állami, a jogszabályokat sértő és „kriminálisnak” tekintett nevezett magatartások szankciója volt. A csavargást, koldulást, a munkakerülést a koraújkorban a rendészeti jogalkotás üldözendő és büntetendő cselekményként rögzítette. A fenyítőháznak a deviáns magatartásokat szankcionáló karaktere kezdettől fennállt, és lényegében nem is változott. Idők folyamán átalakultak viszont azok a devianciák, amelyek büntetésére a fenyítőházakat létrehozták, illetve utóbb alkalmazták. Helyenként kezdettől, máshol csak a működés későbbi fázisában, de befogadtak „súlyos” bűnelkövetőket is, akiket büntető ítélettel utaltak a házakba, és akik a bíróság egyéb döntése esetén halált vagy súlyos testi büntetést érdemeltek volna.⁷

A Hanza városok fenyítőházainak másik, az amsterdami elütő sajátja, hogy kezdettől fogva *kétfunkciójú házakról* van szó. A szakirodalom már a 17. században magától értetődő fenyítőházi célként emlegette a koldusok elleni fellépés mellett az annak határ- és forrásvidékéről származó, szükségét szenvedő személyek elhelyezését, vagyis a *szegénygondozás* feladatait.⁸ Amsterdamban is fokozott figyelmet fordítottak a szegényügy kezelésére, de ott nem próbálták meg elintézni egy füst alatt: külön szegényházakat, árvaházakat

Nem sokkal az amsterdami fenyítőházak megnyitását követően, a Hanza-városok is hasonló intézmények létesítéséről döntöttek.

Mint tudjuk, Bréma (1604), Lübeck (1613), Hamburg (1618) és Dancka (Danzig) (1629) városai egymást követően nyitották meg az amsterdami Tuchthuis nyomán fenyítőházaikat,¹ amelyeket tiszta formájukban (cél, koncepció, rezsim) a németalföldi modellről mintáztak. A Hanza városok gazdasági ereje, az amsterdamihoz hasonló társadalmi szerkezete, munkaerőigénye és szegénységproblémája hasonló megoldásokat szült. Von Hippel egy pillanatig sem kételkedik, hogy a minta nem London² volt, hanem Amsterdam.³ Első pillantásra, általánosságban is feltűnnek már a hasonlóságok, a házak alapítási processzusainál, szerveztének kialakításánál, igazgatásánál, rezsimjének megformálásánál. Nyomós érv a minta kérdésének eldöntésében az a Bréma levéltárában fellelhető feljegyzés, amely szerint a város házának alapításához az amsterdami tanács segítségét kérte. Dancka levéltárában helyezte el az amsterdami alapító okiratot és házszabályt.

A német intézetek a holland minta után követték és erősen tartották a „becsületes jelleg” büntető filozófiáját. Magát a munkarendszert, sőt a munkafajtát, a keményfareszelést is átvették a németalföldi elődtől. Hamburg abban is másolta az amsterdami rendszabályokat, hogy lehetővé tette az intézet szabad látogatását nagybőjt idején. A modellkérdésben fontosnak látszik az is, hogy az amsterdami „vizespince”-fenyítést Dancka is bevezette.⁴ Az elnevezések is a holland mintát követték: a Zuchtahus (Tugthuys, Tuchthuis), Raspelhaus (Rasphuys), Spinnhaus (Spinhuys) is az amsterdami elnevezésekből ered.

A német jogtörténetben ugyan van némi előzménye a „fenyítőház” megnevezésnek: Härter említi, hogy Mainzban már az első alapításokat megelőzőn, egy helyi rendszabály (Policeyordnung Dezember 1595) a börtön mellett említi a fenyítőházat (Zuchtaus), mint büntető jellegű intézményt. A közigazgatási rendszabály, (amely tehát a rendészeti célok szolgálatára definiálta a házat, szemben a büntető igazságszolgáltatás büntetés-végrehajtási létesítményével) az amsterdami Tugthuys és a majdani brémai fenyítőház kategóriájához közelítette az intézetet. Hippel is tanúsítja, hogy Lübeckben, már a brémai intézetlétesítés előtti időkből szólnak iratok „fenyítőházzal” (Őszerinte ez németalföldi hatás már.)⁵

Az első történelmi hullámban a fenyítőházak *megalapításának indokai* nyilván hasonlóak, de nem teljesen azonosak. (Különösen nem a bekerítések idejét élő Angliával.) Amsterdamban, a világkereskedelem első keresztény központjában, a korai kapitalista gazdaság fellegrárában egyszerre kellett szembenézni a munkaerő-szükséglet kielégítésének szorító igényével és a munkásság szerveződéseinek veszélyével, a protestantizmus szegénységképeinek átalakulásával és a rendi társadalom hagyatékának kezelésével, felszámolásával. A hasonlóképpen iparosodott és kereskedelmi tevékenységből élő Hanza-városokban nagyobb prob-

létesítettek. Hamburg és Lübeck tanácsai az egyszerűség (és nyilván az olcsóság miatt is) egy fedél alatt igyekeztek megoldani a kérdést. 1645-ben Bréma is összevonta a különálló szegény-és fenyítőházat. Danc-ka pedig a kórházon belül létesített műhelyt (Werkstube).⁹ A szegénygondozás feladata szerencsétlen módon meglehetősen megterhelte, és a fenyítőházak eredeti céljától idegen gondolkodásra és működésre kényszerítette az intézeteket. Utóbb a szegénygondozás mellékvezein megérkeztek az árvaügy, az öreggondozás érintettjei, jelentkezett a kórházi funkció, sőt a tébolyultak kezelése és elhelyezése is. Ez azonban már átvezet egy újabb kérdéshez: a német vegyes modell kialakulásához.

A *fenyítőházak elkriminalizálódása* általános jelenség, és ebben a folyamatban sem az amsterdami házak, sem pedig a német alapítású intézetek nem tudták megvédeni magukat a büntető igazságszolgáltatás határozott törekvéseivel szemben. A Hanza-városokban úgy védekeztek a becsületes karakterű intézetek megmaradása érdekében az intervencióval szemben, hogy büntetés-végrehajtási intézeteket hoztak létre. A kifejezetten súlyos bűnöket elkövetők őrzésére alapították Hamburgban a Spinnhaust (1669), Danckában a Rasphaust a fenyítőház udvarában (1690). Lübeckben külön büntető intézet csak 1778-ban jött létre, de a fenyítőházat a Szent Anna kolostorban sikerrel óvták a kriminális elemek beözönlésétől.¹⁰

ZUCHTHAUS ZU BREMEN

Németföldön az első fenyítőház *Brémában* jött létre, bizonyítottan az amsterdami minta alapján, hiszen a brémai magisztrátus 1604-ben alapítási döntésének megerősítése érdekében megkérte az amsterdami Házról a szabályzatait.¹¹ (Amsterdammal Brémának hagyományosan jó kapcsolatai voltak, a megoldás tehát kézenfekvő volt). A brémai ház a német alapításokhoz hasonlóan, a városfalon kívül, a Stephanitornál¹² 1608-ban nyitotta meg kapuit¹³ és 1609-ben datálták az első házirendet és működési szabályzatot.¹⁴ Az 1609 január 29-én kibocsátott házirend a nevelést és a munkáltatást állította filozófiája középpontjába, miként Amsterdam-ban is.¹⁵ A Házsabályzat szerint otthontalan koldusokat, könnyelmű személyeket és kisebb súlyú bűnöket elkövetőket vettek föl az intézetbe. Ez utóbbiakat kizárólag az alsóbírósággént eljáró városi tanács döntése alapján. Az első befogadott csoportokban azonban nem csupán városi döntés alapján kerülhettek be letartóztatottak, hanem természetesen tartási és szállásolási költségek fejében saját rokonok kérésére terhes családtagok is. Számszerűen inkább ezek domináltak, a bűnelkövetők alárendelt szerepet játszottak. Ennek alapján állapítja meg Krause, hogy hasonlóan Amsterdamhoz, itt sem jelentek meg túlnyomó többségben a bűnelkövetők, fennállásának első szakaszában, jellegében ez az intézmény sem elsősorban büntetés-végrehajtási intézet volt.¹⁶ Azután persze az idők folyamán, elsősorban a 18. században többségbe kerültek a mindkét nembeli súlyos bűnözők, velük töltötték fel az inté-

zetet, amely mindinkább büntetés-végrehajtási intézménnyé vált. A brémai büntetés-végrehajtás (eltekin- tve az elkülönítve őrzött, de mégis csak egy intézetben együtt fogva tartott férfi és női raboktól – lényegében Amsterdam nyomán fejlődött. (Ott is bekövetkezett az elkriminalizálódás). Ezzel együtt még a 18. század végén is jó hírnek örvendett a brémai fenyítőház.

1790-ben készített leírás szerint a brémai fenyítőház nem tartozott a legnagyobbak közé. Építészeti- leg az épület négyszögletes alaprajzú, amelynek közepén nyitott tér volt. A zárkák ablakai erre nyíltak. A belső nyitott térségen át jutott a zárkákba elegendő levegő. Az előoldalról, az utcai frontról, ahol az épület bejárata volt, egy kis tágas előudvar nyílt. Ettől jobbra a ház konyhája, balra az inspektor és az előljáró házát összekötő kis helyiség. A raktárnok (ételmester, Speisevater) lakása is az előudvarról nyílt.¹⁷ A bejáratnál éppen szemközt egy nagy terem nyílt, ahol a nők dolgoztak. Ezen keresztül lehetett eljutni egy oldalsó helyiségbe, ahol a rabok ruháit tárolták. E teremből vezetett át az út a tágas és világos börtönbe. A nagy, szabályos négyszög alaprajzú terem akkora volt, amekkorát csak az épület megengedett. A föld alatt különböző méretű szobák voltak, ahol a férfiak dolgoztak, illetve aludtak. A várnagy (godnok) lakásában volt egy őrszoba, amelyik éjszakánként katonáknak adott otthont. A második emeleten egy közepes méretű munkatermet alakítottak ki, férfiak számára. A nőknek tágas alvótermeik voltak. A női részleghez külön lépcső vezetett.¹⁸ A templom (Armenhauskirche) a földszinten volt, ahová misére vezették a foglyokat. A helyiségek az egész intézetben tiszták voltak. A rácsos, de nyitott ablakok bőven engedték be a friss levegőt.¹⁹ Az 1647 augusztus 5-én tomboló vihar következtében a fenyítőház tornya leomlott, és az abban tárolt lőpor(?) felrobbant, többen meghaltak, a ház egy része kiégett. Utóbb újjáépítették.²⁰

A ház „bennlakóinak” (a foglyoknak) száma 40 körül mozgott. A foglyokat elsősorban a brémai állam területéről fogadták. (Kivételesen Hannoverből és Oldenburgból is érkezhettek elítéltek. Összehasonlítá- sül: Bréma lakóinak száma 40.000 fő. Wagnitz az arányt a város rendkívül következetesen betartatott erkölcsé- nek, a rendszeres vallási nevelésnek tudja be).²¹ Ami a bűnözőket illeti: azok leg többjé- t lopásért, szélhámos- ságért, prostitúcióért zárták be. Mindenféle népesség- ből érkeztek elítéltek: fiatal emberek lakták a Há- zat mindkét nemből. Így volt ott boltossegéd, matróz, szol- ga, fiatal leányka egyaránt. A szülők is elhelyezhették rakoncátlan gyermekeiket a Házban, feltéve, ha eltartá- si költségeit fedezték. A foglalkoztatás a nőknél: gyap- júfonás, harisnyakötés, az erősebb férfiaknál: brazil fa reszelés (ezt végezték a föld alatt) gyengébb férfiak- nak: ló-, kecske-, tehénszőr fonás, amiből takarót sző- tek.²² A rabsegélyezéssel kapcsolatban az intézet meg- tekintésekor Wagnitz el volt ragadtatva a polgárok adakozókészségétől: azok ugyanis nem csak a szegé- nyek, de a fenyítőház javára is létrehoz- tak egy alapot.²³ A fenyítőháznak ekkor hiányzott a belső rendtartása.²⁴

1813-ból is rendelkezünk még feljegyzéssel a Ház utóéletéről. Február 25-én kelt levelében a városi tanács elnöke a párizsi főbírónak és az igazságügyi miniszternek írott levelében azt írja a fenyítőházzal, hogy „jelenleg mint igazságügyi épület és kényszerdologház működik, csupán két helyiségben, alig több, mint tizenkét személy helyezhető el; a letartóztatottak maradékát ablaktalan, hideg, nedves, egészségtelen zárkákba kell zárni.” Az elzártak száma ötven és hatvan között mozgott, (gyakran ennek duplája is volt), így a vádlottakat és elítélteket a helyhiány miatt nem tudták szétválasztani. Ez az embertömeg szűk és egészségtelen helyeken, rossz táplálkozással, ágy, takaró és ruha vonatkozásában szükségét szenved, és mindezen szükségek következtében a kemény északi éghajlaton nagy valószínűséggel megbetegszik; gyógyszerek híján a halálozási arány igen magas volt: 200-ból 45, ami napról napra nőtt.²⁵

ZUCHT, ARMEN, WEISEN UND WERCKHAUS ZU LÜBECK

A német nemzet szent római birodalmában másodikként 1613-ban Lübeck városa hívott életre fenyítőházat, az egykori Szent Anna kolostorban. A haarlemi előkép nyomán²⁶ egy kombinált intézet született: egy szegény-és árvaházzal együttesen létesített fenyítőház.²⁷ A 17. század közepén az intézetet egy kórházzal ill. öregek otthonával egészítették ki.

Lübeck birodalmi város eredendően rendészeti, és nem büntető fenyítőházként hozta létre intézetét. Wagnitz fogalmazott úgy, hogy a bennlévők nem durva bűnözők, hanem különféle „haszontalan népség.”²⁸ Eltérően az amsterdami modell fejlődésével, a város erősen ügyelt arra, hogy a ház kriminalizálódását megakadályozza. Elítélt bűnelkövetők csak kivételképpen jutottak az intézetbe. Ezeket – nőket és férfiakat egyaránt – inkább a travemündei citadella építésére, kényszermunkára küldték (erődmunkák!), és csak 1778-tól jelentek meg a fenyítőházban. Akkor is szigorúan elkülönített körletben helyezték el őket. Ezzel együtt (vagy talán éppen ezért), dacára a ház korai alapításának, nagyobb szerepet az intézet a német büntetés-végrehajtás történetében nem játszott.²⁹

WERK UND ZUCHTAHAUS ZU HAMBURG

A hamburgi fenyítőházat kevéssel a haarlemi minta után berendezett Lübecki intézet megnyitását követően létesítették. A döntés már 1618-ban megszületett létesítésről, amelyet egy szegényház felállításával szerezte volna a hatóság összekapcsolni. Az alapítási folyamat azonban elnyúlt: a tervezés körüli viták és nézeteltérések miatt négy évig húzódott a megnyitás.³⁰ 1622 március 8-án bocsátották ki a Házsabályokat (Werk- und Zuchthaus- Ordnung), amelyek a Ház belső rendjét és üzemét szabályozták.³¹ Az intézet egy valamivel későbbi leírása³² rávilágít az intézet céljára. Az intézet mottóját a kapu fölött olvashatták: „Labore

Nutrior, Labore Plector” (A munka megnevel, a munka fegyelmez) vagy: „Ich bin ein solcher, der sich durch Arbeit ernehret, Und ich bin ein solcher, der durch Arbeit gezüchtigt wird” (Olyan vagyok, aki munkából tartja fenn magát, és akit a munka fegyelmez.)

A hamburgi fenyítőházi rendtartás kimondja a preambulumban: a magas városi tanács szívéből és atyai jóindulattól vezéreltetve, miután szükségesnek ítélte, egy dolog- és fenyítőházat alapított, amelyben „a szegényeket ellátják, a koldusokat foglalkoztatják, és ahol ezek mindenféle veszélytől megóvatnak.”³³ A házsabályok szerint a bentlakóknak két csoportjával lehetett számolni. Egyfelől a vétlen elszegényedettekkel, akik a Werkhausban ellátáshoz jutottak, másfelől az úgynevezett „Züchtlingekkel,” a foglyokkal, „akik természettől fogva a mindenféle gonoszra és rosszszasra készek” és ennek megfelelően „könnyelmű, vétektől és bűntettekről felismerhető kicsapongó életet visznek,” amelyet a fenyítőházban alkalmazott kényszermunkával lehet és kell megfegyelmezni, nehogy egy napon a hóhér kezébe essenek. Mindenesetre a fenyítőházi beutalások túlnyomó többsége kifejezetten megelőző intézkedésnek tekinthető, ami nem független büntetőbírói ítélettől, sőt kifejezetten nélkülözte a törvénykezési döntést.³⁴ A fenyítőházba zárás ennek következtében nem volt büntetőjogi büntetés, hanem csupán biztonsági intézkedés, kényszerítő beutalás és munkára szorítás, amely lényegében a büntetés helyébe lépett. Hasonlóan a brémai intézethez, elsősorban ez a Ház is a koldus- és szegénygondozás intézménye volt tehát, és kevésbé büntetés-végrehajtási intézet. Ennek megfelelően a kezdeti időkben csak elvételre küldtek bírói ítélet nyomán elítélteket az intézetbe. Csupán a század második felében, a századfordulóhoz közeledve sokasodtak meg a büntető igazságszolgáltatás bírói aktusai a beutalás körül. (Ezzel megkezdődött az intézet elkriminalizálódása.)

Az igazságszolgáltatás büntető igényeinek erősödése újabb intézetalapítást eredményezett. A német fenyítőházi fejlődésben is lényeges változást hozott a fenyítőháztól elkülönített hamburgi Spinnhaus (Fonóház) létesítése (1665).

1662-ben Peter Rentzel városi tanácsos végrendeletében 10.000 márkát hagyott a városra egy Fonóház felállítására céljából. Miután még életében gondoskodott megfelelő építési ingatlanról is, már 1665-ben állt az épület. 1669-ben bocsátották ki a ház rendtartását, a Spinnhausordnungot, amely szerint (hasonlóan a Zuchthaushoz) a berendezést és a rezsimek szervezni kellett.³⁵

Az 1669-ben kibocsátott Spinnhaus-rendtartás szerint a Spinnhausba *férfiakat és nőket egyaránt* felvettek. Elhelyezésük megfelelő elkülönítéssel történt. Az intézet főként tolvajokat és hetérákat fogadott, olyanokat, *akiket már megbüntettek korábban* tolvajlásért vagy prostitúció miatt, vagy egy további bűncselekmény elkövetése miatt nem bocsátották szabadon.³⁶

Hasonlóan a fenyítőházhoz, a Spinnhausban is so-

kan voltak. A túlszűfoltóság olyan szintű volt, hogy a beutalásra „várakozók” nagy száma miatt egy részüket kényszerűségből amerikai kolóniákra küldték a város vezetői.³⁷ Az első negyven év bennlakóinak struktúráját vizsgáló kutatás kimutatta, hogy ez a praxisban tényleges tovább alakult. Ezt látszik igazolni az is, hogy a rokonok, hozzátartozók kérésére beutaltak, a jelzett évtizedekben mindössze 10%-át képezték az össznépeségnek. A maradék 90% bírói ítélettel jutott a Fonóházba. Ezek négyötöde az alsóbíróság, míg kerek egyötöde a Tanács, mint felsőbbbíróság ítélete alapján került a Házba. Az összes elítélt 70%-a szajhálkodásért került a Házba, 20% pedig lopásért.³⁸ A Zuchthausból, amely jellegében rendészeti célú fenyítőház („Polizeizuchthaus”) lényegében tér el az 1666-ban építtetett Spinnhaus, amely valódi büntetés-végrehajtási intézet, bűnözők fogva tartására (Criminal-zuchthaus).³⁹

A büntetés-végrehajtás a Spinnhausban azt a célt követte, hogy a foglyok teljes mértékben a kereszténység előírásai szerint bűnhődjenek bűneikért. Ennek megfelelően nem csupán prédikátora volt a háznak, de egy hitoktató alkalmazottja is, aki minden vasárnap hitoktatást tartott a foglyoknak, és vizsgáztatta őket a keresztény tanításokban történt előmenetelükről.⁴⁰ Streng arról számol be, hogy 1669-ben az elsődleges cél a „tisztaság Istenfélelem” kialakítása a foglyokban.⁴¹ A munka a Házban fonás, gyapjúkártyolás és szövés volt, hasonlóképpen a Zuchthaushoz. A munka, miként azt a kiküldött deputatio meg is határozta, büntető jelleggel bírt. A javítás (javulás) felfogása, melyet a hamburgi Fonóház is követett, súlypontjával inkább megfelelt a lutheránus hit keresztény-morális tanításának, mint a kálvinista tan által keményen hangsúlyozott munkatézisnek. Ez nem lehet meglepő, hiszen Hamburg lutheránus város volt.

A Spinnhausnak, az eredeti fenyítőházi modellel szemben *nem volt becsületes karaktere*, sőt éppen a becsutelt kriminálisok számára hozták létre. Ugyan explicite ezt a ház rendtartása így nem tartalmazza, a bíróság mégis úgy tekintette, mintha a Spinnhaus a szabadságvesztés-büntetés egyik neme lenne, és így rendre „fonóházbüntetésre” (Spinnhausstrafe) kezdték ítélni a delikvenseket. A bennlakók mintegy 90%-át kitevő kriminális elítéltek ennek a Háznak egyértelműen büntető jelleget kölcsönöztek, így a hamburgi Spinnhaus az *első tipikusan büntető karakterű fenyítőház* volt Németföldön, (másodikként Európában, az elkriminalizálódott amsterdami modellt tekintve elsőnek). Krause nem győzi hangsúlyozni, hogy ezt az igen jelentős előrelépést az eddigiekben milyen kevéssé méltatta figyelemre a szakirodalom.⁴² A nagy szerep, melyet a német fejlődésben a hamburgi Spinnhaus játszott, nem csak mai szemmel feltűnő, de észrevették a kortársak is. Ezt jelzi, hogy számtalan alkalommal keresték meg a hamburgi Tanácsot, küldené meg a Ház rendtartását, amelyhez igazodott a közel azonos helyzetben lévő városok fenyítőház-ügye is. (Vö. Dancka, Königsberg)⁴³

ZUCHTHAUS ZU DANZIG

A 17. század első felének utolsó nagy alapítása az 1629-es, *danckai* fenyítőház létesítése. Hasonlóan Brémához, itt is az amsterdami modell a kiindulópont, de a brémai ház volt a közvetlen előkép. Ennek megfelelően a danckai fenyítőházban a koldusok, csavargók, és a rokonok kérésére (szabály szerint fiataalkorú) beutaltak mellett kifejezetten bűncselekményért, mindkét nembeli elítéltek is felvételre kerültek. A kriminálisok az 1639-ben kelt Házsabályokban kifejezetten nem neveztettek meg, de kifejezetten megkülönböztető szabályoknak alávetett csoportról beszél, akiket szigorúan el kell különíteni a többi bennlakótól, és akiknek megkülönböztető ruházatot kell viselniük. Szemben a többi, példaként is szolgáló intézettel, a ház lasjtromai szerint a bűnelkövetők jelentős mennyiségi mutatók alapján valóban jelentős szerepet játszottak.⁴⁴ Ezek inkább kiskriminálisok voltak, mert a súlyosabb elkövetők, a „grobe Maleficanten” nyilvános közmunkára kerültek, és csak 1691-től ítélték őket fenyítőházi büntetésre (Zuchthausstrafe), miután egy szigorúan elkülönített osztályt létesítettek és rendeztek be a fenyítőházban.⁴⁵ (Az 1629-ben alapított danckai fenyítőházat a hamburgi minta alapján egészítették ki egy elkülönített részleggel, amelyet elítélt bűnözők számára nyitottak. Königsberg azután nem titkoltan a hamburgi és a danckai minta után tartott fenn két házat: egyet a koldusoknak és egyet az elítélt bűnelkövetőknek.)⁴⁶

A danckai fenyítőház óriási jelentősége abban áll, hogy eltérően a többi német háztól, meglehetősen korai időben, a 17. század első felében már a büntetés-végrehajtás egyik intézeteként funkcionált. Krause szerint nem nagyon lelt követőkre, mert a német földön az első nagy házalapítási hullám (melyhez Hamburg, Bréma, Lübeck, Kassel is tartozott) a danckai intézetalapítással véget ért, és legalább három évtizedet váratott magára a következő alapítási dömping.⁴⁷

*

A fenyítőházak lassú térhódításával a fenyítőházi büntetés a 17. század végére szerény, de biztos helyet hódított meg magának a büntetések arzenáljában. Mindenekelőtt a gyakorlat kikényszerítette a fenyítőházban végrehajtott szabadságvesztés-büntetést. Részben (a feudális praxishoz képest) rendkívüli büntető szankcióként, részben kegyelmi büntetesként.⁴⁸ Érdemes felfigyelnünk arra, hogy ebben az esetben Németországban (eltérően Amsterdamtól és számos más fenyítőháztól, nem a fenyítőházat kriminalizálta a büntető igazságszolgáltatás, hanem egy saját, kriminalizált modellt hívott életre, elszigetelve a fenyítőháztól. (Ennek legjellegzetesebb mintája Königsberg, ahol eleve két Házat működtettek, egyet koldusok, egyet pedig bűnelkövetők számára.) Ezzel világossá vált, hogy a büntetés-végrehajtás kolonizációja (a kriminalizálódás) két útvonalon zajlott. Mindkettő célja a fenyítőház bekapcsolása volt a bűn-

tetés-végrehajtás praxisába, de más-más módon. Egyik a tiszta, becsületes karakterű fenyítőház elfoglalása, kriminális elemekkel feltöltése, a másik pedig az eleve kriminalizált fenyítőház életre hívása. Utóbbi azért továbbított tisztább képletet az utókornak, mert „nyomás” nélkül formálódott és építette be a fenyítőházi eszme elemeit a büntetés-végrehajtásba, míg a másik esetben az expanzióknak sokszor áldozatává váltak a reformer megoldások. Hippel a 17. század eleji alapítási hullám nagy jelentőségét abban látta, hogy az megalapozta a fenyítőházi eszme terjedését. (Vagyis a kemény munka és szigorú fegyelem által történő nevelés princípiumát a társadalomba való viszsztatérés lehetőségének megalapozásával). A kezdeti (Hanza-) alapításokat több tucatnyi követte német földön (is), bár eredeti profiljukat a házak megtartani sehol nem tudták, beoltották az új büntetési célokat a

büntetés-végrehajtás gondolkörébe. Az a tény, hogy a kriminalitás expanziója végül is győzedelmesen olvasztotta be a büntető rendszerbe a fenyítőházakat, megnyitotta a megújulás előtt az utat.

A 17. század végi szerzők (Henelius, Döpler, Riemer) már a javító gondolat elhalványulásáról értekeztek. A praxisban ismét megjelent a fegyelmezés eszközeként a korbácsolás és a botozás. De a munkáltatás mint elengedhetetlen feltétel, már része maradt a végrehajtásnak. Az egészségügyi ellátás, az oktatás és lelki gondozás már kitéphetetlenül gyökeret eresztett a büntető igazságszolgáltatás intézeti praxisába. A visszalépés oka belátható: a harmincéves háború politikai és gazdasági következményei, a növekvő bűnözés kiprovokálták a radikális fellépést, mely ismét a hajdani kriminális reakciókat hívta elő a jogszolgáltatásban.⁴⁹

Jegyzetek

* Készült a T 043 731 sz. OTKA kutatás keretében.

¹ Härter Karl: Freiheitsentziehende Sanktionen in der Strafjustiz des frühneuzeitlichen Alten Reiches In: Gefängnis und Gesellschaft. Zur (Vor) Geschichte der strafenden Einsperrung. Hrsg. Gerhard Ammerer, Falk Bretschneider, Alfred Stefan Weiß. (Leipzig, 2003., Leipziger Universitätsverlag., 87. p.)

² A londoni alapításról vö. Mezey Barna.: A Bridewell jelenség. In: Jogtörténeti Szemle 2003/4. sz. 21–27. pp.

³ Az amsterdami modellre vö. Mezey Barna.: Az amsterdami Rasphuis, In: Jogtörténeti Szemle 2003/1. sz. 11–18. pp.

⁴ Hippel, Robert.von: Beiträge zur Geschichte der Freiheitsrafe. In: Zeitschrift für gesamte Strafrechtswissenschaft 18. (1898). 649. p.

⁵ Hippel 1898, 649. p.

⁶ Radbruch, Gustav: Die ersten Zuchthäuser ind ihr geistgeschichtlicher Hintergrund In: Zeitschrift für Strafvollzug. Für Praxis und Wissenschaft. Jahrgang 3. (1952, No. 3., 163–164. pp.)

⁷ Härter 2003 88. p.

⁸ Hippel, 1898, 653. p.

⁹ Hippel, 1898, 654. p.

¹⁰ Hippel, 1898, 654. p.

¹¹ Hippel 1932., 66–67. pp.

¹² Albrecht, Niels, H.M.–Eicker, Andreas: Leben hinter Gittern. (Die JVA Bremen-Oslebshausen Brenem, 1999, Edition Temmen 16. p.)

¹³ Grambow, Ott: Das Gefängniswesen Bremens, (Göttingen 1910. 21. p.)

¹⁴ Sellert, Wolfgang–Rüping, Hinrich: Studien-und Quellenbuch zur Geschichte der deutschen Strafrechtspflege (Bd. Aalen 1989, 302. p.)

¹⁵ Albrecht-Eicker 1999., 16. p.

¹⁶ Krause, Thomas: Geschichte des Strafvollzugs. Von den Kerkern des Altertums bis zur Gegenwart, (Darmstadt, 1999. 38. p.)

¹⁷ Wagnitz Heinrich Balthasar: Historische Nachrichten und Bemerkungen über die merkwürdigster Zuchthäuser in Deutschland Nebst einem Anhang über die zweckmäßigste Einrichtung der Gefangnisse und Irrenanstalten Bd.I–II. (Halle 1791–1792., II/1 43. p.)

¹⁸ Wagnitz 1792 II/1 43. p.

¹⁹ Wagnitz 1792 II/1 45. p.

²⁰ Wagnitz 1792 II/1 58. p.

²¹ Wagnitz 1792 II/1 46. p.

²² Wagnitz 1792 II/1 47. p.

²³ Wagnitz 1792 II/1 58. p.

²⁴ Wagnitz 1792 II/1 58. p.

²⁵ Albrecht-Eicker 1999., 15. p.

²⁶ Hippel 1898, 614. p.

²⁷ Pelc, Ortwin: Gründliche Nachricht des St Annen Armen-und Werckhauses in Lübeck von 1735. In: Klene Hefte zur Stadtgeschichte, Heft 7., (Lübeck 1990.; 7–13. pp.)

²⁸ Wagnitz 1792. II/1 47. p.

²⁹ Wagener, Erich: Die Entwicklung der Freiheitsstrafe zu Lübeck von der Carolina bis zur Gegenwart, (Göttingen, 1929.; 18. p.)

³⁰ Ebeling Albert: Beiträge zur Geschichte der Freiheitsstrafe. In: Strafrechtliche Abhandlungen Heft 355., (Breslau-Neunkirch, 1935.; 17. p.)

³¹ Ordnung des Werck-und Zuchthauses de Anno 1622. (Abschrift von 1699. In: Staatsarchiv Hamburg, Gefängnisverwaltung A 12.)

³² Zustand undt gelegenheit des Werck und Zuchthauses (Hamburg. Közli Ebeling 1935, 38. p.)

³³ Ordnung des Werck-und Zuchthauses de Anno 1622, 3. p.

³⁴ Krause 1999, 40. p.

³⁵ Krause 1999, 42. p.

³⁶ Krause 1999, 42. p.

³⁷ Wagnitz 1792. II/1 150. p.

³⁸ Az adatokat közli Spierenburg, Pieter: The Prison Experience. (ew Brunswick /London 1991., 53. p.)

³⁹ Wagnitz 1792 II/1 149. p.

⁴⁰ Brahmst, Claus: Das hamburgische Strafrecht im 17. Jahrhundert, (Hamburg 1958., 89. p.)

⁴¹ Streng Adolf: Geschichte der Gefängnisverwaltung in Hamburg, (Hamburg 1890., 204–205. pp.)

⁴² Krause 1999., 118. p.

⁴³ Krause 1999, 43. p.

⁴⁴ Pietsch 1931, 37. p.

⁴⁵ Meye Albrecht: Das Strafrecht der Stadt Danzig von der Carolina bis zur vereinigung Danzigs mit preußischen Monarchie. In: Quellen und Darstellungen zur Geschichte West-Preußen Bd 18., (Danzig, 1935., 46. p.)

⁴⁶ Krause 1999, 43. p.

⁴⁷ Krause 1999, 41. p.

⁴⁸ Krause 1991, 207. p.

A Kúria és a magyar öröklési jog a 20. század kezdetén

A magyar magánjog és ezen belül az öröklési jog a 20. század közepéig Európában szokatlan módon kodifikálatlan jogterület volt. Egyes törvényekre, szokásra és bírói gyakorlatra épült. Ezért a legfelső magyar bíróságnak, a Kúriának meghatározó szerepe volt a jogfejlődésben, mert döntéseivel nemcsak a joghézagokat töltötte ki, hanem lényegében új jogmagyarázatot és jogelveket alkotott. Különösen fontos szerepet töltött be a Kúria a századforduló körül: az abszolutizmust követő nagy ipari és kereskedelmi fellendülés, az I. világháború és az utána következő trianoni országcsönkítés, a forradalmi megrázkódtatások és a konszolidáció éveiben, amikor a magánjogi konfliktusok is más és más formát öltöttek. Ebben az időszakban a Kúria tradicionális jogelveket alkalmazó, de a társadalmi változásokra is figyelő tevékenysége döntő jelentőségű volt.

Ezt a jogformáló működést vesszük az öröklési jog keretében vizsgálat alá az 1905–1933-as évek között. A Kúria I. Tanácsa foglalkozott az öröklési kérdésekkel, amelyben Sándorfalvi Pap István 28 évig működött és 16 évig elnökölt (1917–1933). Bírói szolgálata következtében nemcsak belülről, látta és élte a Kúria működését e területen, de ezen kívül több irányú tudományos munkát is folytatott, és a magyar öröklési jog egyik legkiválóbb szakértőjeként tartották számon¹.

Nyilvánvaló, hogy a családon belüli és különösen hitvestársak közti vagyoni viszonyok az egyik legfontosabb területe az öröklési kérdéseknek, ezért jelen tanulmányom tárgya a házastársi öröklési jog fejlődése a Kúrián, a 20. század első évtizedeiben. Nem vállalkozhatom itt arra, hogy az egész öröklési jogot vizsgáljam, és ezért szűkebb keretben a törvényes öröklés mérföldköveire szorítkozom. A formális–anyagi jogi értékelés mellett, kitérek politikai–szociológiai vonatkozásokra is, ami részleges válaszokat adhat arra a kérdésre, hogy a Kúria joggyakorlata milyen karakterisztikumokat jelez az egykorú társadalmi és politikai kultúra tükrében².

I. A KÚRIA A TÖRTÉNELEM SODRÁBAN

A magyar magánjog 20. századi fejlődésének megértéséhez szükséges egy rövid visszapillantás arra a múlt-ra, amelynek talajából a későbbi intézmények kinőttek. Az 1867-es kiegyezés a Habsburg dinasztia és a magyar nemzet közt lényegében egy kompromisszumot jelentett, aminek hozadéka volt 1868-ban az Osztrák–Magyar Monarchia létrehozása és I. Ferencz József megkoronázása. A kompromisszum megnyitotta az utat a magyar kapitalizmus fejlődése előtt, és gazdaságilag

és társadalmilag egy precedens nélküli modernizációt indított el. Talán ennek a virágzó érának a kulminálása volt az 1896-os jubileumi év, a magyar honfoglalás ezer éves évfordulója, mit rövidesen követett az I. világháború, ami véget vetett a magyar gazdaság és kulturális élet felszálló ágának. Az 1919-es bolsevik forradalmat és az országot megcsonkító trianoni szerződést követte a Horthy éra (1920–1944), amely a harmincas évek közepéig alapvetően konzervatív tendenciát követett. A húszas évek politikája gróf Bethlen István miniszterelnök alatt a párizsi békeszerződés revíziójára és az ország gazdasági konszolidációjára törekedett; ez időben nem voltak lényeges magánjogi törvényalkotások, így a kodifikálatlan magánjog fejlődése továbbra is a Kúria feladata maradt.³

A kiegyezéstől az első világháborúig terjedő ötven év perspektívájában az ország alapvető átalakuláson ment át: létre jöttek a civil társadalom intézményei, az ipar és kereskedelem nemzetközi vonatkozásban is fellendült. A régi magyar történelmi alkotmányintézményekre alapulva kialakultak az alkotmányos parlamentarizmus, de nem a demokrácia formái.

A társadalmi fejlődés a jogállam kereteiben a kor uralkodó liberális eszméihez igazodott, de ugyanakkor az égető társadalmi, szociális reformokat nem valósította meg. Az avitt osztálypolitika szembesítette az uralkodó elitet a szegényparasztsággal, a földesurakat a zseléekkel és a szervezett ipari munkásságot az iparbárók érdekeivel. Az intellektuális elit társadalmi reformot, ha nem forradalmat hirdetett (Ady Endre), és így tulajdonképpen a 20. század elején egy reform-éra körvonalai bontakoztak ki, de ennek az organikus fejlődésnek az I. világháború véget vetett. Ezt követően a húszas évek konszolidációja és alapvetően konzervatív irányzata nem modernizálta se a társadalmi szerkezetet, se a fundamentális jogintézményeket⁴. Ebből következett, hogy a magánjog alkalmazásában a Kúriának maradt a magas és sokszor hálátlan feladat, hogy egyensúlyozza a tradíciót az újtással, a regressziót a progresszivitással, ezért értékes ennek a kornak a bírói joggyakorlatát közelebbről vizsgálni.

A Kúria hosszú történelmi fejlődésen ment át a 19. század végi kialakulása előtt, és a királyi udvarból, az országbírói intézményből veszi eredetét.⁵ Mellőzve most a fejlődési szakaszok részletezését, csupán megjegyezzük, hogy a Habsburg detronizálás 1849-i Kossuth politikája után a „Királyi” jelző elmaradt és új bírósági szervezet felállítását határozták el, de ez már 1849 nyarán, a vereség előtt nem valósulhatott meg. Az abszolutizmus után az Októberi Diploma kihirdetése következtében a Magyar Királyi Kúria 1861. április 3-án nyerte vissza törvényes joghatóságát: 1868: LIV. és az 1881: LIX. törvény újra szabályozták és meghatározták irányító szerepét. Lényegében a bíróság szervezeti formája működése végéig alapvetően változatlan maradt, de a Polgári Perrendtartás (1911: I tv.) tovább finomította és pontosította a Kúria felülvizsgálati hatáskörét.

Tanulmányunk tárgyidőszakában (1905–1933) a Magyar Királyi Kúria is két fejlődési fázison ment át: az el-

ső 1918-ig még a tradicionális kettős monarchia magyar intézményeként, a jogfolytonosság elve alapján működik, míg 1918-tól 1933-ig több hullámban politikai és gazdasági válságok határolják be a legfelső bíróság működését: az I. világháború utáni összeomlás, a baloldali és jobboldali forradalmak, a gazdasági konszolidáció és irredentizmus majd a világ gazdasági válság. A legfelső bíróság intézménye lényegében intaktul élte át a válságokat, és továbbra is elhatározó befolyást gyakorolt a magánjog fejlődésére. Kodifikációs törekvések nem válsultak meg a gyakorlatban.

A II. világháború után 1946-ban a „királyi” nevet elhagyták az új köztársasági államforma következtében (1946: I tv.) és végül a kúriai bíróság élete is megszűnt az 1949: XX. törvénnyel, mert a Népköztársaság alkotmánya az intézményt eltörölte és helyébe a ma is működő Legfelsőbb Bíróságot állította.

E mérföldkövek csupán vázlatosan körvonalazzák a Kúria többévszázados genealógiáját: tárgyidőszakunkban az intézmény változatlanul mint fontos jogalkotó (is) működött. Ez a szerep már évszázadok óta gyakorolt volt, és a hivatkozott 1881-es és 1911-es törvények tovább vitték ezt a tradíciót: a Kúria határozatai általában, és elvi döntései különösen precedens jelleggel bírtak és jogforrásként tekinthetők⁶.

1905 és 1933 közt a bíróság lényegében változatlan belső szervezettel és eljárással működött: az intézmény élén az elnök és másodelnök álltak, és nyolc tanácsban a tanácselnökök vezetése alatt 62 kinevezett és 27 be rendelt, összesen 89 bíró képezte a testületet. Az eljáró tanácsok ötös létszámúak voltak, és a nyilvános peres eljárás befejezése után zárt tanácskozásban hozták meg döntésüket. Sok nyugati rendszerrel ellentétben a perrendtartás kizárta a nyilvános adatszolgáltatást a tanácskozás részleteiről. A döntés szavazással és szótöbbséggel történt. A szerző rendelkezésére álló okirati adatok szerint az I. tanácsban 1905 és 1933 közt csupán kétszer fordult elő, hogy a tanácselnök kissebségben maradt, de ebből egy esetben a végső szavazáskor egy bíró álláspontot cserélvén, mégis a tanácselnök álláspontját tükröző döntés született.⁷ Maga a számozás is mutatja, hogy az I. tanács kiemelt fontossággal bírt: itt intézték a bonyolult és nagy értékű örökösödési és hitbizományi pereket, és különös súlyt érezteti az is, hogy az I. világháború közepéig a Kúria elnöke rendszeresen elnökölt a tanácsban.

Ha olyan döntés született, amelynek elvi jelentősége volt a jogfejlődés terén, a Kúria teljes ülése döntött a precedensül szolgáló elvi határozat elfogadásáról vagy visszautasításáról. Ha pedig különböző tanácsok és különböző jogterületek közti nézeteltérés merült fel, a kérdés rendezése a Jogegységi Tanács hatásköre volt⁸. Érdekes megemlíteni, hogy a bíróság határozatait az I. világháború végéig a „A Király nevében” hozta, így állott elő az a helyzet, hogy az I. Ferencz József halála és IV. Károly megkoronázása közti intervallumban a Kúria nem hirdetett ítéletet, mert a Szent Koronával koronázás megtörténte előtt nem volt alkotmányos királyi hatalom. Végül történetileg fontos, hogy a két világhá-

ború közti korban a bíróságok „A magyar Szent Korona nevében” ítéleztek.⁹

II. ÖRÖKÖSÖDÉSI JOG

A szoros értelemben vett házastársi öröklési intézmények megvilágítása érdekében nem szükségtelen röviden szólni az öröklési jog általános jellegéről. Az örökösödést mint jogintézményt az örökhagyó és az örökösök szempontjából szemlélhetjük. Az örökhagyó oldaláról nézve: az örökösödés a gazda nélkül maradt vagy sorsának elrendezése, az örökösök oldaláról nézve pedig a legjutalmasabb jószágnyerés. A vagyon, a magánjogok és kötelezettségeknek az összessége, amelynek központjában az örökhagyó állott.¹⁰

Jogdogmatikai fogalmak mellőzésével most – tanulmányunk metszőpontjára figyelemmel – csupán az említendő, hogy az öröklésre „méltatlan” nem örökölhét. Ez rokon vonás a későbbi özvegyi méltatlansággal (érdemetlenség), amivel behatóbban foglalkozunk; a Kúria 1886 óta fejlesztette ki a tételt, mit tételes jogszabály nem rendezett. Ez tipikus példa arra, hogy a bíróság, amelynek kezében a törvény holt betűjének élni és a viszonyokhoz alkalmazkodni kell „hatalmas erővel képes tovább fejleszteni a jogot”¹¹. A Kúriai joggyakorlat kialakult normái szerint az általános öröklés keretében méltatlan az öröklésre, ki az örökhagyó életére tört vagy más olyan személy ellen követett el hasonló cselekményt kinek halálától öröklése függött, – mellőzük most a teljes taxatív felsorolást – mert a kérdés megvilágítása, részben más vonatkozásban, az özvegyi jog keretében lesz aktuális.

Az 1848 előtti öröklési jog Magyarországon sok tekintetben Werbőczy Hármaskönyvének alapult és többek közt az ősiség jellemzi lényegét¹². Tanulmányunk tárgykörében a hitvestársi öröklés (successio conjugalis) eredetileg a HK 98–102 alapján csak az özvegyet illette férje után, de utóbb kölcsönös lett (1867: XI tc.), míg az özvegyi öröklés kizárólag a nők joga volt, a jogszabály az özvegyi jogon (jus viduale) szintén csak a túlélő nő javára élethossziglani haszonélvezetet biztosított (HK. I. 99.). Későbbiek során látni fogjuk, hogy alakult az erre vonatkozó részben a törvényi, de túlnyomólag magyarázaton alapuló jogfejlődés a Kúria vonatkozó gyakorlatában.

III. A TÖRVÉNYES ÖRÖKLÉSI JOG

Tanulmányunk szűkebb tárgyát megközelítve az általános öröklési jog széles területéről most a szűkebb törvényes öröklésre tekintünk.

Törvényes öröklés azt jelenti, hogy a hagyaték nem az örökhagyó végakarata alapján, hanem ennek nem léteben azokra száll, akiket a törvény jelöl ki. A római jog nyomán használt ab intestato (végrendelet nélkül való öröklés) fedi a fogalmat, miszerint az örökhagyó után végrendelet nem maradván, az az öröklés áll be, amelyet a törvény, a magyar magánjogban a magyar öröklési jog megszabott¹³.

Az öröklés jogának filozófiai hátterét mellőzve, meg-

jegyzendő mégis, hogy a magyar öröklési jog rendszere és szelleme szerint az öröklési jog alapja a családban, tehát a vérségben van. A törvényes és végrendeleti öröklés azonban nem egymást kizáró intézmények, mert a kétfajta öröklés egymás mellett is megállhat. Ha az örökhagyó vagyonának csak egy részéről rendelkezett, úgy vagyonának többi részére törvényes öröklésnek van helye. A magyar jog tehát nem követi a római jog szabályát: „... Nemo pro parte testatus et parte intestatus decedere potest;” öröklési jogunk sajátos nemzeti vonása nyilvánul meg abban, hogy a törvényes öröklésnél döntő szerepet juttat a vagyon eredetének.

A régi magyar jogban az ősi és szerzett vagyon más szabályok szerint hárult. A HK. szerint az ősi fekvő jószágokat elidegeníteni, illetve azokról végrendelkezni nem lehetett: a szerzett javakról azonban szabadon lehetett rendelkezni, úgy élők közt, mint halál esetére. Az 1848: XV. tc. az ősiséget eltörölte, és az abszolutizmus életbe léptette az Osztrák Polgári Törvénykönyvet (O. P. T. K.) Az éra leszálló ágában azonban, már 1861-ben Országbírói Értekezlet (O. B. É.) alkotta meg az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat a magyar törvények hatályának visszaállítására. Az ősiség változatlan adaptálása azonban lehetetlennek bizonyult, ezért a szabad végrendelkezési jogot minden vagyonra kimondták, az ősiség helyébe pedig az ágiság intézményét állították és a végrendelkezés korlátozásául a kötelesrész intézményét létesítették.

A magyar jog restitúciója következtében a szabályozandó viszonyok három kulcskérdés körül voltak csoportosíthatók: melyik jog irányadó a törvényi öröklésnél, belföldi vonatkozásban, és a törvényes öröklési kapcsolat meghatározása. Csupán annyit jegyezzünk itt meg, minden háttéri és történeti magyarázat nélkül, hogy a magyar jogot visszaállították általában, kivéve Erdélyt, a Partium túlnyomó részét, más volt határterületeket és Fiumét, ahol továbbra is az O. P. T. K. maradt hatályban.¹⁴

Külföldi vonatkozásban csupán azt jegyezzük meg, hogy a Kúria gyakorlata szerint örökösödésnél egységesen egy jogot kell alkalmazni az egész hagyatékra (432/1905). Végül a törvényes öröklési kapcsolat megállapításánál a visszaállított illetve kialakuló magyar magánjog szerint a törvényes öröklés alapja, a vérség és a házasság. Törvényes öröklés tehát csak azt illeti, aki az örökhagyóval vérségi vagy házassági összeköttetésben van. Ez az összeköttetés a törvényes öröklési kapcsolat, amely egyfelől a rokonok (vérségi összeköttetés), másfelől házastárs (házastársi összeköttetés) részére ad törvényes örökösödési jogot.

IV. HITVESTÁRSI ÖRÖKLÉS

A végrendelet hiányában a magyar öröklési jog fókuszában a házastárs öröklése áll. A hitvestársi öröklés (successio conjugalis) akkor lép életbe ha sem leszármazó, sem felmenő, sem oldalági örökösök nem léteznek – az öröklött javakra nézve és szerzeményi javakban, – ha leszármazó egyenes örökösök nincsenek. A hitvestársi öröklésnél is szabály a kölcsönösség elve, te-

hát mind a feleség, mind a férj a feleség után a törvény alapján örököl. Az intézmény a Hármaskönyvben és a 19. századi Országbírói Értekezlet jogában határozottan beágyazott, alapja a családi védelem és a házasság intézményének fontossága. A Kúria határozatai mutatják, hogy a jogszabályok magyarázatánál és alkalmazásánál az intézmény bizonyos védő funkciót látott el, és mintegy progresszíve oltalmazta az alapvető elvet: a házassági közösség védelmét.

A joggyakorlat következetesen azt tartotta, hogy védelem szerint minden vagyon szerzemény, az ellenkező bizonyításáig – a bizonyítás terhe tehát azokat illeti, akik megkérdőjelezzik a szerzeményi jelleget. Ha ez sikeres, ági öröklésnek van helye azon vagyontárgyakra mik nem szerzeményiek, tehát a házasság előtt kerültek az örökhagyó vagyonába, ezekre az ősiség eltörlése után kialakult ági öröklésnek van helye a szülők, oldalrokonok javára, (ha a feltételek fennállnak). A Kúria állandó gyakorlata, hogy a hitvestársat a rokonok csak az ági vagyonban előzik meg.

A Kúria joggyakorlata megengedő a hitvestárs részére és megszorító a kívülálló „kihívók” felé. Mégis méltányosság jellemzi a bírói gyakorlatot: ha az elvált feleségnek törvénytelen gyermeke maradt, ezt illeti az örökség és nem a férjet (6218/1927). Ez a szabály élt a törvényesített és örökbefogadott gyermek esetében is. A hitvestársi öröklés körülbástyázását jelentik azok a határozatok, melyek szerint általában a házastárs örököli mindazt, amit a házasság előtt szerzett az örökhagyó – hacsak nem ági vagyon –, de ha elváltak, egyikük sem veheti igénybe a hitvestársi örökséget, és más törvényi örökösök lépnek helyükbe, illetve örökölnék. Ez is közvetett védelme a hitvestársi – fennálló házassági – státusnak (5282/ 1929).

Általában a vizsgált időszakban a legfelső bíróság ítéleteit bizonyos szociális érzékenység jellemzi: inkább méltányosság vezeti, semmint a formai szabályok szoros értelmezése. Ez látszik a vélt házasságokra vonatkozó jogesetek körében: a túlélő jóhiszemű házastársra ugyanazok az előnyök hárulnak, mintha a házasság érvényes lett volna, következésképp a túlélő jóhiszemű házastársat a hitvestársi öröklési jog is megilleti.¹⁵ Ha azonban a házasság már nem állott fenn, jogerősen felbontott vagy érvénytelennek nyilvánított, megszűnik a hitvestársi öröklési jog (125/1886).

Hasonlóképpen oltalmazza a hitvestársi öröklést a joggyakorlat abban az esetben, ha a felek különéltek, tekintet nélkül arra, hogy a túlélő örökös házastárs vétkes volt-e a különélésben (vétkeségre alapult válási ok). A vétkeség kérdése közömbös a Kúria szerint az öröklési jog szempontjából, sőt még az is, ha az asszony különélés alatt megszegte a hitvestársi hűséget. (2280/1921). Így a Kúria az érdemtenséget szigorúan leszorította azon körre, mely általában az öröklésre való érdemtenséget jelenti, vagyis az örökhagyó élete ellen, valamint végakarataának érvényesülése ellen irányuló cselekmények esetében. De érthetően a különválás (ágytól és asztaltól való elválás) iránt ha keresetet indítottak, vagy ha a fél a per megindításában akadá-

lyozva volt, ez öröklést kizáró okként jelent meg (2317/1929). Úgyszintén a házastárs bántalmazása, – ha nem is életre törés –, érdemtelené teszi az öröklésre, mert emiatt a házasság felbontható.¹⁶ De általában az öröklési jog csak akkor enyészik el, ha a házasság jogerősen felbontott. Méltánytalan eredményre vezetne ugyanis, ha a súlyos bontó okokat magában foglaló cselekmények esetén az elkövető házastárs örökséghez juthatna, mert a pert nem lehetett befejezni, ilyen esetekben az örökösödési per bírója dönti el, hogy van-e helye a házasság felbontásának. Ha azonban az örökhagyó zárt határidőn belül nem kérte a bontást, a hivatkozott tényállások alapján nem kérhető az öröklési jog megtagadása, így a hitvestársnak öröklési joga van (2389/1924).

Még mai szemmel is meglepő a bíróság kifinomult mérlegelő ítélkezése: alperes kéjő volt, és férje kívánságára az is maradt, aztán az örökhagyó (férj) megszakította az együttélést és másik kéjővel lépett közös háztartásba. Alperes folytatta kéjő foglalkozását, a Kúria megítélte a feleségnek a szerzeményi vagyonban való öröklési jogot, mert nem volt vétkességi és örökösödési érdemtelenégi ok.¹⁷ Nyilvánvaló, hogy ebben és hasonló esetekben a gondos és méltányos mérlegelés helyett a bírói gyakorlat választhatott volna merevebb megszorító álláspontot, de nem ezt tette, hanem megengedően alkalmazta az elvet az igazságosság érzetével, elkerülve egy fonák és rideg döntést, miszerint a házasságban véten kéjő elvesztette volna közszerzeményi részét.

Látható tehát, hogy a bírói gyakorlatnak és legfelső fokon a Kúriának és azon belül az I. tanácsnak formáló szerepe volt a kodifikálatlan öröklési jog alkalmazásában, annak az élethez igazításában. Mutatja ezt az is, hogy az érvénytelen házasságban élők hitvestársi öröklési joga is védett volt, amennyiben ha az érvénytelenítési per még nem volt befejezve az egyik házastárs halála idején, szintén az örökösödési per bírója – és így végső soron a Kúria – döntötte el, hogy érvénytelen volt-e a házasság.¹⁸ Rövid pillantást vetve most a jogintézményre széles történeti perspektívában: bár a jogirodalomban az öröklési jog reformja már a 19. század végén felmerül¹⁹ a hatályos jog és joggyakorlat nem mutat ilyen tendenciákat, és a vegyes rendszert, az ági és szerzeményi vagyont megkülönböztető öröklési szabályokat fenntartotta. Így volt ez azért is, mert a magyar öröklési jogban más korabeli jogoknál erősebben élt a vagyon állagának a vagyonszerző vérszerinti családja számára való megtartásának gondolata és szélesebb körben érvényesült a házastársi öröklés haszonélvezeti formája.²⁰

Ez a trend még erősödött is az 1930-as években, amikor az ági öröklésért ismét mint törzsgyökeres magyar intézményért, mint nemzeti géniuszból fakadó, a családi összetartozás és családi vagyon fenntartójáért szállt síkra a jogtudomány, de ugyanakkor az ági öröklés korlátozása, valamint igazságtalan kinövéseitől megfosztásának kérdései az 1920-as és 30-as évek szakirodalmában újból előtérbe kerültek.

Tovább nézve: a II. világháború után, a párt-állam idején felmerült reform tervek, mint ideológiai-politikai kérdést nézték az ági öröklés intézményét és az ún. „haladó” nézetek képviselői annak eltörléséért érveltek. Ezzel szemben a múltat konzerválni akarók – bizonyos korlátozásokkal – az ági öröklés intézményét fenntartani kívánták. A kialakult fő trend társadalmi hagyományokra támaszkodva mégis megőrizte az ági örökösödés magyar jellegét, de engedményeket tett több területen annak korlátozása, átalakítása iránt.²¹

V. ÖZVEGYI ÖRÖKLÉS

A házastársi öröklési jog második intézménye az özvegyi öröklés – successio vidualis. Jogtörténeti perspektívában is érdekes intézmény, amit a Hármaskönyv is megjelenített, az ősiségen alapult és túlélte részben annak megszűnését is. Alanya a nemes (és honoraciór) férj özvegye, mert nemes ember felesége nem közszerző, ez az indító oka. Tárgya a férj díszruhája, jegygyűrűje, és az a kocsi hámos lovakkal, melyen feleségével kijárni szokott és az ötven darabnál nem nagyobb ménes fele, (de ha 50-nél nagyobb volt a ménes akkor ingatlannak minősült, és a leszármazók örökölték), végül a férj minden szerzett ingóságából és zálogos ingatlanából egy gyermekrészt.

Az özvegyi öröklés, minthogy az ősiségre alapult, lassan elorvadt a 19. század második felében, de a Kúria gyakorlata egyes vonatkozásokban még mindig érvényben lévőnek tartotta, bár ritkán fordult elő kúriai határozatokban. Már 1904-ben a Kúria hatályát vesztettnek tekintette az intézményt, (1814/1904) azért is, mert az ősiséget leváltó 19–20. századi magánjogban a szerzett és ősi vagyon helyébe lépett szerzeményi és ági vagyon közt más lényeges jogi különbségek vannak. Most már az ágiság kérdése csak akkor lép előtérbe mikor az ági öröklés esete beállott. Ezért a Kúria és Sándorfalvi Pap úgy vélte, hogy „az özvegyi öröklés intézménye az ősiség megszűntével kiesett örökösödési intézményeink sorából.” Bár volt a Kúria gyakorlatában olyan nyom, miszerint egyes jogvitákban az intézmény a tárgyidőszakban még felbukkant, túlnyomóan elavultnak volt mondható, és ezért az intézmény elejtését javasolta a szakirodalom.²²

VI. ÖZVEGYI JOG

A hitvestársi öröklés harmadik pillére, az özvegyi jog lényegében abból áll, hogy az özvegy elhalt férjének vagyonát özvegyisége tartamára haszonélvezi.

1. AZ ÖZVEGYI JOG EREDETE

Mint házastársi öröklésnek általában, az özvegyi jog alapja is a házasságban van és lényege a gondoskodás. Az özvegyről gondoskodás messzire nyújtja gyökereit. Már Szent István dekrétumaiban megtaláljuk rendezését, a Hármaskönyvben pedig részletes rendelkezések vannak, úgyszintén az 1840: VIII. tc.-ben a jobbágyok özvegyéről. Az intézményt átfogó értékek időtállóak:

„A feleség aki férje oldalán részese volt társadalmi

helyzetének, védelemben, lakásban, ellátásban részesült, férje halála után megtartja férje nevét, rangját címét, társadalmi helyzetét, megkapja annak vagyonából eddigi vagyoni jogi helyzetet is. A magyar jog, midőn az özvegyi jogban az özvegy részére rendszerint az elhalt férj egész vagyonának hasznélvezetét adja, a legszebb elismerést nyújtja az élettársnak, a hűséges asszonynak.”²³

Mint hogy a házasság az alap, özvegyi jog csak úgy keletkezik, ha a férj halálakor a házasság fennállott. Ebből következik, hogy ha a halál előtt a házasság felbontott vagy érvénytelenítve lett, vétkességre tekintet nélkül, özvegyi jog nem keletkezhet (ha bontási per volt folyamatban a halál idején, de nem volt befejezve, az öröklési per bírása dönti el, hogy a per eredményre vezetett volna (PHT 993/1928). Ha a férj elmebajos volt a házasság kötésekor, a házasság semmis, és ha az „özvegy” nem volt jóhiszemű, nem támaszthat igényt özvegyi jogra (1989/1927).

Joggyakorlati problémákat okozott a különélés kérdése, mikor is általános szabály volt, hogy özvegyi jog nem keletkezik, de a Kúria gyakorlata mutatja, hogy nem formálisan, hanem etikailag, substanciálisan értelmezte a mögöttes tényeket: az okot a különélésre. Így a 281/1911 és a PHT-ba 242 szám alatt felvett határozat kinyilvánítja, hogy az özvegyi jogra érdemtelenné nem vált az a nő, aki férjét elhagyta ugyan, és az életközösséget sem állította vissza, de erre a férj adott okot.

A Kúria a 20. század első három évtizedének gyakorlata szerint védte az özvegyi jogot minden esetben, mikor a különélést nem ő okozta, de annak bizonyítása az özvegyet terheli (4561/1909), de ha a nő férjének hibáján kívül az együttélést nem folytatja, a házastársi kötelezéseknek eleget nem tesz, özvegyi jogra igényt nem tarthat (3307/1920). Nem mutatható itt be részletesen a gazdag kúriai joggyakorlat sok variánsa a tárgyidőszakban, de ezek és a kiemelt példák megfelelően megvilágítják, hogy a joggyakorlat az intézményt és ezen belül az általában gyengébbnek tartott nőt, az özvegyet védte és ezáltal felvilágosodott és méltányos elveket gyakorolt a csupán jus formális alkalmazása helyett. Végül ezt mutatja még az is, hogy a Kúria gyakorlata konzekvensen követte az elvet, hogy özvegyi jogot megegyezéssel is lehet alapítani olyan esetekben, midőn a törvény nem ad erre lehetőséget (7624 / 1925).

2. AZ ÖZVEGYI JOG TÁRGYA

A jog a férj egész hagyatékára kiterjed és ősi alapja az, hogy az özvegy férje vagyonában benne marad. Lényege a hasznélvezeti jog: az özvegyet a hagyatéki vagyonra megilletik mindazok a jogok, melyek a hasznélvezetnek illetik a hasznélvezet tárgyára, és terhelik a vagyon rendes terhei. A férj halálával ipso facto megilleti az özvegyet, aki törvényileg kedvezményezett, mert ha az örökösödési eljárásban csak özvegyi jog a vita tárgya e körülmény nem akadályozza a hagyaték átadását, és nem érinti a (özvegyi) jogot és a jogvitát támasztó örökösök csak a törvény rendes útján követelhetik an-

nak megszorítását. Ez mutatja, hogy a magyar joggyakorlat az özvegyet védett helyzetben biztosítja. Az özvegyre pozitív gyakorlat tükröződik abban is, mikor a Kúria megítélte az özvegyi jogot a férj által az apa végrendelete alapján hasznélvezetre kapott ingatlanokra (1922/1914).

Állandóan alkalmazott volt az a tétel is, hogy az özvegyi jogot ajándékozással sérteni nem lehet (PHT 238), továbbá, hogy a jog kiterjed mind a szerzeményi, mind az ági vagyonra, (5282/1929) sőt olyan jogokra is, miket a férj életében nem érvényesített, nevezetesen kintlévő követelésekre.

Megszorítóbb nézőpontot mutat néhány más határozat, pl. amikor a szülők fiukra ingatlanokat írtak át, de a fiú nem lépett birtokba; a fiú özvegye csak akkor érvényesíthet özvegyi jogot, ha kimutatja, hogy a szülők az ingatlanokat jogellenesen tartják vissza (1421/1905) és más esetekben mikor a joggyakorlat megtagadja az özvegyi jogot, ha a férj úgy rendelkezett, hogy az állagörökös azonnal birtokba lépjen (még életében), ez esetben csak illő tartást ítélt meg a Kúria (2416/1926).

Úgy tűnhet, hogy a felsorolt példák ellentétben állnak azzal a vélelemmel, hogy az özvegy bennmarad a férje vagyonában, de az ellentét csak látszólagos, mert csupán a jog érvényesítése volt függőben. A joggyakorlat fő trendje azt mutatja, hogy egyes szigorú formai szabályok érvényesítése ellenére is az esetek döntő többségében az özvegyi jog érvényesítését nem csak a jogszabályok, hanem a gyakorlati méltányosság határáig is védelmezte a Kúria.

3. A ÖZVEGYI JOG VÉGRENDELETI RENDEZÉSE

Az általános végrendelezési szabadság elvéből következik, hogy a jog korlátozása lehetséges két megszorítással: nem sértheti a köteles részre jogosultak igényét, se az özvegyi jog törvényes mértékét; utóbbi lényege, hogy a férj köteles özvegyéről megfelelően gondoskodni, részére illő ellátást, lakást és tartást biztosítani. Ez az özvegyi jog törvényes (minimális) mértéke, amelyen alul a férj rendelkezése nem maradhat (inter alia 4748/1921). Pozitív és méltányos ítélkezés mutatja, hogy ha a végrendelet ezt a mércét nem éri el, akkor az özvegy kiegészítést követelhet az örököstől (2527/1908). Viszont ugyanakkor a Kúria elismerte a jogot korlátozó végrendelet érvényességét, amikor a törvényes minimum felől az özvegy nem támaszthat igényt; ezáltal megszorítható a jog, mert a teljes özvegyi jog már nem illetheti (7941/1930). Hasonló az eset ajándékozás következtében kiürült özvegyi jog esetében: ekkor is csak a minimum törvényes jogot igényelheti (az özvegy) nem pedig a teljes özvegyi jogot (2278/1928). E példák mutatják, hogy bár általában a Kúria védte az intézményt, mérlegelte a végrendelezési szabadság és a törvényes minimum közti egyensúlyt, és bár hajlott az özvegy sokszor szociálisan indokolt védelmére, annak az általános jogrendszer keretében rejlő korlátozását is követte.

Sándorfalvi Pap a kérdésre vonatkozó kommentárja-

ban abból indult ki, hogy „nézetem szerint a férjnek jogában áll rendezni az özvegyi jogot, és ha végrendekezett, de az özvegyi jogot mellőzte, teljes özvegyi jogról nem lehet szó.” Ha tehát a férj így hallgatagon rendezte és egyben korlátozta a jogot, a törvényes mérték megilleti az özvegyet, ki kérheti annak kiegészítését, pótlását, mind a végrendekezéssel, mind ajándékozással szemben. Ez a nézet is aláhúzza, hogy a joggyakorlatnak de lege ferenda a méltányos kiterjesztő irányba kell(ene) mutatni.²⁴

4. AZ ÖZVEGYI JOG ÉRVÉNYESÍTÉSE

Általában az özvegyet az özvegyi jog teljessége illeti, vagyis a férj egész hagyatékának haszonélvezete. Ipso jure bennmarad a vagyonban és az örökösök csak a törvény rendes útján követelhetnek megszorítást, nem a hagyatéki eljárás keretében. A Kúria a nőt védő gyakorlata értelmében érvényes ez a különélő nőre is, de ilyenkor neki kell bizonyítania külön eljárásban, hogy nem ő volt a vétkes a különélés keletkezésében.

Ha végrendeleti intézkedés nem szólt az özvegyi jogról, az özvegy a végrendeleti örökösökkel, illetve az ajándékozottakkal szemben az özvegyi jogának törvényes mértékét követelheti, ami az illő tartás és lakás koncepciójára van építve, ezt a Kúria gyakorlata általában az özvegyre méltányosan határozta meg (1237/1927).

A férjnek jogában áll vagyonáról mind élők közt, mind halál esetére szabadon rendelkezni, de ennek korlátja a köteles rész és az özvegyi jog törvényes mértéke. Ezt a méltányosságot mutatja az is, hogy ha a férj életében harmadik személynek ingyen átruházta a vagyonát, az özvegynek akkor is joga van az őt illető haszonélvezet pénzbeni egyenértékét és évi törvényes kamatát követelni. (5886/1909)

5. AZ ÖZVEGYI JOG KORLÁTOZÁSA

A Kúria a 240 sz. PHT határozatban kimondta, hogy csak a leszármazó egyenes örökösök kérhetik a megszorítást, ha nagy a vagyon és oldalrokonok a korlátozást (megszorítást) még az ági vagyonra sem kívánhatják, (827/1905) ismét aláhúzza ezzel, hogy a kevésbé tehető anyagi státuszban korlátozás nem követelhető. Ilyen esetekben a leszármazók joga ütközik az özvegyével, és megfelelő vagyoni nagyságrend esetén az özvegy a törvényes mértékre szorítható, ami egyenlő a lakás és illő tartással.

A korlátozás iránti perrel fellelphetnek a törvényes gyermekek, utólagos házassággal vagy királyi kegyelemmel törvényesített gyermekek, örökbefogadott gyermekek minthogy jogállásuk azonos a természetes leszármazottakkal, de nem a törvénytelen gyermekek általában. Utóbbi gyakorlat tükrözi a társadalom akkori értékrendszerét, és ez csak évtizedek múlva tűnik el. Hangsúlyozandó azonban, hogy e jogok csak megszorításra vonatkoznak, és nem erodálhatják az özvegyi jog törvényes mértékét és csak megfelelő nagy vagyon esetében alkalmazhatók, ami diszkrecionális döntés tárgya. Érdekes a kúriai gyakorlat álláspontja azon esetekben

mikor két özvegyi jog összeütközéséről van szó: „a fiú özvegye jogosítva van anyósa özvegyi jogának korlátozását kérni saját jogán,” (2068/1908) tükrözve ebben az esetben is, hogy a bíróság mérlegelve egyensúlyoz két védendő jogot: az özvegyét és a leszármazó túlélő felelőségét. A védőháló azonban továbbra is kiterjed: a fiatal özvegy csak annyit kívánhat a maga részére, amennyi az ő ellátására elegendő, de ezt is csak úgy, hogy a megmaradt rész elég legyen az öreg özvegynek (5550/1925).

A fentiekből látható, hogy az özvegyi jog az egész hagyatékra kiterjed és az özvegyi jog teljessége a főszabály, és a jog korlátozása a kivétel. Utóbbi viszont széleskörűen pereskedés tárgya, és az özvegy konkurálhat gyermekeivel, vagy az örökhagyó született gyermekeivel.²⁵ Más vonatkozásban a Kúria 815 EH határozata szerint „pusztán vélelem alapján nem lehet megállapítani, hogy a férj nőtlen korában tett végrendeletet nem alkotta volna meg ha tudja, hogy utóbb megnősül.” Ez a jogtétel a házastárs öröklési jogát illetően súlyos igazságtalanságra vezethet, mégis – meglepően – a jogirodalom ebben alig emelt szót, kivéve Sándorfalvi Pap Istvánt, aki enyhíteni javasolta a jogtétel merevségét.²⁶

A korlátozás különböző feltételeire vonatkozó számtalan döntést csak átfogóan tudom itt bemutatni: a főszabály az, hogy a korlátozás feltétele, hogy a hagyatéki vagyon akkora legyen, hogy az özvegyi jog törvényes mértéke, a lakás és illő tartás kikerüljön, és azon felül is maradjon még valami. A Kúria gyakorlata e körben számtalan döntéssel egyértelművé tette az özvegyi jog maximális védelmét még a köteles részesekkel szemben is, mert ha a fenti feltétel nem volt meg, korlátozásnak sem volt helye. A korlátozás kivételes intézmény és a bíróságnak tág mozgástere volt a mérlegelésre: a Kúria általában az özvegy jogának védelmét vélelmezte. A gyakorlatban közömbös volt, hogy a korlátozást kérő rászorult-e, hogy munkaképtelen, hogy az özvegy valakit eltartani köteles volt, vagy, hogy maga kezelte-e a vagyont vagy nem.²⁷ Legfelsőbb fokon a Kúriának e körben széles diszkrecionárius hatásköre volt, és ezt pozitív irányban alkalmazta. Ez különösen azokra az esetekre igaz, melyekben a törvényes mértéket mint megfelelő lakást és illő ellátást határozták meg, és itt irányadó volt az alapelv, miszerint az özvegyi jog lényege a vagyonban bennmaradás (459/1918). A „törvényes mérték” a férj társadalmi állásának és vagyoni viszonyainak megfelelő kellett legyen, ami a kor osztályfelfogásának kivetítése. Továbbá az özvegy saját vagyona nem alapja a korlátozásnak, de – így a méltányos álláspont – a korlátozás mértékénél tényező lehet (5813/1918). Így az özvegyi jog tényleges tartalma gyakran a korlátozott özvegyi haszonélvezeti jog.²⁸

6. AZ ÖZVEGYI JOG ÉS

A KÖTELES RÉSZ VISZONYA

Az idevágó gazdag joganyagot csak vázlatosan ismertethetjük: a főszabály, hogy a köteles rész tehermentesen illeti a jogosultat, másrészt az özvegyi jog az egész hagyatékot, tehát a köteles részt is terheli. Ilyen-

kor két jogszabály összeütközésének esete áll fenn, és a Kúria gyakorlata szerint az ilyen összeütközésben a köteles rész tartozik engedni – ismét kifejezve a gyakorlat özvegyi jogot védő jellegét, még a leszármazók egyébként indokolt érdeke ellenére is. Tehát a köteles rész kiadásának feltétele, hogy a vagyon a minimum értéken felülálló legyen, és ahogy ezt a bíróság megállapítja.²⁹

Az özvegyi jog törvényes mértéke – ha szükség van rá – a köteles részt is terheli, de csak ha szükség van rá. A házastárs köteles része (özvegyi joga) rászorultság bizonyítása és érvelése nélkül jár a jogosultnak, a haszonélvezeti jog „védett”.³⁰ A köteles rész özvegyi jogtól mentesítése körében a Kúria gyakorlata ismét csak aláhúzza az özvegyi jog maximális érvényesítését minden más igényrel szemben. Tehette volna ezt más variáns alkalmazásával, többrendbeli megszorítással, de az ítélezés irányzata e körben világos: a szociális szempont az özvegy védelmét indokolja, és így az intézmény ellenállt más igényekkel szemben, megakadályozván a jog erodálását.³¹

7. AZ ÖZVEGYI JOG MEGSZŰNÉSE

Az özvegyi jog általában megszűnik az özvegy halálával, férjhezmenetelével, és ha az özvegy érdemtelenné válik. Megszűnik a halál vagy férjhezmenetel napjával, az érdemtelenségi cselekmény elkövetésének napjával. Az első két esetben nincsenek különleges szabályok, de a harmadik kategória kontroverzális és a joggyakorlat tükrében belső fejlődésen ment át a 20. század elején.

Míg a Kúria működése tükrében a hitvestársi öröklés körében a bíróság a gyengébb jogosultat védelmezte, és vélelmezte a jogok kiterjesztésének szükségét, tehát az adott törvényi keretben mérsékelt progresszív volt, az özvegyi jog megszűnése körében a társadalmi érték-normák mérlegét tekintve a joggyakorlat nem mutat ilyen kedvező képet.

A) Az özvegyi „érdemtelenség” eredete

Míg az öröklési jog általános részében az érdemtelenség esetei gátló körülmények, amelyek megakadályozzák az öröklési jog beálltát, (lásd a kitagadás eseteit) az özvegyi jogra való érdemtelenség utólagos érdemtelenség, mely a már megszerzett jog megszűnését vonja maga után. Az intézmény a hitvestársi hűség fogalmához vezethető vissza, így a haszonélvezetre vonatkozó „öröklés” csak addig illeti az özvegyet, míg a férje nevét viseli, és nem illetheti „ha férje emlékét durván sérti”.³²

Az érdemtelenség a 20. század fordulója előtt, mint ilyen, nem létezett, és a koncepciót a Kúria fejlesztette ki a tárgyidőszakban. A századforduló előtti irodalomban az özvegyi utólagos érdemtelenséggel nem találkozunk, de Szladits Károly 1934-ben már említi, hogy „az újabb bírói gyakorlat szerint az özvegyi jog az özvegyiség ideje alatt is – utólagos érdemtelenség okából – elenyészik.”³³ Ez a megállapítás tükrözi az akkor új Kúriai gyakorlatot a kérdésben. Az érdemtelenség kérdése a 20. század első évtizedeinek joggyakorlatában széles körben merült fel, és az özvegy jogvesztése során min-

den öröklési jogát elveszthette, lett legyen az ági vagy szerzeményi alapú.³⁴

Sándorfalvi Pap az első kifejezett esetet 1911-ben találja, mikor a Kúria kijelentette, hogy az özvegy a férje elhagyásában nem volt vétkes, de mivel később ágyasságra lépett, ezzel érdemtelenné vált (5282/1910). Ezt dekadálja a PHT 243. sz. döntés is (1910–1911), ami a vezérlő elv maradt a továbbiakban.³⁵ A jogintézmény hatályának további évtizedei alatt az irodalom egyértelműen állítja, hogy a Kúria szigorú mértékkel mért és fenntartás nélkül alkalmazta a regressziós nézetet, de nem volt mentes méltányos megfontolásoktól sem, miszerint ha az özvegy cselekménye újabb házasságkötés céljából történt, és a „megengedett határon belül maradt,” nem tartható az özvegyi jog ellen.³⁶ A kérdés itt, nézetem szerint az, hogy mi a „megengedett” határ és kinek van diszkrecionális joga ezt megfogalmazni – nyilván a bíróság itt nem csak jogalkotóként, de erkölcs bíróként is fellépett.

A következő nem taxatív de hitelesen irányadó esetek mutatják a Kúria e kérdésben követett gondolkodását, ami mai szemmel természetesen megkérdőjelezhető. Özvegyiségben ágyasságra lépés diszkvalifikál; szerelmi levelezés önmagában nem képez érdemtelenséget, az ágyasság akkor is érdemtelenné tesz, ha másik házasságot megelőző cselekmény; gyermekszülés. Megállapította továbbá a Kúria az érdemtelenséget akkor is, mikor az özvegy arra hivatkozott, hogy jegyeségben csábításnak esett áldozatul; és közömbös, hogy a házasságkötésben megegyeztek az ágyasság alatt. Továbbá mentheti a cselekményt, ha a házasságkötésben megegyeztek, és az előtte való napon történt a közösülés, és a férfi meghal másnap vagy rövidesen – „ilyen esetben lehet arra gondolni, hogy bíróság az érdemtelenség megállapítását mellőzi.”³⁷ A most említett eset indokolása feltétlenül bepillantást enged a Kúria I. tanácsának merev gondolkodásába, ami nézetem szerint a korabeli erkölcsi normák figyelembevételével is kételyt keltő.

B) Az érdemtelenség fogalma

A már említett PHT 243 sz. határozat közelíti meg a szubsztantív megfogalmazást leginkább: „Az özvegyi jog az özvegyiség tartama alatt is elenyészhetik akkor, ha ez időben a nő olyan magaviseletet tanúsított, melynél fogva férje életében sem tarthatna tartásra igényt.” E körben Sándorfalvi Pap azt mondja, hogy „az özvegy érdemtelenné válik, ha elhalt férje emlékét durván sérti.”³⁸ Talán okkal megfigyelhető, hogy e körben önelmentmondás és bizonytalanság is jellemzi a Kúria joggyakorlatát, mert a „durván sérti” kifejezés önmagában önkényes értelmezésre szorul a bírák szubjektív mérlegelése alapján, és ezt még tovább kvalifikálja, hogy a „férje emléke” gondolat is ezer változatban képzelhető el: mit jelent „az emlék” fogalom egy jog megtámadása keretében?

A gyakorlat mindenesetre szigorú mércékkel körvonalazódik: a hitvestársi hűség, az elhunyt házastárs emléke iránt tartozó kegyelet szemszögéből kell az érdemtelenséget megítélni, mit sért a „nemi viszony,

gyermekszülés, bensőbb szerelmi viszony folytatása, közmegebotránkozást keltő, férje emlékét gyalázó erkölcstelen élet,”³⁹ de a közbotrány okozás ténye sok esetben közömbös, mert az alapul fekvő magatartás a döntő.

A férj emlékét durván sérti a férj gyermekeivel szemben tanúsított magatartás (bánásmód), rágalmazás a férj halála után. Ezt a tényállást megvalósítja, hogy tiltott nemi szerelmi viszonyt folytatott (224/1932); továbbá, hogy kocsmában duhajkodott, táncolt, ha úri osztályhoz tartozott, de nem állapított meg a bíróság érdemtelenséget hasonló esetben más társadalmi állás esetében (1725/1920). A nemi viszony feltétlenül érdemtelenséget foglal magában, sőt az egyszeri nemi érintkezés is, és ebből következőleg a gyermekszülés is, és nem menti az özvegyet, hogy egyébként „jól viselkedett.” Ez a majdnem drákói ítélezés erkölcsbírói mantrát vont a magas Kúria falaira, és ez mai szemmel alig érthető.

A kép még markánsabb lesz, ha látjuk, hogy akár egyszeri nemi érintkezés elegendő a jogfosztásra, viszont ugyanakkor méltányosabb vonásokat is találunk: nem állapított meg a Kúria érdemtelenséget, mikor az özvegy, fiát megkötöztette, elmeógyógyintézetbe szállította, nem segélyeztette, és fiának feleségét kiutasította; és nem állapította meg az érdemtelenséget mikor az özvegy betegségében azt mondta, hogy nem akar gyermeket a férjétől (2258/1927).

A fenti meghatározások már indokolják, hogy a Kúria e körben nem keresett és nem talált általánosan érvényes definíciót, és a meghatározó tekintélynek számító I. tanács is azt tartotta, hogy az elméleti definícióra szükség nincs, ilyen, csak sok bírói ítélet megállapításából volna kikövetkeztethető: „Az özvegy magatartására, az érdemtelenség megállapítására általános jogszabályt találni nem lehet, mert az az özvegy egyéniségéből, társadalmi állásától és az eset körülményeitől függ.”⁴⁰ Míg ez a nézet a bírói jogalkotás bástyáit kétségtelenül erősíti, a kritikai nézet joggal veti fel, hogy emberi sorsok és vitális jogintézmények egy sokszor változékony és szubjektív bírói egyéniség szeszélyeire vannak bízva.

C) Az érdemtelenség érvényesítése: megbocsátás

Az özvegyi jog megszüntetése iránti kereset indítására mindazok az örökösök jogosítva vannak, kiket a jog terhel, tehát bármelyik és bármilyen örökös kérheti. Ugyanazok a szigorú formai szabályok ellenére is megbocsátást is gyakorolhatnak. Hogy magatartásuk jogilag megbocsátásnak minősülhet-e, a bírói mérlegelés dönti el az eset körülményei szerint. Ezen a területen a Kúriának módja volt és érvényesítette is a szigorú érdemtelenségi szabályok háttérbeszorításával az özvegyet védő méltányos gyakorlatot, mit a felsorolt esetek példáznak. Tipikus esetekben például, ha a férj tudott felesége vétkességéről és végrendeletében mégis juttatásban részesítette őt, ezzel megbocsátott (924/1916).

Hasonlóképpen mikor az özvegynek gyermeke született 1916-ban, és az örökösök már 1918-ban tudták, de tovább fizették az özvegyi jogon járó járadékot fenntartás nélkül, sőt felemelték: a megbocsátás kérdését a Kúria

adatok hiányában nem tudta eldönteni, ezért az alsó-bíróság ítéletét feloldotta (5134/1925). Iránymutató az az eset, mikor a felperesek tudtak az özvegy vétkességéről, de ennek ellenére a hagyatéki tárgyaláson elismerték az özvegyi jogot: a Kúria méltányos döntése következtében nem léphettek fel érdemtelenséggel (5665/1930). A Kúria általában finomított mércével mért: azt nézte, hogy milyen az érdemtelenségi cselekmény. Egyszerű cselekmény esetén, ha a jogosított hosszabb időn át nem érvényesítette jogait az idő múlás megbocsátásnak minősülhet (2700/1928), viszont egy magában abban, hogy a felperes két és fél év múlva lépett fel, más adat hiányában nem állapított meg megbocsátást (3145/1928); viszont megbocsátást látott a Kúria abban, hogy egy másik ágyasság megszűnte után a felperes állandóan és az özvegy 10 évig együtt laktak (4651/1927).

D) Két özvegyi jog konfliktusa

Ez a helyzet akkor keletkezik, amikor az özvegyi jogot élvező anyának házasság fia, anyja előtt meghal és özvegy marad utána. Az „öreg özvegy” az egész vagyont haszonélvezetként bírja; a fiú meghalván, hagyatéka ugyanaz volt, mi ráhárult, az anya özvegyi jogával terhelt. A „fiatal özvegy” igénye csak akkor léphetett hatályba formailag, amikor a jog megszűnik. A Kúria megint rugalmasan és méltányosan eltért a merev jogszabálytól és elfogadta, hogy a fiatal özvegy az öreg özvegy özvegyi jogának korlátozását kérhesse. Más hasonló esetekben is, a két özvegy abban állapodott meg, hogy a fiatal özvegy nem gyakorolja jogát míg az öreg jog fennáll, mégis a körülmények változása folytán a Kúria úgy vélte, hogy a fiatal özvegy nincs elzárva a korlátozási kérelemtől (2845/1925).

8. ÖZVEGYI JOG: VEGYES KÉRDÉSEK

A teljes joganyagban még számtalan alternatíva fordul elő, amelyek részben a Kúria formalizmusát mutatják az özvegyi jog kérdésében, de mutatnak ellentmondásosan méltányosságot és rugalmasságot is. Nincs lehetőségünk ezekkel a variációkkal itt kimerítően foglalkozni, csupán a lényeges normatív kérdésekre szorítkozhatunk anélkül, hogy eltorzítanánk a képet. Mégis meg kell említeni itt, hogy az özvegyi jog a hagyatéki javak haszonélvezetére terjed és az állagot nem érinteti, így az özvegy a hagyatéki terheknek csak kamatát köteles fizetni, ellenben a tőkét még abban az esetben sem, ha az a jövedelemből ki is telik (3240/1928).

Talán fontosabb ennél, hogy a szakirodalom is aláhúzza és természetesnek tartja, hogy a bíróságnak módja van az eset körülményei szerint – ha erre alap van – úgy magyarázni a végrendeletet, hogy az özvegynek kedvezzen, mint az számos esetben történt.⁴¹ Más alterületen viszont a Kúria meg volt kötve egyes hatályos jogszabályokkal, amelyeknek hatása még a tárgyidőszakra is áthúzódott, nevezetesen a második asszony özvegyi joga területén, ami a volt jobbágyság leszármazottaira vonatkozott az 1840: VIII. tc. alapján.

Ezek és a kapcsolódó jogterületeken látszik, hogy a magyar bírói gyakorlat még a 20. században sem tudott

teljesen elszakadni az ősiség eltörlése előtti jogok hatásától, mert ezek túléltek a generációk közti öröklési ciklusban. Másfelől a Kúria gyakorlata azt is mutatja, hogy több szempontból is (mint például az érdemtelenség társadalmi osztály szerinti megítélésénél) az osztálytársadalom szelleme és a „magasabb osztályokra” érvényes eltérő jogalkalmazás magától értetődő volt, a már az I. világháború idejében is zajló nagy társadalmi mozgások ellenére. Különbségek láthatók továbbá területi alapon, (Jász-Kun jog) és nemes és honoracior status szempontjából, de úgyszintén attól függően, hogy az örökhagyó „városi,” vagy nem városi polgár volt („falusi”).

VII. MODERN-KORI VÁLTOZÁSOK

A 21. század társadalmi értékei szemében legalábbis fonáknak tűnik, hogy az özvegyi jog a korabeli elvek szerint csak az özvegyet illette meg, de ez következett a jog elvi alapjaiból, mint férj után járó illő tartás. Reciprotast akkori jogunk nem ismert. Sem a közfelfogás, sem az érdekeltek nem sérelmezték, hogy a túlélő férj lemenők mellett a törvényes öröklés rendjén nem örökölt és haszonélvezeti joga sem volt.⁴² Ez arra az anomáliára vezetett, hogy „nem volt modern törvényhozás, amely oly mostohán bánt volna az özvegy férjjel, mint a magyar.”⁴³ A 20. századi különböző polgárjogi törvény tervezetek is mintegy átnéztek a problémán, míg az ötvenes évek gazdasági-társadalmi változásai kikényszerítették a változást, de akkor sem a törvényhozással, hanem a Legfelső Bíróság IV. sz. polgári elvi döntésével (1953), ami kiterjesztette – tegyük hozzá: elkésetten – a túlélő férjre az (özvegyi) haszonélvezetet, és ami egyenesen következett a hatályos alkotmány nemek közti egyenjogúságának alapelvéből.⁴⁴

Ezzel a fejlődéssel közelebb kerültünk a 20. század második felének trendjéhez. Az öröklési jog kodifikációs tervezetei a II. világháború után azt mutatják, hogy a reformgondolatoktól eltávolodva, a házastársi köteles részt (az állagra) elvetik, és az özvegyi haszonélvezet fogalmánál maradnak. Viszont a század eleji joggyakorlatot a fejlődés (a II. világháború után) túllépni igyekezett három fő területen: a volt rendi megkülönböztetések kikiktatásával (1946: XII. tv.); a törvényes örökösök körének korlátozásával (1946: XVIII. tv.: nagyszülők leszármazójánál távolabbi oldalakon nem örököl), végül az ági öröklés körének és redintegrációjának bizonyos korlátozásával, és nem utolsósorban az özvegyi jog férj részére is kölcsönös tételével. A részletek mutatis mutandi változtak a különböző magánjogi kódex javaslatokban és a bírói gyakorlatban. Mindazonáltal, bár a század végi jog tükrözi a változásokat, de a magyar jog továbbélő elveit is: az ági és szerzeményi jog megkülönböztetést fenntartja, és nem veszi át más jogokból az özvegyi köteles rész (állagöröklés) intézményét.

VIII. KONKLÚZIÓK

A vizsgált joggyakorlat tükrében megállapítható, hogy a Kúria a jogalkalmazásban aktívan oltalmazta az

alapvető elvet: a házassági közösség védelmét. A következetesen alkalmazott vélelem szerint minden szerzemény s az ellenkező bizonyítása annak terhe, aki ezt megtámadja. Általában a Kúria ítélkezése „megengedő” a hitvestárs részére és megszorító a kívülálló „kihívók” felé. A hitvestársi öröklés körülbástyázását jelentik azok a hivatkozott határozatok, amelyek szerint általában a házastárs örököli mindazt is, amit a házasság előtt szerzett az örökhagyó, hacsak nem ági vagyon.

Joggal mondható, hogy a tárgyalt időszakban a Kúriát bizonyos – modern terminológiával – szociális érzékenység jellemzi: inkább méltányosság vezet, semmint a formai szabályok szoros értelmezése. Még mai szemmel is meglepő a bíróság kifinomult mérlegelő ítélkezése azon keretek között, amelyek a magyar magánjog múltjában gyökerező különbségtételt az ági és szerzett vagyon közt tovább vitték.

Legfelső fokon a Kúriának és különösen az I. tanácsnak formáló szerepe volt a kodifikálatlan öröklési jog alakításában, annak élethez igazításában. Történeti perspektívában látható, hogy az öröklési jog reformja már a 19. század végén felmerült, de sem a későbbi törvénytervezetek, sem a joggyakorlat nem mutat radikális tendenciákat, és a vegyes rendszert, az ági és szerzeményi vagyont megkülönböztető öröklési szabályokat fenntartotta. Engedmények és részleges reformok csupán a II. világháború után alakultak ki, nem változtatva a jogintézmények alapját.

Kiemelendő itt, hogy a Kúria az ősiséget leváltó ági öröklés intézményét a 19. század végéig, csak fokozatosan alakította, és törvényhozás nemlétében nehéz feladat előtt állott. A hitvestársi öröklés kérdéseit keresztülszelő különbségtétel a szerzeményi és ági eredetű vagyon közt az öröklési joggyakorlat centrális kérdése volt. Az I. tanács fenntartotta, és progresszíven alkalmazta a házastársak javára a kialakult szokásjogi szabályokat, különösen figyelve, hogy méltányossági szempontok a kettős öröklési rendszeren belül a lehetőség határáig a hitvestársi öröklés javát szolgálják. Ez egybeesik a domináns irodalmi nézettel, miszerint az ági vagyon és arra vonatkozó átszállási szabályok a magyar jogi tradíció szerves részei, és így megőrzendők. Sándorfalvi Pap nem zárkózott el attól, hogy a változó élet és társadalmi viszonyokra tekintettel az ági öröklés káros kinövéseit módosítani kell, akár bírói ítélkezés, akár későbbi jogszabály útján. Ezzel érezteti nemcsak az I. tanácsban fermentáló (haladó) nézetek, de a maga rugalmasságát is, ami működése idején úttörő és önálló gondolat volt.⁴⁵

A kép ami kialakult a jogesetek bemutatásából, világosan érzékelteti, hogy egészében a Kúria inkább rugalmas és haladó mint regresszív álláspontot képviselt. Markánsan jelenik meg ez a hitvestársi öröklés szabályaiban, az özvegyi öröklés kiejtésében, de sokkal kevésbé az özvegyi jog és özvegyi érdemtelenség területein.

Mégis e körben is a Kúria nem formálisan, hanem etikailag substanciálisan értelmezte a különélés mint özvegyi jogi akadály okait, és három évtized gyakorlatában következetesen védte az özvegyi jogot minden

esetben amikor a különélést nem ő okozta. Az általában a kor felfogása szerint „gyengébbnek” tartott nőt méltányosan védte a csupán jus formális alkalmazása helyett. Így közömbösnek tartotta a bíróság, hogy az özvegyi jogot korlátozni kívánó rászorult-e, hogy munkaképtelen, hogy az özvegy valakit eltartani köteles volt, vagy hogy maga kezelte-e a vagyont vagy nem. A bíróságnak ilyen és hasonló kérdésekben széleskörű diszkrecionális hatásköre volt, és ezt az idézett jogesetek szerint pozitív irányban alkalmazta. A jog védettségét aláhúzta az özvegyi haszonélvezet maximális érvényesítése minden más igényel szemben: ez általánosan követett gyakorlat volt. Élhetett volna a bíróság más variánsok alkalmazásával, többrendbeli megszorítással, de a trend e körben egyértelmű: az „igazságos” szempont az özvegy védelmét indokolta, így az intézmény ellenállt más igényeknek, megakadályozván a jog erodálását.

Ezen a távlati perspektívában is kedvező képen, látványos foltot ejt a Kúria álláspontja az özvegyi érdemtelenség körében. A fogalom új keletű, 1911-ben találkozunk vele először, és a következő évtizedekben az I. Tanács fejlesztette és finomította e regressziós gyakorlatot. Az érdemtelenség kérdése, mint kifejtettük, széles körben merült fel, és az özvegy jogvesztése során minden jogát, legyen az ági vagy szerzeményi, elveszthette. A feltételek normatíve definiálva nem voltak, és így bírói diszkreció döntötte el az özvegyi sorokat. Fogalmazási megközelítések, mint például az az érv, hogy „az özvegy érdemtelenné válik, ha elhalt férje emlékét durván sérti,” magában hordják annak önelentmondásos limitáltságát. Mind a „férj emléke,” mind a „durván sérti” kitételek szubjektív értelmezésre szorultak, amelyeket a bíróság sokszor – részben tudat alatt – önkényesen magyarázott és többnyire nem az özvegy javára. Szerepet játszott e körben társadalmi értékek értelmezése, osztályszempontok és korabeli értékekkel való szembenállás. A modernizáció hullámai, az I. világháború, a forradalmak, a nők belépése a munkaerőpiacra, majd munkanélküliség és gazdasági válság, a férfi lakosság megtizedelése, és a migráció olyan társadalmi mozgásokat váltott ki, amelyek az értékek változását is maguk után vonták. Erről tanúskodik mind a szociológiai, mind a szépirodalom, csak a Kúria ragaszkodott az avitt társadalmi osztályok szerint is differenciált elvekhez.⁴⁶

Ez a kép még élesebb lesz, ha látjuk, hogy akár egy szeri nemi érintkezés is elegendő volt a jogfosztásra, mégis a Kúria ragaszkodott ahhoz, hogy általános definícióra szükség nincs, mert az eset körülményei szerint a bíróság dönthet legjobban. Az analízisben bemutatott jogeset-tár illusztrálja, hogy ez az álláspont az özvegyet sokszor súlyosan sértette: nemcsak új házasságát akadályozta, de egész élet-alapját is, beleértve esetleg született gyermekét is, végzetesen veszélybe sodorhatta egy új érzelmi kapcsolat, és annak a vetélkedő örökösök általi kihasználása. Mindezzel nem akarjuk sommásan azt állítani, hogy egyáltalán nem volt méltányosság a joggyakorlat vonulatában: ezt mutatják azok a határozatok, amikor például két özvegy jogának összeütközése for-

gott fent és a Kúria mindent megtett az öreg és így jobban rászorult özvegy védelme érdekében.

Reflektálva a Kúria majd félszázados gyakorlatára, a kérdésben domináns irodalmi álláspont hangsúlyozza, hogy a magyar öröklési jog az özvegyi jogot, mint Janus arcú intézményt kezeli: részben bőkezű, néha az ellenkező az özvegy részére. Általában az özvegy helyzete kedvező az életfogytig tartó haszonélvezet által: ez szöges ellentétben van például az OPTK-val vagy más nyugati jogokkal, amelyekben az özvegy csak egy (gyermekrésznyi) hányadot kap tulajdonul. A magyar öröklési rend méltányosabb és rugalmasabb, mert a bíróságra bízta a kérdés rendezését: ez inkább simul az élet alakulásához és pragmatikus megfontolásokhoz. Mint a hitvestársi öröklésnél megjegyeztük, a bírói gyakorlat az özvegyi jog körében is az érdemtelenség markáns kivételével törekedett kiegyenlíteni a hátrányos megkülönböztetéseket, és e körben is kifejtette a szakirodalom, hogy a jövő törvényhozásának is feladata van, ha a bírói gyakorlat nem oldja fel a problémákat (például az ági öröklés kérdésében) ami a II. világháború után meg is történt.⁴⁷

Az öröklési jog e tanulmányban vizsgálat alá vett szelete tehát azt mutatja, hogy nem áll meg, különösen a II. világháború után és a pártállam idején elterjedt egyszerűsítő tézis, amely a két világháború közti intézményeket sommásan elítélte. A dogmatikus (marxista-leninista) nézet, ami szerint minden felépítmény, így a bírói szervezet is, egyoldalúan csak a regressziót (reakciót) szolgálta, nagy részben összeomlik a tények tükrében. Kimutatható ez különösen az I. tanács működéséről, ami olyan irányba is jelez, hogy igényli és javasolja de lege ferenda az ági öröklés intézményének fenntartását, de ugyanakkor mérsékelt reformját is. Távol áll a szerzőtől, hogy egy személynek, a tanács elnökének tulajdonítsa mindazt a kiváló vagy kontroverzális eredményt, amit a Kúria I. tanácsa felmutatott 1905 és 1933 közt.⁴⁸ Mégsem elhanyagolható, és nem lenne igazságos elhallgatni, hogy Sándorfalvi Pap István mint tanácselnök – bíró és mint jogtudós is, – maradandó nyomot hagyott a kor magyar öröklési jogfejlődésén és tudományos irodalmán: korának egyik leginkább elismert és kiváló jogművelője volt.

Végző soron a kép, amelyet a Kúriáról kapunk, elentmond a sztereotipikus negatív képzeteknek és aláhúzza a megjegyzett kivételekkel a legfelső bíróság pozitív és kiváló szerepét, mert általában egyensúlyozta az élő jogot a reform igényekkel, a konzervatív értékeket a változó életkörülmények által diktált új megoldásokkal. Bár a jelen tanulmány egész öröklési jogunk csupán egy, de fontos szeletét vizsgálta, más kutatók a jövőben talán további fényt vethetnek egy szélesebb tanulmány keretében a magyar öröklési jog egész területére, beleértve a bíróságok és a Kúria negatív szerepét is.

APPENDIX⁴⁹

Sándorfalvi Pap István Kúriai tanácselnök és jogtudós 1861-ben született Marosvásárhelyen; családja a

nemességet 1676-ban I. Apafi Mihály fejedelemtől kapta. Jogtudományi doktorátusát a Budapesti Egyetemen szerezte, ügyvédi és bírói vizsgái letétele után 1889-ben dévai törvényszéki bíró, 1894-ben a kolozsvári ítélőtábla bírója. 1905-ben a Kúriára kerül, ahol megszakítás nélkül 1933-ig az I. tanácsban szolgál és amelyben 1917-től 1933-ig elnököl. Az I. Tanács nagy és komplikált örökösödési és hitbizományi, valamint szerzői jogi perekkel foglalkozott.

Sándorfalvi Pap a huszas években kúriai szolgálattal párhuzamosan, mint tanácsvezető működött az Országos Földbirtokrendező Bíróság (OFB) ügyeiben, és a Hatásköri Bíróságban is részt vett, és mindezek mellett betöltötte a Gazdasági Döntőbizottság elnöki tisztét is.⁵⁰ Kormányzói kitüntetéssel 72 éves korában ment nyugdíjba. Majd három évtizedes működése kiemelkedő befolyást gyakorolt a kodifikálatlan magyar magánjog, örökösödési jog fejlődésére: e szerep magasztosságának mindig tudatában volt.⁵¹ A Kúrián töltött 28 év alatt rendszeresen gyűjtötte a joggyakorlat fejlődésére vonatkozó jogeseteket: ez az anyag fontos forrása a korabeli magyar jogfejlődésnek.

Nyugdíjba menetele után „új karriert” épített: jogtanácsosként és választott bíróként működött, emellett tudományos érdeklődése és felkészültsége több irányban is

megmutatkozott. Számos tanulmánya mellett megemlítenéd a Grill-féle Szladits Károly szerkesztésében megjelent Magyar Magánjog VI. kötet; amelyben egy emberöltő kúriai örökösödési joggyakorlatát foglalta rendszerbe. Mint a családja jogi szakértője képviselte a trianoni szerződés következtében keletkezett Romániai optanspert nemzetközi jogi fórumokon, a Genfi Népszövetség (CASBI) előtt, a Párizsi Vegyes Döntőbizottság, valamint a Hágai Nemzetközi Bíróság előtt. 1940-ben Észak-Erdély visszatértekor az Igazságügy Minisztérium megbízta, hogy a visszacsatolt területeken segítse a bíróságok felállítását, különösen a bírói kinevezések terén.

1945-ben ideiglenesen letartóztatták, majd ezután tovább folytatja tudományos munkáját, aminek csak a Rákosi hatalomátvétel vetett véget, amikor megfosztják nyugdíjától.

Feljegyzéseiből kidomborodik, hogy a Kúria tanácsában – de általánosságban is – kedvelte azokat, akik szerények és figyelmesek, megértők és kiegyenlítőek voltak.⁵² A jó bírót úgy jellemezte mint „aki nem nézi, hogy helytálló-e amit mond, hanem, hogy mások véleménye jobb-e az övéénél.”⁵³

1951-ben, 91-ik születésnapján hunyt el, mint a 20. század első felének egyik legnagyobb bírói és jogtudományos alakja.

Jegyzetek

¹ Sándorfalvi Pap István (életrajzát lásd in Appendix) Kúriai működéséről több száz oldalnyi feljegyzést hagyott hátra a bíróság belső életéről, személyzeti adatairól és különösen az I. tanács működéséről: Sándorfalvi Pap, *Feljegyzések a Kúriáról* (kézirat, Bp., 1948. 1–331 pp.).

² Sándorfalvi Pap kúriai szolgálata alatt feljegyezte az elvi jelentőségű határozatokat. Ezekből valók azok a kúriai döntések a szövegben, amelyeknél nincs jelzés más gyűjteményben való megjelenésről. Ha a jogesetek egyéb forrásban megjelentek, a hivatkozásban feltüntettem. Amely számnál nincs más adat, az a kúriai határozat számát és idejét jelenti ebből a gyűjteményből: ezekből Sándorfalvi Pap többet is idéz különböző munkáiban.

A levéltári jogesetek szelekciójában csupán egy kritérium vezetett: azokat az eseteket igyekeztem felmutatni, amelyek tipikusnak tekinthetők a Kúria joggyakorlatában, tekintet nélkül arra, hogy milyen elveket közvetítenek.

³ Lásd „*Magyar Millenium*” (Ministry of Foreign Affairs 1997, Bp.) 1–11. p.

⁴ Lásd Pomogáts Béla: „*One Thousand Years of Hungarian Culture*” (Ministry of Foreign Affairs 2000, Bp.) 1–12; a korszak magyar történelméről lásd C. A. Macartney: „*Hungary, A Short History*” (The University Press Edinburgh, 1961.) különösen 171–235 pp.; továbbá Romsics Ignác: „*Magyarország története a XX. században*” (Osiris Kiadó, Bp., 1999.)

⁵ Solt Pál editor, *The Supreme Court of the Republic of Hungary* (Alföldi Nyomda co. Bp.–Debrecen, 1999. 12–21. pp.)

⁶ János Zlinszky: „Hungarian Private Law in the 19th and 20th Century” in András Gergely and Gábor Máthé ed’s, „*The Hungarian State 1000–2000 – Thousand Years in Europe*” (Korona Publishing House, Bp., 2000, 305–334. pp.)

⁷ Sándorfalvi Pap szerint a tanács döntései nem annyira formai szavazással, hanem konszenzuserkesztő egyeztetéssel történtek. „*Feljegyzések...*” 26. p.

⁸ Az előbbi adminisztrációja a Polgárjogi Bizottság, utóbbi a Jogegységi Tanács feladata volt. Uo. 162. p.

⁹ Uo. 46. p. lásd a Kúria szervezetéről részletesen az 1911: tc. 55–56 szakaszait és a IV C. II. fejt. 520–543 szakaszait a felülviz-

gálati hatásköréről. *Corpus Juris Hungarici* 1911 kötet.

¹⁰ Vladár Gábor: „Bevezetés az öröklési jogba” in: Szladits Károly szerk., „*Magyar Magánjog* VI (Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Bp., 1939.) 1–18 pp., a továbbiakban Szladits.

¹¹ Uo. 11. p.

¹² Werbőczy István „*Hármaskönyve*” „*Tripartitum opus juris consuetudinarii incliti regni Hungariae, anno 1517*”, a továbbiakban H. K.

¹³ Sándorfalvi Pap István: „Törvényes öröklési jog” in Szladits 42–51. pp.

¹⁴ Uo. 45. p.

¹⁵ Polgárjogi Határozatok Tára (PHT) 219, in Szladits 137. p.

¹⁶ PHT 993, Uo. 138. p.

¹⁷ PHT 218, Uo.

¹⁸ *Jogi Hírlap* (1920) IX. 666.

¹⁹ Pl. Barna Ignác: „Az öröklési jog reformkérdései” (Bp., 1898.)

²⁰ Weiss Emília: „A túlélő házastárs öröklési jogállása – Történeti kialakulásában és fejlődési tendenciájában” (Akadémiai Kiadó, Bp., 1984.) 118. p. és S. Pap in *Jogtudományi Közlöny*, 1931. 1. szám, 254 p. és in Szladits 134. p.

²¹ Budapest: „Ági öröklés,” *Jogtudományi Közlöny*, 1932. 2. sz. 11. p. és Weiss: „A túlélő házastárs...” 250–253. pp.

²² Sándorfalvi Pap in Szladits, 142. p.

²³ Uo. 143. p.

²⁴ Így Sándorfalvi Pap in Szladits 152. p.

²⁵ Uo. 167–168. pp.

²⁶ Weiss: „A túlélő házastárs...” 146. p.

²⁷ Lásd erre a gazdag esettárra S. Pap: „*Feljegyzések...*” 171–185. pp. és in Szladits 165. p. és a felsorolt döntéseket.

²⁸ Weiss: „A túlélő házastárs...” 133. p.

²⁹ PHT 232. és 4724/1929.

³⁰ Weiss: „A túlélő házastárs...” 271–273. pp.

³¹ A vonatkozó gazdag joggyakorlatot a szakirodalom széles körben tárgyalja.

³² Sándorfalvi Pap in Szladits 184. p.

³³ Szladits Károly: „*A magyar magánjog vázlata*” IV. kiadás (Bp., 1934.) II. 421. p.

³⁴ Weiss: „A túlélő házastárs...” 138. p.

- ³⁵ Sándorfalvi Pap itt említi meg első részvételét az I. Tanácsban, az ilyen esetekkel foglalkozó perekben, és hogy ez az elv megmaradt a következő jogesetekben is. Szladits 185. p. és ott hivatkozott 43. jegyzet.
- ³⁶ Uo. 186. p.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ Sándorfalvi Pap in Szladits 188. p. és „*Feljegyzések...*” 185–195. pp.
- ³⁹ Lásd a jogeseteknek gazdag tárházát uo.
- ⁴⁰ Sándorfalvi Pap in Szladits 188. p.
- ⁴¹ A kérdés részletes tárgyalását lásd uo. 197–200. pp.
- ⁴² Weiss: „*A túlélő házastárs...*” 140. p.
- ⁴³ Szász-Schwartz: „*Ági öröklés és özvegyi jog*” 214–215. pp.
- ⁴⁴ Lásd Weiss id. mű 126–127. és 216–219. pp.
- ⁴⁵ Így értékeli Weiss is „*A túlélő házastárs...*” 120–122. részben. Sándorfalvi Pap nézetét így összegzi: „A Kúria gyakorlata az idők folyamán sok hátrányt kiegyenlített, a felmerülő esetekhez képest még sokat javíthat és a jövő törvényalkotása az (öröklési) rendszer fenntartása mellett azokat a hátrányokat is kijavíthatja, melyeken a bírói gyakorlat nem segíthet.” in: Szladits 134. p.
- ⁴⁶ Lásd Romsics Ignác: „*Magyarország története*”, i. m. A közép és magasabb osztályok nemek közötti viszonyaira vonatkozó értékek jól láthatók Bánffy Miklós: „*Erdélyi történet*” (Bp., Révai, 1943.) c. trilógiájában, mely érzékelteti, hogy az özvegyi jog és

érdemtelenség körében a Kúria merev álláspontját a gyakorlati élet átlépte. E kérdéskörrel foglalkozó szépirodalmi feldolgozások közül kiemelendő: Pl. Kafka Margit (Színek és évek), Márai Sándor (Egy polgár vallomásai), Móricz Zsigmond (Az isten háta mögött), Németh László (Égető Eszter) munkái. Jelenkori keretben elméleti szinten vizsgálja a problémát Kissné Novák Éva: „*Csendes forradalom? Meditáció az értékek változásáról*”, Társadalomkutatás, 1988. 2. szám 62–84. pp.

- ⁴⁷ Sándorfalvi Pap in Szladits 207–209. pp.
- ⁴⁸ Tanácselnöki működése elején 1917–1923 közt az I. Tanács tagjai voltak: Dániel Lajos, Rácz Lajos, Westermayer Vidor, Wilt László. S. Pap elnöksége hátralévő idejére nyugdíj és haláleset miatt Dániel és Wilt helyére Hutás József és Jakab Mihály kerültek: ezzel az összeállítással maradt együtt az I. Tanács 1933-ig. Lásd Sándorfalvi Pap: „*Feljegyzések...*” 65–70. pp. és 92. p.
- ⁴⁹ Az itt közölt életrajzi adatok részben Sándorfalvi Pap: „*Feljegyzések...*” kézírata, részben egyéb családi levéltári anyagokon alapulnak.
- ⁵⁰ „*Feljegyzések...*” 88. és 215. p.
- ⁵¹ Ehhez a szervhez tartoztak a Pénzügyi Központ és pénzügyi tevékenység közti mezőgazdasági hitelek vitás ügyei.
- ⁵² Sándorfalvi Pap: „*Feljegyzések...*” 85. p.
- ⁵³ Uo. 94. és 197. p.

A CCC ELŐTÖRTÉNETE

A 15. századra a „Német Nemzet Szent Római Birodalmában” teret nyert a központi hatalommal szembeni a partikuláris jogalkotás és joggyakorlat. A választófejedelmek által trónra ültetett császár befolyása és hatalma is folyamatosan gyengült. A birodalomnak nincs egységes joga. A hatályban lévő helyi jogkönyvek, szokások és privilégiumok sokféleségében már egyre nehezebben lehetett eligazodni. Mindezek megakadályozására a császár 1495-ben kimondta, hogy minden olyan kérdésben, amire nincs helyi szabály vagy törvény, a kánonjogot és a római jogot kell alkalmazni. Ezt tekinthetjük az első mérföldkönek az egységes birodalmi jog kialakítása és érvényre juttatása terén. A császári rendelet végrehajtásának elősegítésére már 1495-ben felállították a Legfelsőbb Birodalmi Törvényszéket (Reichskammergericht), amely még ebben az évben megkezdte érdemi munkáját.¹

Ezt követően a lindai birodalmi gyűlésen (1496/97) elkezdődött a birodalmi büntetőjogi reform, amikor a birodalmi kamarai bíróság a birodalmi rendek elé tárta a büntetőbíráskodás visszaszár állapotáról szóló jelentését.² Sajnos további munkálatokra, bizottság kijelölésére nem került sor. A következő, freiburgi birodalmi gyűlésen (1497/98) a rendek megegyeztek abban, hogy a birodalomban a büntetőbíráskodás közös reformjával foglalkozni kell.³ A gyakorlati megvalósítás azonban még ekkor is váratott magára. Az augsburgi birodalmi gyűlés (1500) megbízta az újonnan felállított birodalmi vezetést, hogy a birodalmi kamarai bírósággal közösen egy büntetőjogi reformot készítsen elő.⁴ Az elhatározás csupán előremutató szándék maradt, és Miksa császár kormányzása alatt nem valósult meg. A worms birodalmi gyűlés (1521) felelevenítette a büntetőjogi reform kérdését és elrendelte, hogy készítsenek egy tervezetet e témában. Ez még ebben az évben elkészült: ezt nevezik a Constitutio

MŰHELY

Koncz Ibolya Katalin:

Boszorkányperek és a Constitutio Criminalis Carolina

Criminalis Carolina történetében az ún. első tervezetnek, amely törvényerőre soha nem emelkedett.⁵

A nürnbergi birodalmi gyűlés (1524) a büntetőtörvénykönyv egy második tervezetét állította össze, de e törvénymű csak a megvitatásig jutott el. Ezt követően szinte minden birodalmi gyűlésen vitatkoztak a tervezetről, de törvényjavaslat elfogadására nem került sor. A legutoljára megújított és átdolgozott tervezetet a birodalmi kormányzat a speyeri birodalmi gyűlésnek (1529) mutatta be, amelyet a birodalmi körök szakértő képviselőiből álló csoport felülvizsgálati bizottsága jelentősen csökkentett: ezt szokták 1529-es speyeri revízióként említeni.⁶

Végül a regensburgi birodalmi gyűlés 1532-ben a reformművet befejezte. A birodalmi rendek általi elfogadás érdekében a kormányzat kénytelen volt egy súlyos kompromisszum megkötésére, amelyet *salvatori záradék* néven fűztek a törvényjavaslatához. Ez ajánlotta a birodalmi alattvalóknak, hogy a jövőben a büntetőügyekben e törvény rendelkezéseihez tartsák magukat, de hozzátette azt is, hogy ezáltal a választófejedelmeknek, a hercegeknek és a birodalmi rendeknek „a régi, jól bevált jogszerű és olcsó szokásaikat nem számolják fel.”⁷

Ezzel a tartományi jognak egy további mozgásteret hagyott meg a záradék, és a Carolinának néhány kivétel-

től eltekintve, csak szubszidiárius hatályt tulajdonított a létező tartományi joggal (Landrecht) szemben.⁸

Ebben a formában a birodalmi gyűlés a tervezetet elfogadta, és hivatalos szövegében megállapította, hogy a törvényjavaslatot „az augsburgi és regensburgi birodalmi napokon elfogadta és a gyűlést bezárta.”

A törvényt, mint „V. Károly császár és a szent római birodalom büntető perrendtartása”-t 1532. július 27-én birodalmi határozatban (Reichsabschied) hirdették ki.

Az, hogy a Carolina a salvatori záradék ellenére messzemenően érvényesült, a törvénytől lényeges szellemi értékének és minőségének köszönhető.

A Carolina megszövegezésében több szellemi irányzat és több cél megfogalmazódása figyelhető meg. Az egyik említést érdemlő irányzat, a humanista felfogás, amely vallja, hogy a törvénynek többnek kell lennie, mint irracionálisan felismert büntetőjogi normának, valamint jogi-és tudományos gondolatokra kell, hogy vezessen. A másik törekvés az a kísérlet volt, hogy a birodalom egész területén központosított büntetőnormát adjanak ki és érvényre jutását is elősegítsék, ami lényegében perjogi igényt jelentett. A Carolina talán legfontosabb eredménye, hogy a büntető anyagi jog tartalmában egy messzemenő asszimilációt sikerült érvényre juttatnia, amely a felvilágosodás kori büntetőjogi reformig érvényben maradt.⁹

A CCC MODELJE

Előzményként meg kell említeni az 1498-as worms reformot – a városi jog területén hozott újításokat –, amely a haladó olasz kriminalisztika befolyása alatt állt, és a következő lényeges újítást hozta: az inkvizíciós eljárást rendezett irányba terelte, a bírói mérlegelés szabályainak segítségével egy kézzelfogható bázisra állította; perbeli formákat alkotott, amelyeknek az igazságot és a jogosságot kellett szolgálniuk.¹⁰ Így elmondhatjuk, hogy a worms reformok a büntetőeljárásnak már két módját különböztették meg: az eljárást egyrészt magánpanasz által lehetett megindítani, másrészt a polgármester és a tanács hivatali beavatkozása által. Mindezeket túl a worms reformok jelentőségét mutatja az is, hogy német birodalmi törvényben először valósították meg az ún. indícium-tant, azaz a példák nagy kiterjedésű katalógusában a bíró tanította, hogy mely nyomós gyanúok elelendők egy kínvallatás megindításához.

A Constitutio Criminalis Carolina (CCC) szerkezeti és tartalmi alapját a *Constitutio Criminalis Bambergensis* (CCB) képezte, amelyet 1507-ben fogadtak el. Ez a bambergi fejedelemség számára készített büntetőtörvénykönyv volt, ami később más uralkodók joggyakorlatát és törvénykezését befolyásolta, akár a törvénykönyv teljes átvétele, akár annak részeire való utalás által.¹¹ 1516-ban a brandenburgi területeken, Ansbachban és Bayreuthban a törvénykönyv teljes átvételére került sor. Így történhetett, hogy a brandenburgi fejedelemségben is hivatalos büntetőtörvénykönyvnek nyilvánították a CCB-t. Itt kell megjegyeznünk, hogy a CCB, mint a birodalmi büntetőjogi reform eleme, 1521-ben a Carolina ún. első tervezetének az alapjául is szolgált. Ezért nevezik a CCB-t „mater Carolina”-nak is.¹²

A CCB, mint időszerű mű, nemcsak egy úttörő jogi, hanem éppen úgy egy csillogó nyelvi eredmény is, ami jogtudományi jelentőségét tekintve a Lutheri-bibliafordítással tekinthető egyenrangúnak. A CCB alkotója, *Johann Freiherr von Schwarzenberg* és *Hohenlandberg* volt, aki minden jogi képzés nélkül, de saját gyakorlati tapasztalatai alapján egy törvényt művet szerkesztett. Schwarzenberg a büntetőjogban és a büntető eljárásjogban is átvette az olasz tanokat és egyben a német jogértetnek megfelelően ezeket az általa megismert honi szokásokhoz idomította. A CCB-ben formálta meg Schwarzenberg a leghíresebb indícium-tant, amit legjelentősebb eredményének tartanak. Csak az indíciumok jelentékenységből lehetett Schwarzenberg szerint a kínvallatást elrendelni, valamint a tortúra során legfőbb célként az igazságosság keresését kellett szem előtt tartani, máskülönben a kínvallatás során „kicsikart” beismerő vallomást jelentéktelennek kell minősíteni, és mint ilyet, az ítélet alapjául nem lehet alkalmazni.¹³

A Bambergensis egyik szellemi bázisa – és ezzel a Carolinának is – Cicero írásai voltak, amelyekből a jogalkotó a humanista-reformátori jurisprudentia mértékét nyerte.

Schwarzenberg nemcsak törvénytervezetéhez használta Cicero írásait, hanem egy nyelvtudós közreműködésével a filozófiai jellegű írásokat lefordította, átdolgozta és kiadta. Számunkra talán legfontosabb eredmény, hogy Schwarzenberg Cicero írásainak nyomán a jogosság és célszerűség kapcsolatát átgondolta, és gyakorlati céllal a törvényt mű szerkesztésében is megfigyelhetővé tette.¹⁴

A CCC-BEN TALÁLHATÓ BÜNTETŐ ANYAGI- ÉS ELJÁRÁSJOGI ÚJÍTÁSOK

Az áttekinthetőség érdekében megkísérlem elkülöníteni a büntető anyagi- és eljárásjogi elemeket. Ennek megfelelően az anyagi jogban megfigyelhető, hogy a tettet csak akkor tekintette büntethetőnek, ha bűnösnek találták. Ezzel a „deliktualis (vétkességi) felelősséget” büntetőjogi princípiummá emelték a törvényben. A következő fontos elem, hogy a szándékot és gondatlanságot megkülönböztették, és azon tettek elkövetésében, amelyekben a tettet nem találták hibásnak, büntetlenséget biztosítottak neki.¹⁵ A harmadik említésre méltó elem a Carolina büntetési rendszere (testi, élet és becsületben), amely a későközépkori büntetőbíráskodás valódi szigorát is ábrázolja. Ebben a rendszerben a halál- és a csonkításos testi büntetések a következők voltak:

- halálbüntetések: felnégyelés, kerékbetörés, máglyán való elégetés, akasztás, vízbe fojtás, élve eltemetés, karóba húzás;

- csonkításos testi büntetések: kéz levágás, orr, fül, nyelv, ujjak levágása.

A korabeli elveknek megfelelően a csonkításos testi büntetések „a gonosztevők egyik írott bűnlajstroma volt a testükön,” ezért a Carolina is átvette ezeket a szankciókat.

A büntetés céljaként a Carolinában a megtorlás gondolata, a tettesek ártalmatlanná tétele és az elrettentés

mutatható ki. A tettesek megjavításának elmélete, mint a büntetés célja, még a törvénmű megalkotásának korszakában teljesen ismeretlen volt. Tehát ahol a Carolina jobbitásról (megjavításról) beszél, az nem a tettesre vonatkozik, hanem az okozott károk jóvátételére.¹⁶

A büntetőeljárás-jogban is számos fontos újítást figyelhetünk meg. Talán a legfontosabb, hogy a Carolinában a büntetőeljárás két részét lehet megkülönböztetni:

- a) Hivatali eljárást – az inkvizíciós perek miatt (44. szakasz)¹⁷
- b) A sértettek panaszán alapuló eljárást – ún. akkuzatórius eljárást (21. szakasz)¹⁸.

Az akkuzatórius eljárás azonban egy inkvizíciós eljárásba csatlakozik, mert a hatóság (Obrigkeit) egy magánvádron keresztül a törvényes eljárást az inkvizíciós alapelvek szerint vezeti le. A panaszost (Kläger) a vádlottak kínvallatásához és a bizonyítási eljárásához vonták be, mivel a magánvádlóknak (Kläger) a vádlottakat felmentő ítélet esetében kártalanítani kellett.

A Carolina azonban terhet is rótt a jogalkalmazóra, hiszen kimondta, hogy az eljárást elegendő bizonyítékokkal kell ellátni a vádlottak javára. A beismerést csak akkor tekinti jogerősnek, ha azt a tortúrára ítélt személy a kínvallatás után is fenntartja (22. szakasz).¹⁹ Ha a vádlott a kínvallatás után is tagad, akkor ezt, mint gyanús mozzanatot kell értékelni és a szerencsétlent újból meg kell kínozni. A kínvallatást háromszor lehet megismételni, ha a vádlott mindvégig tagadott, akkor az utolsó kínvallatás után a püspökhöz lehetett fordulni, aki felmentette a gyanúsítottat.²⁰ A törvény szerint a tortúra során folyamatosan ellenőrizni kellett a beismerő vallomás valódiságát. A Carolina megkísérelte a kínvallatás alkalmazási körét korlátozni, azonban végérvényesen megszüntetni nem tudta. Mégis kísérletet tett a tortúra korlátok közé helyezésére azzal a rendelkezéssel, hogy a bírónak bízta a kínvallatás módjának és szigorának meghatározását.²¹ Természetesen lehetőséget biztosított a törvény a jogalkalmazó számára ahhoz is, hogy kétséges esetben, – ha egyébként halálbüntetést lehetne kiszabni, – jogi szakvéleményt szerezzen be egy jogi fakultástól (219. szakasz).²² Továbbá a törvényalkotó előírta, hogy a kínvallatásnál a megkínzott személy súlyos sebeire és megcsonkítására figyelemmel kell lenni. A Carolina hangsúlyozta azt is, hogy a vádlottnak az eljárás egész lefolyása alatt a védelméül szolgáló körülményeket (okokat) fel kellett mutatnia.²³

Marasztaló ítéletet csak a vádlottak szavahihető, beismerő vallomásának alapján lehetett hozni, ennek hiányában a törvény legalább két tanú általi rábizonyítást követelt meg. A tanúkkal kapcsolatban a következő rendelkezéseket kellett figyelembe venni. Igaz lelkiismeretükből kellett vallomásaikat megtenni és a tanúk minőségét is

pontosan meghatározták a törvénműben. Eszerint az ismeretlen vagy megvesztegetett tanúk ki voltak zárva (62–74. szakasz).²⁴ A Carolina szabályozta azt az esetet is, amikor a tanú hamisan esküdött és így ártatlant vádolt meg. Ebben az esetben felmentő ítéletet kellett hozni.

A törvényben megpróbálták a legsúlyosabb büntetést, a halálra ítéletet is korlátok közé szorítani. Ennek megfelelően kimondták, hogy

ha csak egyetlen tanú állt rendelkezésre, vagy csak indíciuumokat lehetett bizonyítani, marasztaló ítéletet nem lehetett hozni.

Ha az indíciuumok tényét és súlyosságát tekintve azokat az eljáró hatóság elegendőnek nyilvánította, akkor a gyanúsítottat meg kellett kínozni és ezáltal többnyire a kívánt beismerő

vallomást el tudták érni, ami már elegendő bizonyíték volt a törvény szerinti elítéléshez.²⁵

A BOSZORKÁNYPEREKRE VONATKOZÓ RENDELKEZÉSEK

A CCC 109. szakasza a következőképpen rendelkezik: „Item, ha valaki az embereknek varázslás által kárt vagy hátrányt okoz, életétől halálához kell büntetni, és ilyen büntetést tűzzel kell végrehajtani. Ahol azonban valaki varázslást használ és azzal senkinek sem okoz kárt, mégis meg kell büntetni a dolog természete miatt; ezt az ítélt tanácsnak alkalmaznia kell, mint ahogy a tanács nyomozása által utóbb le lett írva.”²⁶ Tulajdonképpen a boszorkány szó tényleges megjelölése nélkül utal ez a szakasz azokra a szerencsétlenekre, akiket boszorkányság vádjával fogtak perbe. A jogszabály más szakaszaiban sem találunk egyéb egyértelmű szabályozást a boszorkányokra vonatkozóan.²⁷ Ebből kétféle következtetést lehet levonni. Az első szerint csak a törvény szövegében megtalálható cselekmények elkövetőit tekintették boszorkánynak. Ezt nem lehet elfogadni, hiszen a törvény életbelépésének időszakában már jelentős volt a boszorkányüldözés a Birodalom egész területén. A másik nézőpont, amelyet Byloff is képviselt, a megalapozottabb. A kutató arra következtetett, hogy a vonatkozó boszorkány-irodalom már olyan ismert volt, hogy a varázslás pontos meghatározása a törvényben szükségtelen lett volna.²⁸

Tovább vizsgálva a törvény szövegét, egy másik szakaszban lehet megtalálni azt a kiindulási pontot, hogy a CCC a varázslás definíciója alatt pontosan mit akart érteni. Ebben a részben vannak felsorolva azok az ismérvek is, amelyek a törvény alkalmazóját feljogosítják a kínvallatás alkalmazására. Szám szerint ez a 44. szakasz: „Ha valaki felajánlkozik, hogy más embereket varázslásra tanít, valakit fenyeget, hogy őt megbabonázza, és a fenyegetéssel ténylegesen valami meggesik, ha valaki varázslással foglalkozik, a varázslást magában hordozza és ez a

személy emiatt is hírhedt, ezt a törvény feljelentésre és kínvallatásra rendeli.”²⁹

Az 52. szakaszban a jogalkotó utasítja az inkvizítort, hogy a beismerő vallomást tevő varázslót részletesen kikérdezze, hogy milyen módon varázslott, mivel varázslott, ki tanította őt a varázslásra és kinek okozott már kárt.³⁰ A kérdések jellegéből és összeállításából a Malleus Maleficarum befolyását és hatását lehet felismerni a CCC-re. Hiszen az a szemlélet az uralkodó a Carolinában is, hogy az ördög tanítja azokat, akiket korábban már személyesen elcsábított, a gyűléseken az ő trükkjeit tanulják meg a hívei. Az inkvizítorok a kínvallatások során arra törekcsenek, hogy a gyanúsítottak ördög általi befolyásolását és a „boszorkányok” személyes fellépését megállapítsák. A vallatások során az erre vonatkozó kérdéseket az inkvizíció működésének minden időszakában konkrétan megfogalmazták, és a tortúrára ítélt személyekkel megválaszoltatták. Amennyiben a vádlott nem azt a vallomást tette, amit tőle kínzó elvártak, vagy minden vádat tagadott, akkor az inkvizítorok következtetése szerint a „boszorkány” az ördög segítségével, az ún. „ördögi konoksággal” volt képes a tortúrát elviselni, és a legfőbb cél, az „igazságosság” kikutatása érdekében sort kerítettek a következő kínvallatásra.³¹

Meg kell említeni, a törvény lehetőséget biztosított a perbe vont személy számára, hogy „mentő tanúkat” keressen, a bíróság elé hívja. Ezen személyek vallomását a bírónak kötelezően figyelembe kellett vennie.³²

A Carolina ugyancsak említést érdemlő, előremutató rendelkezése, hogy különbséget tett a kártokozó és az ártalmatlan varázslás között. A kiszabható büntetéseknél is rögzíti, hogy az ártalmatlan varázslást űzőket nem lehet halállal büntetni, az ilyen cselekményt elkövetőkre kiszabható joghátrányt a bírói tanács határozhatja meg.³³ A kártokozó varázslók megbüntetésénél pedig a jogalkotó átvette a Bambergensisben,³⁴ valamint a római jogban³⁵ megfogalmazott véleményt, vagyis, az ilyen személyeket tűzhalállal kell büntetni.

*

Ezt követően vizsgáljuk meg, hogy milyen bűncselekményeket ismer és szabályoz a jogalkotó, amelyek a varázsláshoz közel álltak vagy ezzel rokoníthatók: mérgekeverés, az oltári szentség meggyalázása (Hostienschändung), istenkáromlás, természetellenes fajtalanság.

Részletezve a fent említett deliktumokat, a következő kapcsolatokat fedezhetjük fel köztük és a boszorkányság között. A mérgekeverés, a mérgek és egyéb szerek a boszorkányok kellékeihez tartoztak, majdnem olyan mértékben, mint a seprű. Az oltári szentséget a boszorkányszombatokon varázslási célokkal használták, az Istent ezeken a szertartásokon az ördög óhajára tagadták meg, káromkodtak és az ördöggel folytatott, az egyházi oldal által bűnösnek tartott tevékenységek úgyszólván a boszorkánytalálkozók csúcspontját és lezárását képezte.³⁶

Az érthető, hogy néhány asszony, akiket, mint boszorkányokat megégettek, mérgekeverők voltak. Elgondolkodtató azonban, hogy az uralkodó babonánál fogva,

amely szerint az oltári szentség gyógyító erővel rendelkezik, sokat eltulajdonítottak, mégsem képzelhető el, hogy bármilyen varázslást rendeztek volna ezekkel. Ezzel szemben valószínű, hogy az istenkáromlás és a fajtalanság bűncselekményét jóval többen elkövették, mint ahány szerencsétlent ezzel vádolva boszorkányként elégettek. Éppen ezért tekinthetjük a Carolinát haladó szelleműnek, hiszen a fent említett deliktumokat ugyan büntetni rendelte, de a korábbi rendelkezésekkel szemben, elkülönítette a varázslástól és boszorkányságtól. Nemcsak a megszövegezésben tűnik ez ki, hanem a már említett, boszorkánysággal perbe vont személyek által elkövetett cselekmények előfeltételeként sem határozta meg a korábban említett deliktumokat. Itt kell megjegyeznünk, hogy további elkülönülést mutat a korábbi szabályozásoktól, hogy más büntetést helyezett kilátásba a jogalkotó a varázslás és a fent említett cselekedetek elkövetése esetén. Például a mérgekeverést a 130. szakasz értelmében, a gyilkossághoz hasonlóan büntették, azaz szigorúbban, mint a varázslást. A mérgekeverőt többnyire kerékbetörésre ítélték, ami előtt a vesztőhelyhez vonszolták, és izzó fogóval csipkedték a húsát.

Az oltári szentség ellopása a Carolina 172. szakasza szerint máglyára vezette az elkövetőt, attól függetlenül, hogy a tolvaj az oltári szentséget a szentségtartóval a gazdagodás szándékával vagy babonás célból akarta-e felhasználni.

A varázslással áll kapcsolatban az istenkáromlás is, amelyet a CCC 16. szakasza tárgyal. Akkoriban azt gondolták, hogy azoknak, akik ördöggel a boszorkányszombaton részt vesznek, ott Istent, Szűz Máriát, minden angyalt és szentet megtagadnak, ezen tettükkel az ördögnek tetszően cselekszenek. Ezért tartotta fontosnak a jogalkotó ezen deliktum törvénykönyvben való szabályozását és súlyos büntetését. A szentségtörést (Blasphemie) testi büntetéssel és halállal is büntették, amelynél a testi büntetés kiválasztása a bíró belátására volt bízva. A jogalkotó az istenkáromlás jelentőségét a varázslással összhangban állapította meg. Eszerint a varázslás minden módjában – így az istenkáromlásban is – Isten egyik megsértését látta, amit halállal kellett büntetni.

Az egyház és inkvizíció által kijelentett – a varázslással is kapcsolatba hozott – nemi erkölcs elleni bűncselekmények megítélése vezetett valószínűleg arra, hogy a varázslásért is tűzhalált szabtak ki, ami az egyházi hagyomány szerint, az erkölcstelenségért adható adekvát büntetésnek számított. A korabeli vallási felfogás értelmében a tűzhalál tulajdonképpen a tisztító tűznek felelt meg, így a boszorkányokra nézve is megfelelő büntetés volt. Az erkölcs elleni büntetéseket a CCC 11. szakasza szabályozta.³⁷

Érdekes megfigyelni, hogy a törvényben nem szabályozták külön deliktumként a boszorkányszombaton való részvételt. Ez magyarázható azzal is, hogy a kánoni jog tiltja az éjszakai táncba vetett hitet, így a jogalkotó sem vehette fel tényállási elemként.³⁸ Mégis a fent említetteket megvizsgálva, a boszorkányszombaton elkövethető deliktumok szabályozását, büntetését megtaláljuk a törvénytűben.

A Carolina révén, lehetőség nyílt a boszorkányperekben is fellebbezés benyújtására. Általában a Legfelsőbb Birodalmi Törvényszékhez (Reichskammergericht) fordulhattak a perbe fogott személyek.³⁹ Ez is a központi hatalom megerősítéséhez járult hozzá.

Összességében megállapítható, hogy a boszorkányperek német területeken való szabályozásának egyik legfontosabb törvénye volt a Carolina, amely megteremtette a lehetőséget az ilyen irányú eljárások és perek végleges felszámolására.

Jegyzetek

- ¹ Baschwitz, Kurt: Hexen und Hexenprozesse, (München, 1963. 242. p.) [Továbbiakban: Baschwitz, 1963.]
- ² Kleinheyder, Gerd: Tradition und Reform in der Constitutio Criminalis Carolina In.: Landau, Peter (Hrsg.) Strafrecht, Strafprozess und Rezeption, (Frankfurt am Main, 1984. 7. p.) [Továbbiakban: Kleinheyder, 1984.]
- ³ Kleinheyder, 1984., 7. p.
- ⁴ Kleinheyder, 1984., 7–8. pp.
- ⁵ Kleinheyder, 1984., 8. p.
- ⁶ Oestmann, Peter: Hexenprozesse am Reichskammergericht, (Köln, 1997. 51. p.) [Továbbiakban: Oestmann, 1997.]; Kleinheyder, 1984., 8. p.
- ⁷ Fuchs, Ralf-Peter: Hexerei und Zauberei vor dem Reichskammergericht, Wetzlar, 1993., (Továbbiakban: Fuchs, 1993.) 21. p.; Kleinheyder, 1984., 9. p.
- ⁸ Diestelkamp, Bernhard: Das Reichskammergericht im Rechtsleben des 16. Jahrhunderts, In.: Becker, Hans-Jürgen (Hrsg.): Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. Festschrift für Adalbert Erler zum 70. Geburtstag, (Aalen, 1976., 449. p.)
- ⁹ Schmidt, E.: Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege, (Göttingen, 1965., 131. p.); Schormann: Hexenprozesse in Deutschland, (Göttingen, 1986. 42. p.) [Továbbiakban: Schormann, 1986.]
- ¹⁰ Kleinheyder, 1984., 15. p.
- ¹¹ Soldan-Heppe: Geschichte der Hexenprozesse, (München, 1911. I. kötet, 318. p.) [Továbbiakban: Soldan-Heppe, 1911.]; Fuchs, 1993., 38. p.
- ¹² Kleinheyder, 1984., 15. p.
- ¹³ Kleinheyder, 1984., 16. p.
- ¹⁴ Radbruch, Gustav: Zur Einführung in die Carolina In.: Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht 55 (1941), 364. p.
- ¹⁵ Fuchs, 1993., 21. p.
- ¹⁶ Kleinheyder, 1984., 10–11. pp.
- ¹⁷ Lehmann, Hartmut: Hexenverfolgung und Hexenprozesse im Alten Reich In.: Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte 7. kötet, (Tel Aviv, 1978. 21. p.) [Továbbiakban: Lehmann, 1978.]; Kleinheyder, 1984., 10. p.
- ¹⁸ Kleinheyder, 1984., 10. p.; Lehmann, 1978., 21. p.
- ¹⁹ Lehmann, 1978., 21. p.; Soldan-Heppe, 1911., I. kötet 321. p.
- ²⁰ Decker, Rainer: Die Hexenverfolgung im Herzogtum Westfalen, In.: Westfälische Zeitschrift 131/132 (1981/1982), 349. p.
- ²¹ Schormann, 1986., 43. p.
- ²² Lehmann, 1978., 21–22. p.
- ²³ Fuchs, 1993., 21. p.
- ²⁴ Lehmann, 1978., 21. p.; Fuchs, 1993., 21. p.
- ²⁵ Soldan-Heppe, 1911., I. kötet 328. p.; Lehmann, 1978., 21. p.; Kleinheyder, 1984., 17. p.
- ²⁶ Ezt a szakaszt az 1507-es bambergi büntető törvénykönyvből vették át, szinte szó szerint. Ahrendt-Schulte, Ingrid: Zaubereien in der Stadt Horn, (Frankfurt/New York, 1997. 95. p.) [Továbbiakban: Ahrendt-Schulte, 1997]; Schormann, Gerhard: Der Krieg gegen die Hexen, (Göttingen, 1991. 35–36. pp.) [Továbbiakban: Schormann, 1991.]; Baschwitz, 1963, 242. p.; Lehmann, 1978., 21. p.; Kleinheyder, 1984., 13. p.
- ²⁷ Lehmann, 1978., 21. p.
- ²⁸ Fritz, Byloff: Das Verbrechen der Zauberei, (München, 1936. 116. p.)
- ²⁹ Ahrendt-Schulte, 1997., 96. p.; Schormann, 1986., 45. p.; Lehmann, 1978., 21. p.; Baschwitz, 1963, 242. p.; Schormann, 1991., 36. p.
- ³⁰ Lehmann, 1978., 21. p.; Ahrendt-Schulte, 1997., 96. p.
- ³¹ Fehr, Hans: Zur Erklärung von Folter und Hexenprozess In.: ZSchweizG 24 (1944) 581. p.; Lehmann, 1978., 21. p.
- ³² Oestmann, 1997, 38. p.
- ³³ Oestmann, 1997., 122. p.
- ³⁴ CCB. 131. szakasz; Merzbacher, Friedrich: Die Hexenprozesse im Hochstift Bamberg, In.: ZRG (KA) 1951., 378. p.
- ³⁵ Schormann, 1991., 35. p.; Oestmann, 1997., 100–101. pp.
- ³⁶ Soldan-Heppe, 1911., I. kötet 461. p.
- ³⁷ Kleinheyder, 1984., 10. p.
- ³⁸ Oestmann, 1997., 100–101. p.
- ³⁹ Baschwitz, 1963, 243. p.; Oestmann, 1997., 53, 123, 145–147. pp

1. A KEZDETEK

Az ügyészség történetének kezdetei a homályba vesznek. Az intézmény kialakulása lassú folyamatban történt, különféle, a hiteles tevékenységgel összefüggő teendőket ellátó szervek és személyek megjelenésével, majd a funkciók lassú összeolvadásával. Az intézmény kialakulásának áttekintéséhez adalékokat tartalmaz a poroszló, a királyi ember, a királyi jogügyi igazgató, a vármegyei tiszti ügyészség, a városi tiszti ügyészség, az uradalmi ügyészség, a pénzügyi ügyészség és a királyi ügyészség története, amelyek megismerése által juthatunk el napjaink ügyészségéhez.

Árpád-házi királyaink korában jelent meg a *poroszló*, aki a bíró segédje volt. A bíró küldte ki a bírósági eljárást előkészítő bizonyítás felvételére. A poroszló részt vett a peres felek eskü tételében. Bírói pecsét felmutatásával idézést közölt szóban. A bírósági eljárás során a felperessel együtt járt el a perben. Ő jelentette

Szendrei Géza:

A magyar ügyészség kezdetei

be a perbeli egyezséget. Az ítéletet a poroszló vallotta (jegyeztette) be a kanonokok testületéből álló káptalan-nál, vagy a szerzetesekből álló konventeknél, mint hiteles helyeknél. Behajtotta a bíró által megítélt pénzbírságot. Jelen volt a határjárásnál, a vagyonbecslésnél, az osztályra bocsátásnál, vagyis az örökség egyezsége alapuló felosztásánál az örökösök között.¹ A poroszló ellenőrizte a megyésispánokat. Az ispán kellő vigyázással figyelte, beszédte-e a vámok, révek, vásárok után járó regálékat, (királyi haszonvételt) a szabadok

dénáradóját, a munkaváltságot, a bitang (elkóborolt és befogott) jószágváltságot. Az ispán kezelte a bányajövedelmet, közreműködött az egyházi tized beszédésénél. A beszédett jövedelmek (termény, állat, pénz) kétharmadát kellett a királyi kincstárba juttatnia. A poroszló, mint „hatósági közeg” az 1200-as évek derekán megszűnt.²

2. A KIRÁLYI EMBER (HOMO REGIUS)

A poroszló helyébe a királyi ember lépett. (Nagy Lajos 1351. évi decretuma 22. cikkelye; I. Mátyás 1486. évi decretuma 8. cikkelye.) A király vagy az országbíró parancslevele küldte ki a királyi udvarból feladatai ellátására. A királyi ember a hiteles hely megbízottja jelenlétében idézést vitt, vizsgálatot végzett, tanút hallgatott ki, birtokba helyezett, végrehajtotta a bíró ítéletét, iktatást (nyilvántartást) végzett.

I. Mátyás törvényére 1486-tól a királyi embert a vármegyei közgyűlések választották a nemesek sorából. A választás elfogadása kötelező volt, megtagadása bírságot vont maga után. Ez a jelentős munkateherre, a felelősség súlyára mutat, mint ahogy az is, hogy megölése a hűtlenség, megverése a nagyhatalmaskodás büntetett valósította meg. Ha hűtlenül járt el, vagy hamis jelentést tett, esküje megszegése miatt fej és jószágvesztéssel bünhődött. A királyi ember az igazságszolgáltatásban az 1700-as évek közepéig, III. Károly igazságügyi reformtörvényeinek bírói gyakorlatban történő megerősödéséig működött.³

3. A JOGÜGYI IGAZGATÓ

Teljes nevén a királyi ügyek igazgatója, a szent korona őre. (Fiscalis Sacral Coronal et director causarum regis.) A jogügyi igazgató régi forrásmunkáinkban más és más elnevezéssel szerepel. Róbert Károly 1335. évi oklevelében: István *jegyző*. Zsigmond 1424. évi parancsában: a királyi speciális jelenléti bíróság ügyintézésében és a kincstári ügyek intézésében jártas Jakab *messter*. Zsigmond 1430. évi adomány-okirata Ravven Mihálynak szól, akit *director et procurator Sual Majestatis* címmel (őfelsége ügyintézője és jószágigazgatója) ruházott fel. II. Lajos 1519. évi okiratában találkozunk először a *királyi ügyek igazgatója*, a szent korona őre elnevezéssel. Nádasdi Sárközy Albert az első, aki e címen viselt hivatalát. A jogügyi igazgató jogirodalmunkban még egyéb elnevezésekkel is jelen van: *Királyi ügyész*, *királyi prókátor*, *királyi ügyvéd*, *királyi ügynök*, *fiscus*, Erdélyben *közügyigazgató*.

Pauler Tivadar a királyi ügyigazgató hivatalát az országgal egykorúnak tekinti.⁴ Svaiger Antal királyi ügyészről írott könyvében a következők olvashatók. „A királyi ügyész elnevezés – amint ez kitűnik régi könyveinkből – már Szent István idejében használatos volt. Szent László harmadik törvénye 13 bekezdésében királyi poroszló (pristaldus regis) megnevezéssel szerepel.” Svaiger Antal a királyi ügyész egyik jogosítványaként említi, hogy az 1351. évi decretum 6. cikkelye szerint a kilencedet, illetve az ebből származó bort a kincstár számára beszédje.⁵ Nádasdi Sárközy Albert jogügyi

igazgató 1519. évi feljegyzéséből tudjuk, hogy „az ország szokása szerint a király és az alattvalói közötti ügyekben a nádor ítél.” A király érdekét a perben a jogügyi igazgató képviseli.⁶ A poroszló és a királyi ember a bírót segítette, a közhitelességet biztosította, ellenőrizte a királyi jövedelmek befizetését, ekképpen a törvényesség őre volt, de önálló hivatallal nem rendelkezett. A XV. század végéig a sértett, a sértett rokona volt a vádló. A XVI–XVII. században maga a bíró nyomozott és emelt vádat. A XIV. században kezdett kialakulni a jogügyi igazgató sajátos feladata. Bár ő is még a bíróság tagja, de tevékenysége egyre jobban elkülönül a bírótól. Külön válik a királyi, kincstári–vagyonvédelmi, büntetőjogi hatásköre. A jogügyi igazgató életre jöttét megkövetelte az ország helyzete is. Már IV. Béla és III. Endre elkezdte visszaperelni a királyi adomány birtokokat. Károly Róbert uralomra jutásakor a főurak gazdasági és hadiereje meghaladta a királyét. A királyi függetlenség visszaszerzése, megerősítése érdekében a királyságot gazdaságilag erőssé kellett tenni. Fegyverrel, pénzzel, perrel vissza kellett venni az évszázadok alatt szétadományozott királyi birtokokat. Ehhez a decretumok, adománylevelek, hiteles helyek világában jártas, önálló jogi képviselő – jogügyi igazgató – létrehívása vált szükségessé. Kb. 1221-ig a jogügyi igazgató eseti megbízatást kapott. Pl. IV. Bélától 1228-ban Detre. Károly Róbert 1327 körül adott tartós megbízatást a jogügyi igazgatónak, akit prókátorlevéllel és gyűrűs pecséttel látott el. 1369-ben Johannes filius Wezzeus Zichy, 1374-ben magister Simon de Patha a jogügyi igazgató. A bíróságtól függetlenségük, a bírókkal való egyenrangúságuk tükröződik a Mátyás 1459. évi decretuma XL. cikkelyéből, amely szerint az ítélőmesterhez hasonlóan a jogügyi igazgató a személyes hadbaindulás kötelessége alól fel volt mentve. A királyt érintő perek a jogügyi igazgató jelenlétét nélkülözhetetlenné tették. A jogügyi igazgató volt köteles a perben megítélt esküt letenni a király helyett. A jogügyi igazgatónak a királyi táblán – mint a bíróság tagjának – mindig jelen kellett lennie, hogy a király jogaira felügyeljen, mások perébe a király érdekében beavatkozhasson.

A jogügyi igazgató állandó hivatalát Zsigmond király létesítette 1430-ban. A hivatal kezdetben az igazgatóból, helyetteséből és az igazgató alá rendelt néhány (3–5 fő) kincstári ügyvédből állt. A hivatal hatékonyabb volt, mint az eseti megbízással eljáró jegyző, ítélőmester, jószágigazgató. A jogügyi igazgató hivatala a hatáskör kiterjesztésével, szűkítésével, olykor az önálló szervezet szüneteltetésével 1871. december 31-ig állt fenn. Az utolsó jogügyi igazgató Kozma Sándor volt. Vele kezdte meg működését 1872. január 1-jén a már európai színvonalú, egységes királyi ügyészség. A jogügyi igazgató hivatalát a királytól, jogait a decretumokból,⁷ királyi utasításokból, királyi parancsokból nyerte.

A jogügyi igazgatóra vonatkozó első (fennmaradt) királyi utasítást az I. Ferdinánd király által a pozsonyi kamarának adott 1529. évi utasítás tartalmazza. Ebből

a jogügyi igazgató kamara alá rendeltsége olvasható ki. A pozsonyi kamara második, 1548-ból való utasítása részletesen szabályozta a jogügyi igazgató feladatait. Az ügyészi jogköröket az 1571. évi, az 1588. évi, az 1720. évi kamarai utasítások fokozatosan bővítették. Az utasítások szerint: minden ügyben, amelyben akár nyílt, akár lappangó királyi jogról van szó, a kamara köteles azt a jogügyi igazgatóval megtárgyalni a megindítandó kincstári per sikere érdekében. Miksa előírta, hogy „A kincstári pörökben figyelmesek és gondosak legyetek, hogy becsületesen tárgyalassanak és semmi se mulasztassék el abból, ami bennünket jog szerint megillet.”⁸

A jogügyi igazgatóról Hajnik Imre a következőket írta: „rendszerint a királyi kancelláriában tett kitűnő szolgálatok alapján jutottak ez állásba, honnét őket többnyire ítélőmesterekké léptették elő. A királyi ügyek igazgatója és az alája rendelt királyi ügyvédek a királyi kincstár jogi érdekeit lévén hivatva szemmel tartani, ők Zsigmond alatt a kúria székén az ülnökök társaságában fogtak helyet. Ezt az 1439. XXIII. t. cz. rosszalta és elrendelte, hogy ők, ha perek a király ügyeiről folynak, a perlekedők közé álljanak és az ellenfél ügyvédje által felmutatott leveleket se kezükbe nem vegyék, se azokat ne vizsgálhassák, hanem ezt csak a bírák tehessek. Mátyás király azonban a Zsigmond korabeli szokást ismét visszaállította. A királyi jogügyek igazgatójának tehát a királyi táblán mindig jelen kellett lennie, hogy a királyi jogokra felügyeljen, és ha a perlekedők ügyei tárgyalása alkalmával észreveszi, hogy akár hűtlenség, akár királyi jog eltitkolása esete vagy más törvényes ok fenn forog, mely kívánatossá teszi beavatkozását a perbe, ő abba azonnal beavatkozhatott és a perben felmutatott levelek mását kérhette. A királyi ügyek igazgatójának különös hivatása volt még, hogy azokat, kikkel szemben a király a nekik adományozott jószágokra nézve szavatosságot vállalt, birtokában a király nevében megvédje, valahányszor tudniillik erre az érdekeltek által felszólítatik, amint az a hozzá és a neki alárendelt ügyvédekhez intézett számos parancsok tanúsítják is. Ha ily esetben a királyi ügyek igazgatója az adományost meg nem védhette, ez a királyi javakból kárpótlandó volt, mit a nádor, ki ez ily ügyekben ítélni hivatva volt, bírói tekintéllyel foganatosítani tartozott. És végtére a királyi ügyek igazgatója volt hivatva azokat is a perben védeni és támogatni, kiket a király különös védelmébe (protectio) fogadott, ha t. i. ezek őt erre felhívták.”⁹

Ennyi előzetes ismertetés után összegzés tehető a jogügyi igazgató különböző feladatokról.

A jogügyi igazgató általános hatásköre. Köteles jelen lenni a Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla tárgyalásain, hogy őrizze, megkeresse a korona jussait, jószágait, óvja a koronajavakat.

Felvetődik a kérdés: mit jelent az, hogy megkeresse? Magszakadás, vitás öröklés, hagyaték, kincslet, bitang jószág esetén érvényesítenie kellett a kincstár öröklési, bevételi jogát. Pl. pert kellett indítania a kincslet egyharmadáért.

További kérdés, hogy mik a koronajavak? Szabad királyi városok, bányavárosok, Jász-Kun, Hajdú és a Tiszai kerületek, Diósgyőri, Zólyomi, Huszti uradalmak. A koronajavak biztosították az udvartartás állandó fedezetét. El nem adhatók, el nem zálogosíthatók. Csak az országlakosoknak adhatók bérbe. A jogügyi igazgató felügyelt a nagyobb királyi regálékra pl. a pénzverésre, pénzbeváltásra, a sókereskedés jogára, a határon átlépő áruk után fizetendő harmincadra. Felügyelt a kisebb regálékra is: pl. a révjog, vámjog, bányanyitás, szeszfőzés, boltnyitás, malomműködtetés, halászati jogbérlet, kővágás, mészégetés, vásár, piactartás jogára. E jövedelmek elmaradása esetén pert kellett indítania. A kamara hasznát képezte a nemes fémpénz helyett azonos névértékű, de kisebb súlyú pénz verése. A király hasznára a súlykülönbözet. Az ügyészi felügyelet ezt is figyelemmel kísérte. Az országgyűlésről távolmaradók, onnan idő előtt távozók ellen pénzbüntetést kezdeményezett.

A jogügyi igazgató volt a nemzetiségi jogok és a harcban elesettek uratlanná vált vagyonának őre. Ellenőrizte a közérdekű alapítványi, vallási alapítványi vagyion kezelését. Felügyelte, hogy a nádor egy személynek ne adhasson harminckét jobbágyteleknél nagyobb adományt. Részt vett az országhatár kijelölésében. Figyelemmel kísérte az országból kiköltözők vagyona 10%-ának befizetését a kincstárba.

A jogügyi igazgató eseti ügyekre vonatkozó hatáskörrel is rendelkezett. Jogkérdésben, pl. birtokperekben véleményt adott. Vagyonjogi védelemben (perképviseletben) részesítette azt, aki a királytól támogatást kért és kapott. Pl. 1467-ben Mátyás király arra utasította a jogügyi igazgatót, hogy a szentlőrinci pálos rend peres ügyeit a királyi kúrián képviselje. Ha a király szavatolta az adománybirtok tehermentességét, az ezzel kapcsolatos perben a jogügyi igazgató ellátta az alperes perképviseletét. A jogügyi igazgató előzetes véleménye alapján a pereszes fél a helytartótanáctól visszavárolhatta lefoglalt vagyonát, ha az adósságát addigra kifizette.

A jogügyi igazgató büntetőjogi hatáskörében eljárást indított a hűtlenség, a katonaságtól szökés, a katonai szolgálat megghiúsítását célzó öncsonkítás, a hadi segélyt hanyagul behajtó alispáni mulasztás, a vármegyei bírót leváltó főispáni önkényeskedés, hamis vád, hites táblai jegyző általi hivatali visszaélés, a pallosjogú földesúri bűnpártolás, széksértés, uzsora, tiltott szerencsejáték szervezés, az ilyen játékban részvétel, az árdrágítás eseteiben. A hűtlenség főben járó bűneinek esetei többször változtak az újabb és újabb decretumoktól függően.¹⁰ A mohácsi vészig a hűtlenség vétkének az esetei: felségsértés, lázadás, hamis okmány- és pecsétkészítése, hamis pénz verése és használása, házastársaknak és rokonoknak negyedízigen való meggyilkolása, nőrokonokkal nemi érintkezés, gyűjtogatás, ellenséges idegen zsoldosok behozatala, menedéklevelek megsértése, várak elárulása, vagy jogtalan elfoglalása, végvárak feladása, bírák megölése, elfogása, megverése, vagy megsebesítése, törvényszékre

vagy országgyűlésre utazók és onnan távozók megölése, a végrehajtásra kiküldött királyi emberek, a káptalan és konvent kiküldötteinek megölése, megverése és megsebesítése, eretnekekhez való csatlakozás, testcsonkítás és szemkivágás, az ellenségnek fegyver vagy élelem szolgáltatása, az országba visszatértek háborgatása, fosztogatása. III. Károly 1723. évi újraszabályozása szerint hűtlenséget követett el aki: nyíltan a szent korona, a királyi fenség és az ország közállománya ellen támadt, ellenszegült; aki bíróként, hiteles személyként hamis leveleket készített; aki hamis pénzt vert; aki az ország feldúlására embereket hozott az országba; aki nyilvános eretnek; aki végvárat elveszt; aki az ellenségnek fegyvert, háborúban élelmet adott; aki a Törökországból Magyarországra menekülőket zaklatott, letartóztatott, kifosztott, az országból az aranyat, ezüstöt kivitte.¹¹ A jogügyi igazgató pert indított a bűncselekményt elkövető ügyvéd ellen is.

A jogügyi igazgató széles körű feladatait csekély létszámmal látta el. Egy aligazgatója és változó létszámú kincstári ügyésze volt.

A kincstári ügyészek száma

1720	1772	1787	1795	1835	1848	1864	1865
5	5	32	6	16	18	8	4

A történelmi Magyarország területéhez, lakosságához képest a jogügyi igazgató hivatala meglehetősen csekély létszámú. Az ügyek sokrétűségét tekintve is, alaposan feltételezhető az ügyészek magas szintű szak tudása.

A jogügyi igazgatóról Ökröss Bálint 1864-ben így írt „A királyi ügyész oldala mellett egy aligazgató, nyolc rend szerinti igazgatósági ügyvéd és elegendő számú segédszemélyzet működik: ezen kívül minden egyes királyi uradalmakban megannyi ügyészi állások vannak rendszeresítve, melyek a központi igazgatósággal hivatalos érintkezésben állnak.”¹²

A XIX. századi jogi szakírók szerint a királyi ügyész segítői voltak a tiszti ügyészek. A közösséget illető olyan – a jogügyi igazgató által indítható perekben – amelyek a közösség védelmét illették, de azok lefolytatása a vármegyei, városi, szabad kerületi bíróság elé tartozott, a királyi fiscus személyét az odavaló (önkormányzati) fiscus képviselte. Kivételes jelentőségű ügyekben tehát a jogügyi igazgató a maga hivatalán kívül a tiszti ügyészi kart is utasíthatta. (Főállamügyész, legfőbb ügyész korai megjelenése).

A jogügyi igazgató eljárásának főbb szabályai évszázadok során alakultak ki és egyes részeiben meg is maradtak a XX. század elejéig. A király és a királyné ügyvédei nem ülhetek a bírakkal együtt. A peres felek között kellett állniuk. A király és a királyné az ország lakosainak jogát kötelesek tiszteletben tartani, ügyvédek ügyszintén. Az önkényesen elfoglalt fekvő jószágokat a fiscusnak vissza kellett adnia. A fiscus törvény útján támaszthatott jogot, önkényesen nem foglalhatott. A fel ségsértők ingó és ingatlan javait a fiscusnak le kellett foglalnia, de az atya bűnébe nem keveredett fiak részét meg kellett hagyni.¹³

A jogügyi igazgatókra jellemző a túlbuzgóság. Az országgyűléseken hangoztatott sérelmek miatt a királyok több esetben kényszerűen fékeztek ügyészeik eljárását. A harminc évig uralkodó III. Károly fogékony volt a rendteremtést illetően. A saját jogügyi igazgatóját is szárba fogta, kordában tartotta, erről sok decretuma tanúskodik. Támogatta a büntetőjogi reformot, és nem rajta múlt, hogy a Szatmári béke (1711) utáni viszonylag békés, csaknem száz évben bíróságaink továbbra is a középkori decretumokat, Werbőczy elavult hármas könyvét alkalmazták.

Visszatérve a jogügyi igazgatóra, III. Károly előírta, hogy megkívánja szüntetni a fiscus elleni panaszokat, amelyek élén az állt, hogy a királyi ügyész nem a törvény útján, hanem tetteleg foglalja el az országlakosok fekvőjószágait. Ezért elrendelte, hogy a fiscus csak a nyilvánvalóan (senki által nem vitatottan) magvaszakadt családok birtokait vehesse törvényes eljárás nélkül hatalmába. A kihalás kétséges esetekben (amikor a nemzetségi atyafiak, mai szóval az oldalági rokonok és a család női ága követeli az örökséget) a fiscus a fekvőjószágokat és a jogokat csak zár alá vetesse. Hívja fel az örökséget követelőket arra, hogy öröklési jogaikat egy év alatt bizonyítsák a bíróságon. Ha ezt nem teszik, egy év után a fiscus lép a javak birtokába.¹⁴

III. Károly azt is szabályozta, hogy a már kincstári tulajdonba vett javak visszapерelhetők legyenek. (Mai szóval: reprivatizáció) Ennek érdekében elrendelte, hogy a kincstári és a kamarai javakat illető minden esetben és ügyben a királyi ügyek fő- vagy aligazgatója ellen kell a pert megindítani.¹⁵ Ez a maga korában és azon túl is olyan jelentős és tartós decretumnak bizonyult, hogy ezt a szabályt a polgári perrendtartásról szóló 1868. évi, majd az 1911. évi törvények is változtatlanul hagyták.¹⁶ A jogügyi igazgató működésének további korlátai voltak: vele szemben a királyi táblabíróság bírságot szabhatott ki erőszakoskodás, tartozatlan keresetindítás, ok nélküli fellebbezés esetén. Egyezséget a királyi kamara jóváhagyásával köthetett.

Az évszázadok során kiforrott és máig közsímert ügyészi fegyelemnek is köszönhetően sok peres és egyéb irat került a jogügyi igazgatók irattárába. Az ugyancsak hosszú ideig uralkodó Mária Terézia áttekintette a jogügyi igazgatók működését. Az ország lakosok perlési lehetőségeit, bizonyítékaik hozzáférhetőségét támogatva a következőképpen rendelkezett: a honlakosokat érdeklő leveleket, továbbá az országos levéltárba vagy a nádori levéltárba őrzött leveleket a királyi ügyész (kérelemre) keresse elő és adja ki.¹⁷

A jogügyi igazgató, mint az ország egyik legmagasabb rangú jogalkalmazója (mai szóval: közjogi méltósága) részt vett a jogalkotásban. Pl.: Werbőczy István hármas könyvének tervezetét az 1514. évi országgyűlés egy tíztágú bizottságnak adta ki véleményezésre. E bizottság tagja volt Petroviczi Henzelffy István, a királyi ügyek igazgatója.¹⁸ II. Lipót császár 1790-ben, majd Ferenc császár 1827-ben decretumaikkal az egységes

büntetőtörvénykönyv megalkotását kívánták elősegíteni. Ferenc a bizottság tagjai közé ültette ügyészét, Nyéki Németh Jánost is.¹⁹

Az 1843-as büntetőjogi javaslatot készítő bizottság tagja az ügyészi joggyakorlattal rendelkező Deák Ferenc.²⁰ Az 1878. évi btk. tervezetének megvitatásában részt vett Kozma Sándor budapesti főügyész, megbízott korona ügyész.

A jogügyi igazgató – Zsigmond idejében – saját hivatallal rendelkezett, közvetlenül a király irányítása alá tartozott, 1531-től a pozsonyi kamara keretében működött. Mária Terézia idejében ismét külön hivatallá szerveződött. *Causarum regalium directoratus* (a királyi ügyek igazgatósága) néven. Mária Terézia visszavette a szent korona ügyésze titulust. Fia József azonban az igen intenzív 10 évi uralkodása alatt a jogügyi igazgatóságot, mint önálló hivatalt ismét megszüntette és a Helytartó Tanácsba csatolta. Csak mellékesen: a helytartó tanács volt az újkorban az első jól megszervezett központi hatóság, rendeleteivel szabályozta a polgári életviszonyokat. Ferenc 1792-ben visszaállította a jogügyi igazgató önálló hivatalát, aki az aligazgatóval és a királyi ügyvédekkel együtt Pesten alkotott külön hivatalt 1848-ig.²¹

A jogügyi igazgató büntetőjogi, polgári jogi, közigazgatási jogi, négyszáz éves hatalmát forradalmi lendülettel és véglegesen az 1848-as törvényhozás törte meg. Ami az 1860-as években feltámadt, már nem volt ugyanaz.

1848-ban a jogügyi igazgatói intézmény megszűnt. A közbírói jogkör irányítását az Igazságügyi Minisztérium, a kincstár vagyoni jogi képviseletét a Pénzügyminisztérium kapta meg. Az abszolutizmus idején a közbírói jogkört az osztrák igazságügy-miniszteri rendelettel létrehozott államügyészség, a kincstár képviseletét pedig a pénzügyi ügyészségek vették át, amelyek központi szerve a kincstári jogügyi igazgatóság

volt. Ez a jogügyi igazgatóság már nem az 1430-ban felállított jogügyi igazgatóság, bár a névhasználat megtevesztő. Megtevesztette ez a XIX. század második felének bíróságait is. A tisztánlátást nehezítette az is, hogy az 1848-ban megszüntetett jogügyi igazgatói hivatalt a majd hét évtizedig uralkodó Ferenc József 1861-ben visszaállította. Így egy időben volt – nevében a hajdani – királyi jogügyi igazgatóság (amely az államügyészségtől visszakapta a büntetőügyek csekély részét, (hűtlenség, felségsértés, uzsora, tiltott szerencsejáték elleni fellépések) és ugyanakkor új szervezetként működött a jogügyi igazgatóság, közismertebb néven a pénzügyi ügyészség, amely a hajdani jogügyi igazgató kincstári feladatait, polgári jogi, közigazgatási jogi pereit vitte.

Az 1861-es országbírói értekezlet után 10 évre még ideiglenesen visszaállított évszázados igazságszolgáltatási rendről Pauler Tivadar írt 1864-ben. Az átmeneti korból tárgyalva rámutat a királyi jogügyi igazgató hatás-körének csökkenésére.

„A királyi ügyigazgatóság fő- és aligazgatóból, négy igazgatósági ügyészből és a szükséges segédszemélyzetből (egy iktató és három hivaltisztból) áll: (1865. jan. 8. legf. [elsőbb] kézirat) törvényeink értelmében azelőtt a sz. [ent] korona, az ország és közalapítványok polgári vagyoni érdekeit is törvény előtt képviselte: jelenleg e hivatást a cs. kir. pénzügyi ügyvédségek teljesítik: hatáskörük elkülönítése 1861. máj. 22. legfelsőbb határozat által történt: hogy a kir. ügyek igazgatója a király táblának tagja és a törvények különös oltalma alatt van...”²²

Történelmi ismereteink szerint a hadügyek, adóügyek mindig megelőzték az igazságszolgáltatás reformját. A királyi jogügyi igazgató, a szent korona ügyésze jogállását hogy-hogy nem, mindig azok az uralkodók alakították, akiknek huzamosabb idő adatott. Talán mert erre is jutott idejük.

Jegyzetek

¹ HAJNIK Imre: Magyar Bírósági szervezet és perjog története. (Bp., 1899.) és Magyar Jogi Lexikon. (Bp., 1907. VI. kötet. 110–111. pp.)

² HÓMAN Bálint: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Róbert Károly korában. (Bp., 1921.)

³ Werbőczy István Hármaskönyve II. Rész 11. cikk. 13. §. Továbbá Magyar Jogi Lexikon. (Bp., 1903. IV. 802–803. pp.)

⁴ PAULER Tivadar: Büntetőjogtan. (Bp., 1873. II. kötet. 333. p.)

⁵ SVAIGER Antal: Monografia fisci regii. (Veszprém, 1835. I. fejezet I. §. II. fejezet 6. §. 14.)

⁶ KRÁLIK Dani: A királyi kincstár képviselője a perben. In: Emlékkönyv Grosschmid Béni jogtanár működésének harmincadik évfordulójára (Bp., 1912. , 234–251. pp.)

⁷ A jogügyi igazgatóra vonatkozó fontosabb decretumok: 1439: 23. tc., 1536: 52. tc., 1542: 29. tc., 1566: 25. tc., 1609: 44. tc., 1625: 23. tc., 1635: 79. tc., 1655: 98. tc., 1659: 49. és 104. tc., 1715: 48. tc.,

⁸ Miksa 1571. évi kamarai pótutasítása a jogügyi igazgatóról. Közli Dr. KRÁLIK Imre.

⁹ HAJNIK: im. 182–195. pp.

¹⁰ Hármaskönyv I. fejezet 14. pontja. 1435: 4 és 5 tc., 1462: 2. tc., 1495: 3 és 4. tc., 1486: 15. tc. 1526: 26. tc.

¹¹ 1723: 9–12. tc.

¹² ÖKRÖSS Bálint: Általános Magyar Törvénykezési Eljárás (Pest, 1863. 325–326. pp.)

¹³ 1439: 23–24. tc.

¹⁴ 1715: 25–26. tc.

¹⁵ 1723: 51. tc.

¹⁶ 1868: 64. tc., 84. §. 1911: 1. tc. 97. §.

¹⁷ 1764: 12. tc.

¹⁸ ZLINSZKY Imre: A Magyar Magánjog Mai Érvényében. (Bp., 1902., 46. p.)

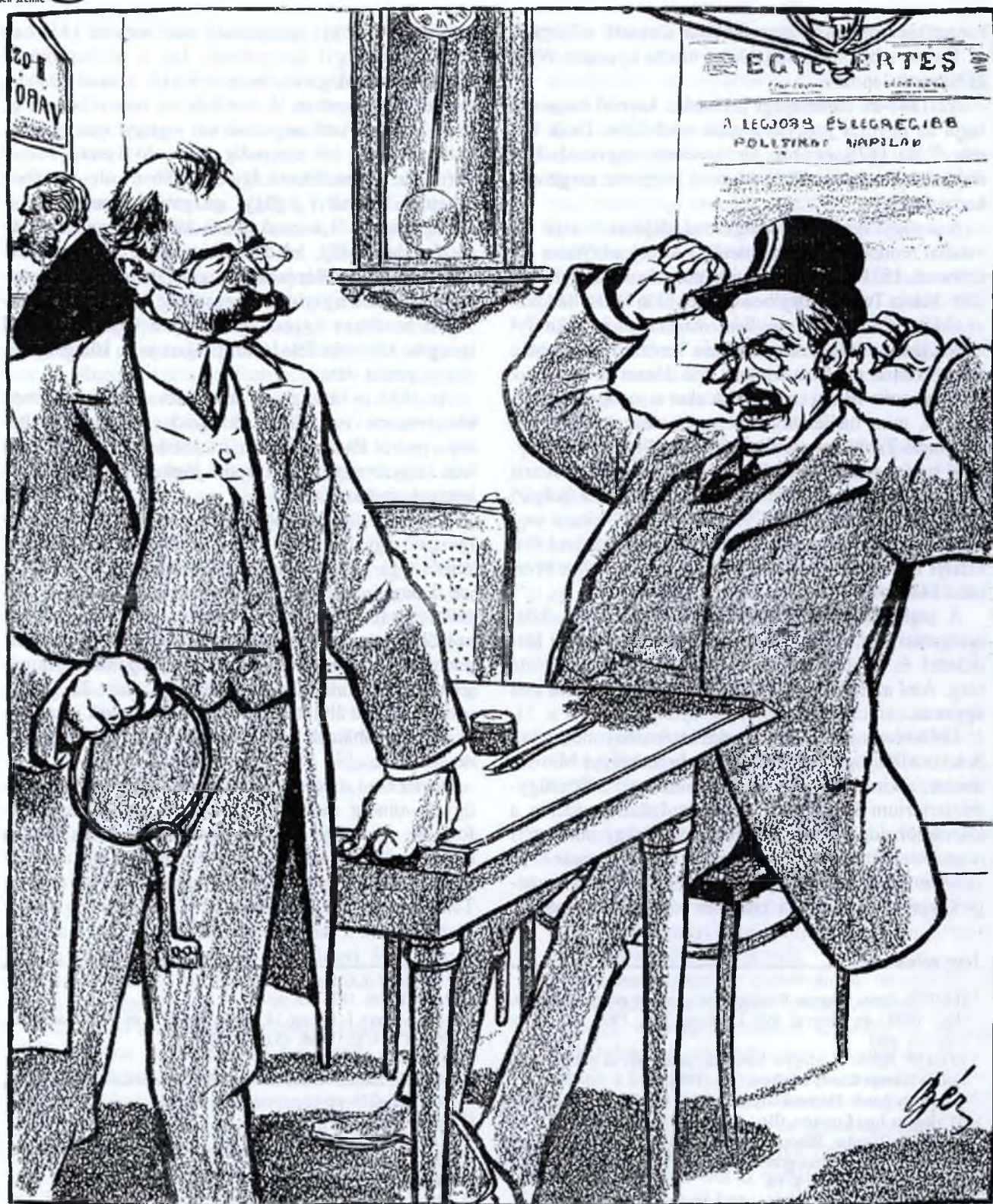
¹⁹ 1790: 67. tc. és 1827: 8. tc.

²⁰ FAYER László: Az 1843-iki Büntetőjogi Javaslatok Anyaggyűjteménye (Bp., 1896. I. 119. p.)

²¹ 1792: 16. tc. 5.

²² PAULER Imre. 554. §.

Munkában az ügyész – 1906

(Történik a keleti pályaudvaron a kir. ügyészség éjjeli kirendeltségénél, hajnali 4 órakor.)

Első ügyész: Kollega úr, adjon csak egy darab papírost.

Második ügyész: Nincs, de tessék kicsit várni, mindjárt hozzák a reggeli lapokat, majd elkobzok egyet...

Magyarországon az ügyvédi rendtartás tárgyában hozott 1874. évi XXXIV. törvénycikk volt az első olyan jogszabály, amely a modern igazságszolgáltatási elvek figyelembe vételével átfogó rendezést nyújtott az ügyvédség viszonyairól. A neoabszolutizmus idején ugyan az 1852. július 24-én császári pátenssel kibocsátott és 1853. január 1-jétől hatályba lépett „*Advokaten-Ordnung*,” azaz ügyvédi rendtartás¹ a korábbi magyar jogszabályokhoz képest bizonyos szempontokból haladást jelentett, ám ez egyrészt nem volt más, mint erőszakosan Magyarországra kényszerített osztrák jog, másrészt – különösen az ügyvédségnek erőteljes bírósági felügyelet alá helyezésével – nem minden szempontból felelt meg az új korszak által támasztott követelményeknek.² Így nem csoda, hogy 1861-ben az Országbírói Értekezleten az ügyvédség kérdésében minden vita nélkül az 1848 előtti magyar jog mellett foglaltak állást a résztvevők és „az ügyvédekkel illető magyar törvényeket a magánjogok sérelme nélkül visszaállíthatóknak” nyilvánították, valamint javasolták „az 1804-ik évi (...) 1848-ig gyakorlatilag szakadatlanul fönntartott, azóta pedig törvényesen soha meg nem szüntetett ügyvédi utasítást”³ továbbra is alkalmazni.

A kiegyezést követően az igazságügyi reform keretében készült el az új ügyvédi rendtartás, amelynek általános indokolása alapvető szinten mondta ki többek között az ügyvédek „*solidaritásba lépését*,” azaz a testületiség gondolatát és a fél iránti felelősség kötelezettségét is.⁴ A törvény alapján felállott ügyvédi kamarák, mint az ügyvédség testületi önkormányzati szervei hatáskörébe tartozott a kar erkölcsi tekintélyének megóvása, az ügyvédek jogainak megvédése és kötelezettségeik teljesítésének ellenőrzése, a jogszolgáltatás és az ügyvédség terén mutatkozó hiányok orvoslása és a korszerű reformok véleményezése, vagy akár indítványozása. Különösen a tekintély védelme és a kötelességszegések elleni fellépés válhatott hatékonnyá azáltal, hogy a kamarai lajstromba bejegyzett ügyvédek és ügyvédjelöltek felett – természetesen a törvényben lefektetett szabályok és eljárási rend szerint – a kamarák gyakorolták a fegyelmi hatóságot.⁵ Ez a rendelkezés hatalmas előrelépést jelentett a fent említett oktrojált „*Advokaten-Ordnung*”-hoz képest, amely az ügyvédek feletti diszciplinális hatalmat még a bíróságok kezébe tette le.

AZ ÜGYVÉDEK FELELŐSSÉGRE VONÁSÁNAK TÍPUSAI

Az 1874. évi rendtartás VIII. fejezete (64–72.§§) szólt az ügyvédek felelősségéről, a IX. fejezet (73–108.§§) pedig a fegyelmi eljárás szabályait tartalmazta. Az ügyvédek felelősségét a törvény több irányban állapította meg.

A BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉG

Ezek szerint lehetett szó büntetőjogi felelősségről hivatali büntetett elkövetése miatt, ha az ügyvéd hivatá-

Korsósnné Delacasse Krisztina:

Ügyvédek elleni panaszeljárások a 20. század elején

Az ügyvédek felelősségre vonásának sajátos formája az 1874. évi XXXIV. tc. szerint és a Zalaegerszegi királyi törvényszék joggyakorlatának tükrében

sa szerinti kötelességét azért szegte meg, hogy illetéktelen hasznot szerezzen akár magának, akár pedig másnak, vagy hogy (a törvény szóhasználata szerint) valakinek jogtalanul kárt okozzon. Ezekben az esetekben az illetékes büntető bíróság elé tartozott az ügy, amely elmarasztalás esetén az ítéletben az ügyvédkedéstől való elmozdítást is ki kellett mondja. Mindazonáltal, a 64.§ szerint bármely hivatali büntetett vagy vétség megfenyítése csak a rendtartásban szabályozott „úton és módon” volt alkalmazható. Ezenkívül a törvény más részében, nevezetesen V. fejezetében is találunk utalást bűncselekmény ügyvéd általi elkövetésére: a 48.§ második fordulata értelmében, ha az ügyvéd a fél részére behajtott pénzt és értéktárgyakat más célra fordította, sikkasztás miatt felelt a rendes büntető bíróság előtt. Természetesen ezek az esetek csak az ügyvédi rendtartás által kiemelt büntetőjogi tényállások, amelyeknél az elkövetői oldal speciális: ezen bűncselekmények elkövetője csak ügyvéd lehetett. Kérdés maradhatott azonban még, hogy egyéb, itt nem szabályozott, bárki által elkövethető bűncselekmény miatti elítéltetés is maga után vonta-e a hivatás gyakorlásától való elmozdítást? Ez különösen azért érdemel figyelmet, mert e törvény elfogadásakor kodifikált büntetőjogra még négy évig várni kellett. Az 1878. évi V. tc., a Csemegi-kódex adott csak választ a felvetődött problémákra. Az ezt életbe léptető 1880. évi XXXVII. tc. hatályon kívül helyezte a rendtartásban megjelölt eseteket és helyükbe a Btk. szabályozása került. Ez már teljesen egyértelmű helyzetet teremtett az ügyvédek büntetőjogi felelőssége kérdésében. Az ügyvédek általi bűnelkövetést háromféleképpen értékelte a törvény. Egyrészt, az abban külön meghatározott büntettek vagy vétségek valamelyikének elkövetése esetén az ügyvéd az erre kiróható szabadságvesztésen felül hivatalvesztéssel is büntetendő volt, amely egyet jelentett azzal, hogy – a bíróság által meghatározandó időre – elveszítette állását (Btk. 54–55.§). A bűncselekmények e széles körére nézve⁶ a törvény parancsa kategorikus, azaz az elmozdítás bírói mérlegeléstől nem függött. Másrészt, – igaz, csak egyetlen bűncselekménynél, – súlyosabban minősült az ügyvéd általi elkövetés, így az ügyvédi megbízás körében elkövetett csalás az okozott kár összegétől, azaz értékhátartól függetlenül volt büntetett (381.§). Harmad-

részt, léteztek speciális tényállások, csak bizonyos személyek, köztük ügyvédek által elkövethető bűncselekmények. Ezek egyike volt a tiltott titok felfedezése (XXIV. fejezet), amelynek megvalósítója kizárólag ügyvéd, orvos, sebész, gyógyszerész, szülésznő vagy ezek segédje lehetett. Vétséget követett el eszerint az ügyvéd, ha a hivatásánál fogva tudomására jutott, vagy reá bízott valamely család jó hírnevét veszélyeztető titkot fedett fel (328.§). Külön szabályozta a Csemegikódex ezen kívül XLII. fejezetében az úgynevezett hivatali és ügyvédi büntetteket. Ezek egyike (482.§) azt a – már a XVI. századtól is az ügyvédi esküben szereplő, és így esküszegés miatt büntethető – esetet tartalmazta, amikor az ügyvéd mindkét félnek tanácsal vagy tettel kötelességellenesen szolgált, vagy az ügy folyama alatt ügyfelének képviselével felhagyván vagy lemondván, ennek beleegyezése nélkül az ellenfele képviselét elvállalta. A legsúlyosabban az ellenfelekkel való összejátszásnak azon esete volt büntendő, amikor az ügyvéd az ellenféllel egyetértve saját ügyfele kárára működött, erre akár öt év börtönbüntetést is kiszabhatott a bíróság. Az előzővel ellentétben, ahol annak jellegéből folyóan alapvetően polgári ügyekben követhette el az ügyvéd a bűncselekményt, a 483.§ kifejezetten a (büntetőeljárásban szereplő) védőügyvédre vonatkozott. A törvény büntetni rendelte azt az ügyvédet, aki ajándék vagy ígéret által megvesztegetve védence ártalmára kötelességellenesen járt el, mégpedig úgy, hogy a büntetés mértéke a védenccé terhére rótt cselekmény súlya szerint emelkedett.

FEGYELMI FELELŐSSÉG

Visszatérve immár az ügyvédi rendtartáshoz, a felelősség, illetve felelősségre vonás következő alakzatát az 1874. évi törvény úgy határozta meg, hogy a fegyelmi vétségeknek két csoportját különítette el. A 68.§ a) pontja alapján fegyelmi vétséget követett el az az ügyvéd, aki hivatásának kötelességeit vagy a rendtartás rendelkezéseit vétkezen, de nem illetéktelen haszon-szerzés vagy jogtalan károkozás céljából szegte meg. A másik csoportba ugyanezen szakasz b) pontja szerint az az eset tartozott, ha valaki magaviselete által az ügyvédi kar becsületét és tekintélyét sértette és ezáltal tiszteltre és bizalomra méltatlanná vált. A fegyelmi vétségeknek eszerint elméletileg három kategóriáját lehet megkülönböztetni: a hivatás kötelességeinek a megsértése, a rendtartás szabályainak a megsértése, valamint a kari becsület és tekintély megsértése, bár a háromféle kötelességszegés a gyakorlatban általában összemosódott.⁷ Mindezeket túl a törvényalkotó szükségesnek tartott megjelölni bizonyos tevékenységeket, amelyek feltétlenül (különösen) fegyelmi vétségnek minősültek. Háromféle ilyen magatartást sorolt fel, először, aki világosan igazságtalan ügyekben konokul perlekedőknek eszközéül ajánlotta fel magát, vagy feleket szólított fel ilyen perek vitelére, vagy pedig a felek részére nyilvánvalóan haszontalan és alaptalan beadványokat szerkesztett. A második az ügyfélhajhászás volt: díjazott közbenjárók által vagy egyéb botrányos módon feleket

keresni, illetve a harmadik törvény által kiemelt fegyelmi vétség, ha az ügyvéd a rábízott ügyekben nevezetes hanyagságot és késedelmet tanúsított. Az ügyvéd különböző irányú – ügyfelével, az ügyvédi karral, kollégáival, a bírósággal, stb. szembeni – kötelezettségeinek az irodalom és a judikatúra által kimunkált felsorolása, elemzése és az ezek megszegésével elkövetett fegyelmi vétségek csoportosítása, bemutatása ezen dolgozat kereteit meghaladja, ezért itt pusztán utalni kívánok rá és a továbbiakban is csak az ügyvédi rendtartásban szabályozott esetekre szorítkozom. A fegyelmi büntetések az írásbeli feddéstől az 50–500 forintig terjedő pénz-bírságon és az egy éves felfüggesztésen keresztül az ügyvédségtől való végleges elmozdításig terjedhettek. A fegyelmi eljárás részletes szabályainak, mint azt már fent említettem, a törvény külön fejezetet szentelt. Kiemelendő és elvi jelentőségű, hogy a fegyelmi ügyekben az első fokon eljáró hatóság az ügyvédi kamara választmánya, pontosabban az abból alakult kamarai fegyelmi bíróság volt, amelynek döntése ellen a Kúria legfőbb ítélőszékének fegyelmi bíróságához lehetett fellebbezni.

KÁRTÉRÍTÉSI FELELŐSSÉG

A törvényalkotó nem feledkezett el az ügyvéd kártérítési felelősségének szabályozásától sem. Kimondta, hogy az ügyvéd teljes kártérítéssel tartozik nemcsak a szándékosan, hanem a vétkes gondatlansággal okozott kárért is, amely hivatalos (hivatása szerinti) eljárása során akár cselekvéséből, akár pedig mulasztásából fakadt. A kártérítési igénnyel azonban csak akkor lehetett fellépni, hogyha a kár törvényszerű jogorvoslattal már nem volt elhárítható. Érdemes megjegyezni, hogy a törvény általában „valakinek” okozott kárról beszélt, azaz nem kifejezetten a féllel szembeni károkozásról, ám a jogorvoslatra utalás miatt is elsősorban erre kell gondolni. A kereset elbírálására a rendes (polgári törvénykezési rendtartás szabályai szerint illetékes) bíróságoknak volt hatásköre. Mivel maga a károkozás – elkövetésének körülményeitől és indítékától függően – fegyelmi és bünvádi eljárás megindítását is maga után vonhatta, a törvény 71.§-a azt is rögzítette, hogy ezek alól a kár teljes megtérítése sem mentesíthette az ügyvédet. Mindazonáltal a károsult keresetindítási joga ezektől független maradt, azaz a törvény nem írta elő előfeltételül sem a büntető, sem a fegyelmi bíróság vétkeességét kimondó döntését. A Kúria gyakorlata ezt hol megerősítette, hol ezzel ellentétesen foglalt állást, kimondva, hogy „*annak megállapítása nélkül, hogy fozog-e fenn a fegyelmi törvényekbe ütköző cselekmény, a kártérítési kötelezettség megállapítására nézve bírói határozatot hozni nem lehet.*”⁸

A BÍRÓSÁG RENDFENNTARTÓ HATALMA

A felelősségnek ezen – úgy mond – klasszikus alaptípusai mellett az 1874. évi XXXIV. tc.-ben találkozhatunk a felelősségre vonás speciális formáival is. Ezek egyike a bíróság bírságolási fenyegető hatalma volt, amely a tárgyalások vezetése során merülhetett fel, a bírónak

a tárgyalást vezető feladatából és az ügyvédnek a bírósággal szembeni tiszteleti kötelezettségeiből folyt. Eszerint a per bírósága 10–100 Ft-ig terjedő bírsággal, tulajdonképpen rendbírsággal sújthatta az ügyvédet a tárgyalásokon, ülésekben elkövetett rendzavarásokért, amelyeket a törvény „rendetlenkedéseknek” nevezett és amelyek mibenlétét közelebbről nem határozta meg, továbbá ugyanígy az akár beadványaiban, akár a bíróság előtt írásban vagy szóval tett, használt illedelmetlen és sértő kifejezések miatt. Természetesen, amennyiben ez utóbbi sértés súlyosabb beszámítás alá esett, a bíró a bírságoláson felül intézkedett fegyelmi vagy akár büntető eljárás megindításáról is.

Közelebbről is megvizsgálván azokat az eseteket, amelyek ebbe a kategóriába estek, megállapítható, hogy ez gyakorlatilag a fegyelmi felelősséggel mutatót rokonságot, sőt annak különvált alakzatának tűnhetett. Hiszen itt is részben hivatási kötelezettség megszegéséről, részben a kari tekintély rombolásáról volt szó, mert nyilvánvaló, hogy az ügyvéd feladata a tisztességes pervitel, és nem a tárgyalások megzavarása, másrészt a bíróságok előtt tanúsított akár zavaró, akár illetlen magatartás rossz fényt vetett nemcsak az illető ügyvédre, hanem rajta keresztül az egész ügyvédi karra is. Ha a szankció oldaláról nézzük, a törvény által megjelölt fegyelmi vétségek esetén is a bírságolás az egyik lehetséges büntetés. Hogy mégis a bíróságok kezébe tették le ezeknek az ügyvédi magatartásoknak a megtorlását, az az igazságszolgáltatásnak abból a sajátos érdekéből fakadt, hogy ne forogjon veszélyben sem az ügy letárgyalása, sem pedig a bíróság tekintélye, ezekben az esetekben tehát azonnali, gyors intézkedésre volt szükség, a törvényjavaslat indokolása szerint is,⁹ hiszen „a bíróság nem tud megnyugtató módon magas hivatásában eljárni, ha a kar nem tisztességesen fogja fel”¹⁰ feladatát. Ez a rendelkezés egyébiránt már csak azért sem sérthette az ügyvédi kar autonómiáját, mert az a bírságolástól függetlenül lefolytathatta a fegyelmi eljárást, amennyiben pedig az ügyvéd a bíró intézkedését túlzottnak találta, nyitva állott számára a törvény erejénél fogva az egyfokú fellebbezés lehetősége. A bírának a perek vezetéséből fakadó rendfenntartást, illetve a tisztességes pervitelt irányzó jogosítványait a perrendet szabályozó törvények is tartalmazták, ezeket egészítette ki az ügyvédi rendtartás idézett szakasza, amelyet az 1887. évi XXVIII. tc. módosított. Az új szabály már a közigazgatási hatóságoknak, közegeknek is biztosította a bírságolás, vagy ahogyan a törvény fogalmazott, a rendbüntetés jogát az ügyvéddel szemben, ha üléseikben vagy az előttük folyamatban levő tárgyalásnál sértő kifejezéseket használt, vagy ha a „rend és tisztesség követelményeibe” ütköző magavi-seletet tanúsított. Ez utóbbi esetben azonban a bírságolást figyelmeztetésnek kellett megelőznie, azaz csak akkor kerülhetett sor rá, ha „az előrebocsátott rendre-utasítás foganat nélkül maradt.” Látható, hogy különbözik az eredeti szabálytól a módosított törvénytöveggel abban is, hogy az írásban elkövetett sértő megnyilatkozások kimaradtak belőle, ezeket ugyanis már fegyelmi

vétségként határozta meg és fegyelmi útra terelte.¹¹ A bíróságot kiszabó végzéssel szembeni jogorvoslat bíróságok esetében változatlan maradt, míg a közigazgatási hatóságok esetében a fennálló törvényeknek és rendeleteknek megfelelő fokozatos felelősségteljesítésnek volt helye. További rendelkezése volt a módosított törvényhelynek, hogy a bíróságot a kiszabó hatóság az ügyvédi kamarák részére hajtotta be.

AZ ÜGYVÉD ELLENI PANASZ

Még egy különleges felelősséget megállapító szabálya volt az ügyvédi rendtartásnak, amely csakúgy, mint a bíró pervezetéséből folyó fegyelmi jogosítványa, azért került be a törvénybe, mert az ide tartozó kötelelősségszegésekben „a gyors eljárást a közérdek követeli.”¹² Az ügyvéd ellen a törvény 44., 46. és 48.§§-ban felsorolt kötelelősségek megsértése miatt emelt panasz elbírálását a 66.§ a bíróságok hatáskörébe utalta, mégpedig konkrétan azon törvényszék volt rá illetékes, amelynek kerületében a bepanaszolt ügyvéd lakott.

Áttekintve, hogy mely kötelelősségek megszegéséről volt szó ezekben a szakaszokban, összefoglalóan az állapítható meg, hogy iratok kiadásának megtagadása illetve bizonyos elszámolási, pénzkiadási hiányosságok tartoztak az ügyvéd elleni panasz eljárás körébe.

A 44.§ az iratok kiszolgáltatásának szabályait tartalmazta, eszerint az ügyvéd köteles volt a félnek ügyeire vonatkozó iratok másolatait annak kívánatára és költségére az ügy folyamán bármikor kiszolgáltatni, az ügy befejezése vagy a képviselőlet megszűnte után pedig az ügyiratokat eredetiben átadni. Eredetiben nem, csak megbízójának kérésére és költségére másolatban tartozott kiadni az ügyvéd fogalmazványait, az ügyre vonatkozóan hozzá intézett leveleket, saját segédíratait, valamint az általa a fél érdekében tett kifizetésekről szóló igazolásokat. Egyes iratokat pedig, nevezetesen az általa felvett tényvázlatot és az eredeti meghatalmazását nem is volt köteles kiadni, de az utóbbira a visszavonást rá kellett vezetnie. Mivel a félnek komoly érdeke fűződhetett iratai kézhez kapásához, különösen a képviselőlet megszűnése esetén, a törvény nem engedett az ügyvédnek visszatartási jogot még abban az esetben sem, ha őt megillető jutalomdíját vagy egyéb kiadásait a fél nem fizette meg.

A 46. § az elszámolási kötelelősséget érintette, méghozzá akkor, ha a megbízási viszony bármely oknál fogva az ügy végbejejezése előtt szűnt meg. Az ügyvéd (illetve jogutódja is) köteles volt a költségeire kapott előlegről a fél kívánságára maximum három hónapon belül számot adni és természetesen visszaszolgáltatni a fennmaradt összeget. Ezzel kapcsolatosan utalt a törvény az 58.§-ra is, amely a költségek és jutalomdíj összegének vitatása esetén a kérdés eldöntését rendes polgári peres útra utasította, ez volt az ún. költségper, amelyre per esetén a per bírósága, egyéb esetekben az ügyvéd személyes bírósága volt illetékes. (Ezt a szakaszt később az 1911. évi I. törvényt, a polgári perrendtartást életbe léptető 1912. évi LIV. tc. helyezte hatályon kívül, a 18.§-ban a költségekkel kap-

csolatos viták elintézésére külön szabályokat állapítva meg.)¹³

A harmadik csoportja ezeknek a kötelezettségeknek, amelyeket a 48.§ szabályozott, szintén – a kifejezés tágabb értelmében véve – elszámolási jellegű volt, de ebben az esetben nem az ügyvédnek a féltől átvett előlegével kapcsolatosan, hanem olyan pénzekről vagy értéktárgyakról volt szó, amelyeket az ügyvéd a megbízás folytán ügyfele részére behajtott. Ezeket nemcsak híven tartozott őrizni, hanem a kézhez vétel megtörténtéről haladéktalanul értesítenie kellett a megbízóját, és annak kívánatára és utasításai szerint kellett gondoskodnia kiadásukról. Mivel itt a félnek fontos vagyoni érdekei foroghattak kockán, nem is hagyott a törvény lehetőséget arra, hogy meghatározott határidőn belül történjék meg az átadás, hanem e pénzek, illetve értékek azonnali kiszolgáltatását írta elő. Természetes ez azért is, mert ebben az esetben tényleges elszámolásról nem lehetett szó, ugyanis ezeket az összegeket az ügyvéd nem kezelhette előlegként, nem fordíthatta kiadásaira, mi több, jutalomdíjának beszámítására sem. A jogszabály expressis verbis ugyan nem mondta ezt ki, de következik ez nemcsak szóhasználatából (híven őrizni, rögtön értesíteni, azonnal kiszolgáltatni), hanem abból a rendelkezésből is, amelyet már fentebb említettem, nevezetesen, hogy ha az ügyvéd az ilyen pénzt más célra fordította, sikkasztás miatt felelt a büntető bíróság előtt, vagy ha a sikkasztás nem volt megállapítható, fegyelmi úton kellett megfenyíteni.

A fenti a kötelezettségeknek a megszegése, ha tehát súlyosabb megítélés alá nem esett, fegyelmi vétségnek is minősült, hiszen az ügyvédi rendtartásnak e magatartások körét meghatározó szakasza kimondta, hogy illet követ el többek között az ügyvéd, ha „*jelen törvény rendeleteit vétkezen, de nem azon bűnös célzathoz szegi meg, hogy ezáltal magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen, vagy valakinek jogtalan kárt okozzon.*”¹⁴ Az így jogaiban sértett ügyfél tehát indítványozhatta a fegyelmi eljárás megindítását ügyvédjével, vagy volt ügyvédjével szemben az illetékes kamaránál. Miért volt akkor szükség arra, hogy a bíróságnál is panaszt emelhesen? Erre a törvényjavaslat indokolása már megadta a rövid választ: a közérdek okán. Valamivel bővebben kifejtve: a félnek fontos jogi és anyagi érdeke fűződött ahhoz, hogy pénzét és okiratait rövid úton visszakaphassa. Másrészt, itt jellegüket tekintve a megbízási viszonyból származó, civilis igények elbírálására volt szükség. Erre szolgált a bírósági eljárás, amelyet a következőkben ismertetni kívánok.

Az ügyvédi rendtartás egyetlen szakasza, az említett 66.§ szabályozta a panaszeljárást, amelyet a panaszlott ügyvéd lakóhelye szerinti törvényszék volt illetékes lefolytatni, mégpedig „*hivatalos vizsgálat*” teljesítésével. Az ennek alapján meghozott határozat ellen fokozatos fellebbezésnek volt helye, vagyis az első fokú bíróságtól az illetékes ítéletáblához, onnan pedig a Királyi Kúriához lehetett fordulni a perorvoslattal. Ha pedig a bíróság megítélése szerint a köteleességszegés egyszersmind büntető vagy fegyelmi eljárás alá is

esett, az iratokat hivatalból átküldte az eljárás megindítása végett az illetékes „*fenyítő bírósághoz*” vagy ügyvédi kamarához. E lakonikus megfogalmazás a gyakorlatban több problémát vetett fel és az egyes törvényszékek az ügyvédek elleni panaszügyek elintézésénél a legkülönbébb eljárást követték.¹⁵ Nem is csoda ez, hiszen el kellett döntenie, hogy vajon a rendes, netán a sommás per keretei között, vagy esetleg a külön, az eljárás némely eltérő módjairól szóló fejezetben szabályozott ún. felhívási per útján bírálják-e el a panaszokat, amely utóbbi alkalmas volt többek között számadási viták rendezésére.¹⁶ Mindezek miatt szükségessé vált, hogy pontosabb, jobban körülírt szabályozással egységesítsék az eljárást. Ezért az „*egyöntetűség céljából*”¹⁷ született meg az 1879. május 1-én kiadott 4544/1879. sz. igazságügy miniszteri rendelet, amely azután hosszú évtizedeken keresztül megnyugtatóan rendezte a kérdést. A nyolc szakaszból álló rendelet a „*hivatalos vizsgálat*” módját szabályozta, amely volta-keppen nem volt más, mint egy soron kívül intézendő, mai fogalmaink szerint peren kívüli (nemperes) eljárás. Az eljárás egyesbíró (előadó) előtt zajlott, aki eljárása során meghallgatta a panaszos és panaszlott feleket, szükség esetén tanúkat idézett meg, ezeknek előadásait illetőleg vallomásait lehetőleg szó szerint kellett a jegyzőkönyvbe iktatnia, okiratokat csatoltathatott. Mindezeket megkeresés útján is teljesíthette, ha a panaszlott vagy a tanúk a törvényszék székhelyén vagy az ott levő királyi járásbíróság területén kívül laktak. A lakhelytől függően megkeresett bíróság lehetett akár törvényszék, akár pedig járásbíróság. A megkeresésről szóló végzésnek – mint az az eljárási jogban általános – meg kellett jelölni „*az ügy érdemére nézve döntőknek látszó*” körülményeket, illetve a tanúk számára a kérdőpontokat, de a kérdéseket a „*megkeresvény*” szövegébe is foglalhatta a törvényszék.¹⁸ A bíróság köteleességül írta elő a jogszabály, hogy kísérelje meg a feleket egyezsége bírni, mielőtt döntését meghozná. Az ügy lezárásaként a törvényszék – miután az előadó a határozat tervezetét elkészítette és zárt ülésben jelentést tett – vagy elutasította a panaszt, vagy annak alaposága esetén elmarasztalta az ügyvédet. Utóbbi esetben végrehajtás terhe mellett kötelezte, hogy az okiratokat, pénzt, értéktárgyat 15 napon belül adja ki, a számadási kötelezettségének pedig a bíróság által szabott határidőn belül tegyen eleget. Nem tartalmazott a rendelet arra nézve szabályozást, hogy az ügy befejezését követően az iratokat az illetékes ügyvédi kamarához vagy az ügyészséghez küldjék meg, hiszen ezt a törvény 66.§-a kimondta.

Furcsamód, míg a bíróság pervezetési jogosítványával szemben nem mutatkozott kifogás, az ügyvédi kamarák – a kortárs tanúsága szerint – rossz szemmel nézték ezt az eljárást, a kari önállóság sérelmét látták benne.¹⁹

A PANASZELJÁRÁS A GYAKORLATBAN

A következőkben a Zalaegerszegi királyi törvényszék 1925–1934 közötti, tíz évet felölelő judikatúrája-

nak segítségével mutatom be a jogintézmény működését. A jelzett intervallumban összesen 46 ügyet sikerült fellelnem, amely a bírósági lajstromok szerinti ilyen ügyek több mint egyharmad része.²⁰

Kezdjük az eljárás megindításánál. Ezzel kapcsolatban az derült ki, hogy a panaszosok túlnyomó többsége tisztában volt azzal, hogy az eljárás lefolytatására a bíróságnak volt hatásköre, és hogy azt a törvényszéknél kellett kezdeményezni. Csak elvétve találtam olyan esetet, amikor a fél panaszával más bírósághoz vagy hatósághoz fordult, például a járásbíróságon tette meg panaszát,²¹ feljelentéssel élt az ügyészségen,²² netán az igazságügyi minisztériumban kereste jogát.²³ Néhány ügy a Zalaegerszegi Ügyvédi Kamaránál indult, ahonnan a fegyelmi bíróság áttételt kimondó végzésével került a törvényszék elé.²⁴ A törvényszéken a fél megjelenhetett személyesen is és jegyzőkönyvbe mondhatta panaszát, amelyre a lehetőséget már az eljárást szabályozó rendelet is biztosította. Legtöbbször azonban írásbeli beadvánnyal indult meg az eljárás és esetenként az is előfordult, hogy a bíróság azt hiánypótlásra visszaküldte (azzal, hogy a folyamodó a panaszt két példányban terjessze be) és mivel annak a panaszos nem tett eleget, az ügy már e kezdeti szakaszában – elutasítással – befejeződött.²⁵

Az ügyeket aszerint is próbáltam csoportosítani, hogy mit jelöltek meg a panaszosok az eljárás megindításának okaként, azaz, hogy milyen ügyvédi magatartások ellen támasztottak kifogást. Négy esetben az iratok hiányossága miatt egyáltalán nem lehetett kideríteni, hogy miért fordultak a felek a bírósághoz (ügyészséghez).²⁶ Hét volt azoknak az ügyeknek a száma, amelyekben nem panasz eljárás körébe tartozó problémával léptek fel a kérelmezők, ezek egy részénél az Ügyvédi Kamara fegyelmi bírósága elé tartozott az ügy, de olyan eset is akadt, ahol a fél kérte az iratok áttételét az ügyészséghez.²⁷ Közös ezekben az utóbbi ügyekben az, hogy (legtöbbször éppen azért, mert csak az áttételt elrendelő végzés maradt az aktában) konkrétumot szintén nem lehet kideríteni a panaszok tartalmáról, pusztán annyit, hogy azok nem a panasz eljárás körébe tartozó kötelezettségzegések miatt emeltettek. Azokban az esetekben immár, ahol biztos tudomásunk lehet a panasz tárgyáról, legtöbbször – az ügyek körülbelül fele részében, – elszámolásra kötelezést kértek, akár csak általánosságban (10 ilyen ügy), akár konkrétan pénz visszatartását kifogásolták (12 esetben), utóbbiak közül négy esetben az átadott előleggel nem számolt volna el az ügyvéd, hét alkalommal pedig a behajtott összeget kérték rajtuk számon. Mindemellett az iratok visszatartása is jelentős hányadát tette ki a folyamodványoknak, szintén tíz ilyen indítvánnyal találkozhatunk az akták között. Két panasz komplex olyan értelemben, hogy elszámoltatást és iratkiadást együttesen kért.

A fennmaradt kérelmek áttekintése után azokból mégis az derül ki, hogy a bírósághoz forduló ügyfelek jó néhányja valódi „panaszkodó” panaszos, a bíróságnak a gyakran zavaros, akár több oldalra rúgó bead-

ványokból kellett kihámozni a tényleges kérelmet, amelynek alapján az eljárást le lehetett folytatni.²⁸ Így például bizonyos Kéner nevű panaszos, aki több mint hét oldalas gépelt beadványt intézett a bírósághoz, ügyvédjével való kapcsolatát gyakorlatilag elejétől a végéig apró részletességgel ismertetve, vele szemben tanúsított magatartását több okból panaszolta: „*rám ordított oroszládkénti nagy hangon,*” „*hangosan kiabált rám,*” „*most jöttem rá arra, hogy (...) az első becsülettől sok pénzemtől, megfosztott dr. Garay Gyula ügyvéd ur volt.*” Ezután sajátos kérelemmel állt elő: „*irataim már készen vannak, az összes bűntényem már le van írva, már csak ezt kell leírni, olyan hosszúra nőtt dr. Garay Gyula ügyvéd urnak a dróton jártatása miatt, hogy fölr egész az igazságügyminiszter elé és az ügyvédi kamarába és a dr. Garai Gyula ügyvéd urnak a diplomájának elvonását kérem.*”²⁹ Természetesen a bíróság nem a diploma elvonása miatt folytatta le az eljárást, hanem mert az irományból végső soron azt is ki lehetett deríteni, hogy az illető két iratának kiadását úgyszintén kérte. Egy másik ügy, bár eredetileg azért indult, mert az ügyvéd állítólag nem akart elszámolni, aztán egy későbbi beadványban újabb fordulatot is vett: „*...a nevezett panaszolt a törvény teljes szigorával büntetessen; az ügyvédi tevékenységétől azonnal és mindenkorra fel fűgesztesse akkor, amidőn engem és az ártatlan polgár emberiség tömegeit tette földönfutóvá...*”³⁰ A panaszos ebben az ügynek újbóli tárgyalását kérte, miután előző iratában panaszát visszavonta. Ugyanez a személy ugyanezen ügyvéd ellen „*követelési és kártérítési kérelmet*” még ebben az évben másodszor, sőt harmadszor is benyújtotta, tovább részletezve siráimait.³¹

A panaszosoknak a jogban való meglehetősen járatlansága azonban nemcsak beadványaikból világott ki, hanem legalább ennyire az ügyek tárgyalása folyamán a bíróság előtti előadásaiukból is. Így előfordult, hogy a jegyzőkönyvben az „*eljáró bíró megállapítja, hogy panaszos értelmetlen, a hozzá intézett kérdésekre, nem a kérdésnek megfelelő válaszokat ad, össze vissza beszél.*”³² Még inkább alátámasztja a fenti megállapítást az, hogy a panaszoló felek nagy része, miután a tárgyaláson a bepanaszolt ügyvéd előadta ellenvetéseit, érveit, gyakorlatilag elmagyarázta neki, hogy a keresett iratok nincsenek nála, vagy hogy az elszámolás során milyen költségeket érvényesített, az ügyvéd ilyen „*felvilágosító előadása után*”³³ a panaszát visszavonta, vagy attól elállt és ezáltal az eljárást a bíróság megszüntette. Sőt, olyan is akadt, hogy elegendő volt a féllel az ügyvédnek a panaszíratra adott írásban kifejtett választ ismertetni, már ez meggyőzte és a panasz visszavonására indította.³⁴ Érdekes perjogi esettel is találkozhatunk ennek kapcsán. Az egyik ilyen ügyben a bíróság elmulasztott eljárást megszüntető végzést hozni. A panaszos ebben az ügyben tudomásul véve az ügyvédnek a bíróság előtt megejtett elszámolását „*a panaszától eláll, – s nem kívánja az eljárás további folytatását,*” ezt követően végzés nélkül a „*jegyzőkönyv lezárva aláíratott*” és csak az irattárol-

zásra vonatkozó irodának szóló utasítást találjuk az iraton.³⁵

Az ismertetett 4544/1879. IM sz. rendelet szerint, amely ezeknek az ügyeknek az elbírálása idején is hatályban maradt, a bíróság köteles volt a felek között a békés egyezség létesítését megkísérelni, és ennek a jegyzőkönyvekben sokszor nyomát is találhatjuk,³⁶ még úgy is, hogy a bíróság a panasz vizsgálatát megkeresés útján végezte, és az erről szóló végzésben felhívta a megkeresett járásbíróságot, hogy próbáljon békés megegyezést megkísérelni „és lehetőség szerint létesíteni.”³⁷ Ahol tehát a folyamodó maga nem jutott arra a gondolatra, hogy elfogadja az ügyvéd által kifejtetteket, ott a bíróság is hathatott rá,³⁸ de olyan esetekben is alkalmas volt az egyezség megkötése a probléma lezárására, ahol az ügyvédnek volt ugyan némi restanciája ügyfelével szemben, de azt helyben teljesítette, vagy arra jegyzőkönyvben ígéretet tett.³⁹ Ilyen esetben, amikor kiderült például, hogy az ügyvéd a hozzá befolyt pénzt nem adta még ki, már szabadon egyezkedtek a féllel, azaz ügyvéd a jelenlévő ügyfél hozzájárulásával költségeit is levonva (amit a törvény alapján saját elhatározásából nem tehetett volna meg) a fennmaradó összeget „nyomban kifizette” neki.⁴⁰ Szintén pénz gyanánt szolgálhatott a váltó is, és ha a tárgyaláson „panaszolt a kérdéses váltót átadja panaszosnak aki a panaszát visszavonja,”⁴¹ természetesen szintén az eljárás megszüntetéséhez vezetett. Iratok kiadása vonatkozásában az egyik bepanaszolt ügyvéd előadta, hogy a kérdéses oklevél tényleg a birtokában van, bár azt tőle a panaszos sosem kérte, „mert, ha kérte volna azt hajlandó lett volna azonnal kiadni,” amit ezennel meg is tett, és ezt a panaszos a jegyzőkönyv aláírásával elismerte.⁴² Másik ügyben egy egyezséget tartalmazó okirat eredetijének kiadásához ragaszkodott a fél, aki gyakorlatilag annak tartalmát is vitatta, ám panaszát mégis visszavonta, mivel az ügyvéd „az egyezség eredeti másodpéldányát bírói felhívásra panaszosnak azonnal kiadja, melynek átvételét panaszos aláírásával elismeri.”⁴³ Előfordult, hogy az egyezség keretében az ügyvéd további megbízást is kapott a féltől, aki eredetileg gyerektartási ügyre vonatkozó iratok kiadását kérte, mert azt az ügyvéd állítólag megtagadta, „noha az ügy már befejeztetett s a képviselő megszűnt.” Minekutána az „eljáró bíró megkísérli a békés megegyezést,” a panaszos „átadja Kovács Károlyné adó és becslési bizonyítványát panaszlottnak azzal, hogy a végrehajtást ill. árverést minél sürgősebben kérje meg Kovács István és társa ellen,” ezután pedig panaszát visszavonta.⁴⁴

Eljárásjogi szempontból érdekes, hogy szó szoros értelemben ilyennek nevezett és végzésbe foglalt egyezség nem keletkezett egyik esetben sem, minden ilyen ügyben csak a tárgyalási jegyzőkönyvbe foglalta bele a bíró a felek „vállalásait,” nyilván ennek oka többnyire az lehetett, hogy a megegyezés alapján a teljesítés (irat átadása, pénz kifizetése) – mint az a fentiekből kiderült – ott a bíróság színe előtt megtörtént. Az ilyen „megegyezések” ügyek befejezését tehát perjogi

szempontból a panasz visszavonása miatti eljárást megszüntető végzés jelentette.

Az eljárás megszüntetésére olyan tartalmú megegyezés és visszavonás után is sor kerülhetett, amelyben a felek arról állapodtak meg, hogy más úton próbálják meg ügyüket elintézni. Megegyezhettek például abban, hogy a „panaszolt az ügyvédi díj megállapítása iránt haladéktalanul megindítja a polgári pert és a bíróság megállapítása szerint fog elszámolni.”⁴⁵ További három ügyben került sor így megszüntetésre amiatt, hogy a panaszosok „a panasztól elállanak, az igény érvényesítését rendes polgári úton tartják fenn.”⁴⁶ A törvényszék még arra is figyelmeztette „a vonatkozó rendelet értelmében a PP. értelmében” a feleket, illetve képviselőiket, hogy – egy adásvételi szerződésből befolyt vételárral kapcsolatos elszámolási vitában – „jelen esetben nem látszik panasz eljárás tárgyát képező kérelem megállapíthatónak.”⁴⁷

Előfordultak olyan esetek is, ahol a bíróság arra hívta fel a panaszos figyelmét, hogy a panaszolt nem az ő ügyvédje volt. Márpedig az ügyvédi rendtartásból kifolyólag panaszeljárást csak a saját képviselő ellen lehetett indítani, hiszen az ott felsorolt kötelezettségek, amelyeknek megszegése okot adhatott a panaszra, az ügyvédet megbízójával szemben terhelték. Volt, ahol az derült ki a tárgyaláson, hogy az ügyvéd nem a panaszossal, hanem annak leányaival állott jogviszonyban, velük költségjegyzékben el is számolt, és azt be is mutatta, az eljárást kezdeményező pedig ennélfogva a panaszt visszavonta.⁴⁸ Nem egyszer indítottak eljárást a felek az ellenfél ügyvédjével szemben, talán azért, mert úgy gondolták, hogy a per során az ő részéről érte őket sérelem (például mert az ügyvéd vezetett ellenük végrehajtást). Egyszerűbb esetben kérelmüket a tárgyalás során visszavonták, elismerve, hogy a bepanaszolt nem az ő ügyvédjük volt, vele szemben a panaszeljárás keretében panaszuk nincsen,⁴⁹ akár az ügyvéd hasonló nyilatkozatát követően, akár pedig – mint említettem – úgy, hogy „eljáró bíró panaszt felvilágosítja, hogy mivel panaszolt nem az ő ügyvédje volt, hanem az ellenfél, nincs panaszeljárásnak helye.”⁵⁰ Nem tudni, mi vezette a bíróságot arra, hogy bizonyos esetekben, mint azt az előbbieken is láttuk, visszavonatta a panaszossal kérelmét, ha kiderült, hogy az ellenfél ügyvédje ellen támasztotta, máskor pedig a panasz elutasításáról döntött emiatt.⁵¹ Elképzelhető, hogy bár a bíró megpróbált a tágan értelmezni „egyezség” mezején tájékoztatásával hatni a panaszosra, a panaszos „makacssága,” panaszához való ragaszkodása kényszerítette ilyen döntésre. Valószínűnek látszik ez azért is, mert az egyik ilyen visszautasító végzés ellen a panaszos még fellebbezéssel is élt, ám a törvényszék döntését a Győri királyi ítélőtábla is helyben hagyta.⁵² Furcsa, hogy egyik ügyben nem processzualis okból történt meg a panasz visszautasítása ilyen esetben, hanem a panaszt mint alaptalant utasította el a bíró. A tárgyaláson előadottakból és a beszerzett járásbírói iratokból is kiderült, hogy a két panaszos által kiadni kért marhalevél valóban a panasz-

lott ügyvéd birtokában volt, aki azonban perbeli ellenfelük ügyvédje és a levelet saját ügyfelétől kapta. A bírósági végzés indokolása szerint „nem vitatott, hogy panaszlottak a kérdéses marhalevelet nem a panaszosok, hanem Halász Márton adta és 806/1928. sz. iratokból kitűnik, hogy Halász Márton képviselőjében panaszlott perli Sipos Ferenc panaszost a tehén vételárából kifolyólag, tehát panaszosok kérése alaptalan.”⁵³ Ebben a határozatban szó sincs az ügyvédi rendtartásra való hivatkozásról.

Három további eljárásban *res iudicata* miatt utasította el a panaszt a bíróság. Nyilvánvalóan ennek minősült, ha a fél másodszor, sőt harmadszor is ugyanazon ügyvéd ellen ugyanazt a panaszt nyújtotta be.⁵⁴ Amikor is e körbe tartozott az elutasító végzés, ha azt a pénzt akarta panasz eljárás körében visszakövetelni a panaszos, amelyről korábban már az ügyvéd és képviselte közötti költségperben „*ítélt dolog jellegével bíró egyesség létesült,*” így a panaszlott a vitatott 500 pengőhöz „*jogos uton, peres eljárás folyamán, a panaszosnak az egyességet átható és azt létesítő önkéntes akarata folytán jutott és ennél fogva arról, hogy panaszlott ügyvéd az 1874.XXXIV. tc. 44. 46. vagy 48.§-ában irt bármely köteleességszegést is elkövetett volna, egyáltalában nem is lehet szó.*”⁵⁵

Valóban anyagi értelemben vett alaptalanság miatt a vizsgált esetek közül öt alkalommal veszítette ügyét a panaszos.⁵⁶ Egy 1927-ben indult ügyben a fél néhány postai feladóvevény és egy, a perre vonatkozó feljegyzéseket tartalmazó, notesz kiadását kérte. A bíróság nem azt vizsgálta, hogy a postai feladóvevények egyáltalán olyan iratnak minősülnek-e, amelyeknek kiadására az ügyvéd az ügyvédi rendtartás 44.§-a szerint köteles vagy kötelezhető volna,⁵⁷ hanem a járásbírósi per iratait beszerezve, azért utasította el a panaszos beadványát, mert „*megállapítható, hogy azt a pert panaszos olyan okból veszítette el, melyek a feladóvevényekkel, s az azokkal bizonyítandó körülményekkel összefüggésben nincsenek,*” továbbá „*panaszlottak az (...) említett notesz nincsen a birtokában.*”⁵⁸ További érdekessége ennek az ügynek, hogy itt is egy furcsa perjogi megoldásra, mondhatjuk, hibára lehet figyelni: az eljárást befejező végzés ugyanis vagy elutasító, vagy megszüntető, de a kettő együtt semmiképpen sem lehetne, itt azonban a bíróság nemcsak az indokolásban, hanem a határozat rendelkező részében is úgy fogalmaz, hogy a panaszt elutasítja és a panaszlottal szemben a további eljárást megszünteti.

Az elutasító határozatok között találtam olyat is, amelyben a törvényszék nemcsak azt állapította meg az indokolásban, hogy a panasz azért alaptalan, mert a kért irat nincs az ügyvédnél (mert a szolgabírói „*iratoknál fekszik el*”), hanem szükségesnek tartotta feljegyezni, hogy „*a panaszlott ügyvéd megbízását híven látta el és semmiféle ügyvédi köteleességszegést nem követett el.*”⁵⁹ Pénz esetén, hasonlóképpen, azért szólt elutasításról a végzés, mert az „*ügyvéd kezén a (...) panaszolt 720 pengő összeg soha meg nem fordult, (...) nyilvánvaló, hogy Dr. Zób Mihály ügyvédet az*

1874.XXXIV. tc. 48§-ába irt ügyvédi köteleességszegés nem terheli s ennél fogva a panasz alaptalansága miatt elutasítandó volt.”⁶⁰ Egy elszámolási vitában nem is az a különös, hogy a bíróság a panaszt azért utasítja el, mert az ügyvéd a vitatott összegről számot adott, amit egy töredék résztől eltekintve a fél is elismert, hanem, mivel „*a bíróság különben megállapítja, hogy a panasz tárgya túlhaladja az 1874. évi XXIV. 44. 46 és 48§-ában felsorolt ügyvédi köteleességszegések körét.*”⁶¹ Nem részletezi azonban, hogy mennyiben, vagy miért lépte túl, és nem is utal más útra.

A panasznak helyt adó végzés a törvényszéken a vizsgált ügyek közül mindössze három esetben született,⁶² és ráadásul ezek közül az egyikben csak részben helyt adó a határozat. Az egyik esetben az ügyvéd a fél részére behajtott összeg felét költségei fejében visszatartotta, ezt kérte rajta számon a panaszos. A bíróság az ügyvédi rendtartás 48.§-ára és az 1912.:LIV. törvénycikkre (Pp.é.18.§) hivatkozással a panasznak helyt adott és az ügyvédet kötelezte a vitatott összegnek, törvényes kamatainak és a nyertes panaszos költségeinek megfizetésére. Az indokolásban kimondta, hogy a behajtott pénzből „*saját költségei fejében visszatartani nem jogosult hanem csak a költségek iránt megállapítási pert tehet csak folyamatba és ha ez már folyamatban van csak akkor jogosult a behajtott összeget a félnek való kiadás helyett bírói letétbe helyezni.*”⁶³ (Erről a felhozott törvényhely rendelkezett így: ha az ügyvédi díj vagy kiadás iránt per vagy az ott szabályozott eljárás volt folyamatban, az ügyvéd jogosult volt a fél részére az illető ügyben behajtott pénzt a felszámított díj és kiadás erejéig a félnek való kiadás helyett bírói letétbe helyezni.)

A másik ügy, amelyben az első fokú bíróság az ügyvédet elmarasztalta, szintén behajtott pénz ki nem adása miatt indult, ám az előzőnél kissé bonyolultabb volt.⁶⁴ Igazolja ezt az is, hogy az ügyben 17 oldalas a törvényszék végzésének indokolása, valamint hogy az többször megjárta a győri ítélőtáblát és a Királyi Kúriát is, 1926-ban indult és másodjára 1931-ben került a Kúria elé. A végső döntésről sajnos az aktában fellelhető iratokból nem kapható felvilágosítás, mert azok igen hiányosak, csak az első törvényszéki végzést, és egy-egy felsőbbbírósi végzést tartalmaznak. Mindazonáltal a befolyt összeggel való elszámolási jogi megítéléséről ezek indokolásából is képet lehet nyerni. Eszerint a 48.§ „*értelmezése körül kifejlődött bírói gyakorlat szerint az ügyvéd a megbízója részére behajtott összegből csupán az ugyanazon ügyben ügyfelével szemben megállapított, vagy megállapítottnak tekintendő ügyvédi munkadíját és járulékait jogosult levonni,*” és „*a megállapítás hiánya, a felek egyező kérelmére a panasz eljárásban is pótolható.*”⁶⁵ Láthatjuk, hogy ez az álláspont ellentétes az előző esetről megismerttel, úgy látszik, hogy a bírói gyakorlat nem volt teljesen egységes, egyik esetben szigorúbban szabták meg a befolyt pénz kezelésének módját, az ítélőtáblai indokolás már a törvény tágabb értelmezéséből indult ki, az ügyvédi rendtartásban megfogalmazott azonnali kiszolgáltatás

követelménye a gyakorlatban így némileg csorbát szenvedett.

A panaszeljárásra tartozó köteleességszegésnél többet is látott a törvényszék ebben az ügyben, ezért elrendelte a végzés jogerőre emelkedését követően az iratoknak a királyi ügyészségnek való megküldését is a „*fennforogni látszó csalás, illetve sikkasztás büntettének illetékes elbírálása végett.*”⁶⁶ A törvényszéki bíró ebbéli meggyőződése az indokolásból is kivehető, amelyben többször is említette, hogy a panaszlott (akit egy helyütt már gyanúsítottnak is nevez!) „*minden egyes állítása vakmerő módon és furfangosan beállított nyilvánvaló valótlanságok és koholmányok halmazata,*” hogy „*a gyámoltalan és kissé együgyű (...) panaszost (...) több, mint másféléven keresztül (...) fondorlatos előadással tartotta tévedésben s folyton hitegette,*” hasonlóképpen „*hitegette és csapta be állandóan és folytonosan (...) Balog Józsefet is,*” akivel szemben ügyfelének gyermektartás iránti követelése volt.⁶⁷ Az ügyvéd csak a panaszeljárás megindítása után egy hónappal helyezett bírósági letétbe a neki kifizetett 13 millióból 8 millió koronát, mindaddig megtartva „*a pénzt magánál, melyet természetesen ezen idő alatt, kijátszva saját képviselt felének érdekeit, kamatmentesen használt,*” „*s nyilvánvaló, hogy elkövette az 1874. XXXIV. t.c. 48§-ában írtak ellenére az ügyvédi köteleességszegést, mert ügyfele megbízása folytán behajtott s kézhez vett pénzt sem híven meg nem őrizte, sem pedig panaszosnak ki nem adta.*”⁶⁸

A részben helyt adó végzést tartalmazó ügy borítóján „*iratok kiadása és kártérítés*” szerepelt, mint az ügy tárgya, ennek az elutasítást tartalmazó rész tekintetében van jelentősége. A bíróság ugyanis a panasznak helyt adott hat irat kiadásával kapcsolatban (amelyeket a bepanaszolt ügyvéd már az ügy folyamán becsatolt), míg „*a panasznak többi az egyéb iratok kiadására és ill. panaszlottal szemben a kártérítési költség megállapítására irányuló részét elutasítja,*”⁶⁹ az indokolás szövege szerint azért, mert „*kártérítési kötelezettség megállapítása nem a panasz eljárás hanem a rendes per keretébe tartozik.*” Ugyanebben a végzésben a bíróság elrendelte az iratok áttételét az ügyvédi kamarához fegyelmi eljárás lefolytatása végett, ugyanis ennek „*alapjául szolgáló tényként jelentkezik végül az, hogy panaszlott a panaszos előadása szerint a panaszos érdekének nyilvánvaló megsértésével szüneteltette panaszosnak a perét 1926. dec. 2-án azért, mert 6 hónapi szilenciumát kellett megkezdeni.*”⁷⁰

Áttételre más esetekben is sor került, függetlenül a panasz elbírálásától, éppen abból az okból, mert az eljárás folyamán már korábban kiderült, hogy az ügy nem erre az útra tartozik. Négy esetben az ügyvédi kamarához, annak a fegyelmi bírósága elé utalta a törvényszék a panaszt „*az esetleg fennforgó fegyelmi vétség illetékes elbírálása végett,*”⁷¹ egy másik alkalommal pedig „*bűnvádi eljárás lefolytatása*”⁷² céljából a királyi ügyészséghez. Éppen emiatt, mert ezekből az aktákból az áttételről szóló végzésen kívül általában minden más irat hiányzik, ezekről az ügyekről sokat

nem sikerült kideríteni. Általánosságban csak annyi tűnik ki a határozatok indokolásából, hogy az ügyvédet nem a panaszeljárás körébe tartozó kötelezettségszegés, hanem „*esetleg fegyelmi vétséget képező mulasztás terheli,*”⁷³ amely „*az ügyvédi kamara hatáskörébe és elbírálása alá tartozó panasz tárgyát képezi.*”⁷⁴ Esetleg a kamara válaszából azt tudhatjuk meg, hogy a fegyelmi eljárás lefolytatását megkezdték.⁷⁵ Előfordult az is, hogy már folyamatban lévő fegyelmi illetve büntető ügyben az ügyfél beadványát tévesen lajstromozták ügyvéd elleni panaszként, például azért, mert azt a fél valószínűleg tévesen címezte a bírósághoz.⁷⁶ Még az is megesett, hogy a törvényszék ilyenként el is bírálta – visszautasította – a kérelmet, amely pedig valójában nem volt más, mint egy büntető ügyben a járásbíróság döntésével szembeni fellebbezés, melyet a vádlott tévesen közvetlenül a másodfokhoz nyújtott be. Valódi helyére csak a győri ítéltábla végzésével került az ügy, amely az elsőfokú bíróság határozatát hatályon kívül helyezte, a folyamatódó alapbeadványát pedig a zalaegerszegi királyi járásbírósághoz (a megfelelő ügyszám csatolás végett) hivatalból áttenni rendelte.⁷⁷

Amint az látható, másod- illetve esetleg harmadfokra az ügyvéd elleni panaszoknak csak töredéke jutott el. Ez is alátámaszthatja azt, hogy a panaszeljárás jobbra sikeresen betöltötte célját: a felek iratainak és pénzeinek kiadására vonatkozó civilis jellegű igényeinek gyors elbírálását. Szintén ezt szolgálta az ilyen ügyek rendeletben előírt soron kívüli elintézése, de elősegítette maga a panaszeljárást szabályozó rendeletnél jóval később hatályba lépett Polgári perrendtartás is, melynek elve volt többek között a pernek lehetőleg megszakítás nélküli befejezése.⁷⁸ A rendelkezésre álló iratokból is azt állapíthatjuk meg, hogy a törvényszék lehetőség szerint igyekezett az ügyet egy tárgyalás alkalmával lezárni, és ez a legtöbb esetben sikerült is. A felek közötti egyezség kialakításának megkísérlése ugyanebből a célból volt fontos, és amint az ismertetett esetekből kiderült, többnyire ez is eredményre vezetett. Bár a sok elutasító és eljárást megszüntető határozat arról győzhetne meg, hogy a panaszeljárás gyakran feleslegesnek bizonyult, mégis fontos garanciát jelentett a jogban járatlan ügyfelek részére. A peres ügyeik, még inkább azok elvesztése miatt gyakran felzaklatott feleknek megnyugvására szolgált, hiszen adott esetben a törvényszék előtt, jegyzőkönyvbe foglalhatóan készített nekik ügyvédjük (esetleg újból) számvetést. Az, hogy a vártól jóval magasabb volt az ilyen jellegű eljárások száma, azt bizonyítja, hogy az ügyvédek megbízói éltek ezzel a lehetőséggel és mind elszámolási problémáikat, mind iratok igénylése miatti vitáikat szívesen bocsátották a bíróság elé.

Az ügyvédek felelősségre vonásának ez a módja tehát semmiképpen sem volt haszontalan, sőt a panaszeljárások során némelykor fegyelmi vagy büntető útra tartozó cselekmények is felszínre kerültek, amelyeket a bíróság aztán a megfelelő hatósághoz továbbított.

Éppen ezért, a teljesebb kép kialakítása kedvéért,

természetesen érdemes a panaszügyeket a többi – az ügyvédek felelősségre vonását célzó – eljárással is összevetni. További kutatások tárgyát képezi az ügyvédek büntető eljárásokban való részvétele – ez esetben nyilván vádlottként, amelyre nézve azonban nemcsak a törvényszéken indult ügyek jönnek számításba. A büntető eljárást szabályozó törvények szerint ugyanis az ügyvédi hivatás gyakorlásával kapcsolatban elkövethető bűncselekmények némelyike (alapvetően a vétségi alakzatok) miatt meginduló eljárás a járásbíró hatáskörébe tartozott. A panaszeljárásokkal leginkább vagyon elleni bűncselekményeket, azok közül is elsősorban a sikkasztást (és esetlegesen a csalást) lehet összefüggésbe hozni, hiszen legkönnyebben az ügyfelet illető pénznek nem megfelelő kezelése kerülhetett azon a mezsgyén túlra, amely az enyhébb megítélés alá eső jogellenes magatartásokat a büntető útra tartozóktól elválasztotta. Másik oldalról: okirat visszatartása, nem megfelelő elszámolás esetén nehezen lehet olyan esetet, olyan súlyú cselekményt elképzelni, amelyre nézve a büntetőjog eszközeit kellett volna igénybe venni.

Ugyanakkor, mint ezt már említettem, az ügyvédi rendtartásban foglalt kötelezettségek vétkes megszegése egyben fegyelmi vétséget is képezett. Mivel panaszeljárás csak a törvényben meghatározott külön nevesített kötelezések megsértése miatt indulhatott, gyakorlatilag azt kell feltételezni, hogy minden egyes

ilyen esetben az ügyvédi kamara fegyelmi bírósága is értesült a panaszról és kivizsgálta az ügyet. A bíróság jelzési kötelessége a kamara felé a törvény 66.§-a alapján azonban csak abban az esetben állt fenn, ha a kötelességszegés egyszersmind fegyelmi eljárás alá is esett, azaz tulajdonképpen azt kellett vizsgálni, hogy az ügyvéd vétkessége mennyiben volt megállapítható. Feltételezésem szerint a bíróságok ezekben a rutinjárásnak számító ügyekben ilyen elméleti mélységekig nem hatoltak, a valóságban vélhetően az egyedi esetet vizsgálva abból indultak ki, hogy végül az ügyvédet marasztalniuk kellett-e vagy sem. Ennek az igazolására azonban a kutatást mind a vizsgált időszakot tekintve, mind pedig területileg célszerű kiterjeszteni nemcsak az ügyvéd elleni panaszok vonatkozásában, hanem természetesen a kamarák előtt zajló fegyelmi ügyekre is.

A fegyelmi eljárásoknak a vizsgálata szándékom szerint nemcsak ehhez, hanem a fegyelmi vétségek körének pontos meghatározásához is adalékokat nyújt majd, mivel azoknak a körét a törvény csak általánosságban jelölte meg, közülük néhányat kiemelve. A további kutatásokban választ keresek tehát azon kérdésekre is, hogy milyen magatartás sértette az ügyvédi kar becsületét és tekintélyét, mi által válhatott az ügyvéd tiszteletre és bizalomra méltatlanná, vagy hogy mi minősült az ügyek vitelében nevezetesen hanyagságnak és késedelemnek.

Jegyzetek

¹ Kaiserliches Patent vom 24. Juli 1852, womit eine Advokaten-Ordnung für Ungarn, Croatien, Slavonien, des Temeser Banat und die Serbische Woiwodschaft, mit Ausnahme der Militärgrenze, mit der Bestimmung vorgeschrieben wird, daß dieselbe vom 1. Jänner 1853 an in Wirksamkeit zu treten hat. In: Allgemeines Reichs- Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaisertum Oesterreich. Jahrgang 1852. (Wien, 1852. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. 775–791. pp.)

² Korsósne Delacasse Krisztina: Reformügyvédek és ügyvédreformok In: Jogtudományi Közöny 1999/7–8. 300–303. pp.)

³ Ráth György: Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában. I. kötet. (Pest, 1861. Landerer és Heckenast 198. p.)

⁴ Az 1874. évi XXXIV. törvénycikk indokolása. Képviselőházi Irományok 1872/75. VI. kötet 220–233. p., irományszám: 386. (KJK–KERSZÖV Corpus Juris Hungarici CD)

⁵ 1874.:XXXIV. tc. 19.§

⁶ Felsorolja Králik Lajos: A magyar ügyvédség. Az ügyvédi kar. II. kötet (Bp., Franklin-társulat, 1903. 216–217. pp.)

⁷ Králik: i.m. 230. p.

⁸ Magyar királyi Kúria 1886. március 27. 170. sz. idézi: Králik: i.m. 283. p., ugyanott az ellenkező értelmű döntést is.

⁹ Az 1874. évi XXXIV. törvénycikk indokolása. Képviselőházi Irományok 1872/75. VI. kötet 220–233. pp., irományszám:386. Indokolás a 69–76.§-hoz

¹⁰ Králik: i.m. 273. p.

¹¹ 1887. évi XXVIII. tc. 3.§ Azon ügyvéd, aki meghatalmazott minőségében a bírósághoz vagy közigazgatási hatósághoz intézett beadványában sértő kifejezéseket használ, vagy abban a bírói és közigazgatási hatóságok közegeit sértő kifejezésekkel illeti – amennyiben a sértés súlyosabb beszámítás alá nem esik – az 1879:XL. tc. 46. §-a alkalmazásának kizárásával, fegyelmi vétség miatt illetékes fegyelmi bírósága által fenytendő.

¹² Az 1874. évi XXXIV. törvénycikk indokolása. Képviselőházi Iro-

mányok 1872/75. VI. kötet 220–233. pp., irományszám:386. Indokolás a 69–76.§-hoz

¹³ Az ügyvéd polgári peres és peren kívüli ügyekben az ügy folyama alatt vagy befejezése után is kérhette, hogy fölmerült díját és kiadását saját felével szemben a bíróság állapítsa meg. A kérelmet a költségjegyzék bemutatásával annál a bíróságnál kellett előadni, amely az ügyben első fokon eljár vagy eljár, s amely a kérelem felől szóbeli tárgyalás nélkül határozott. A fél ugyanígy szintén kérhette az ügyvéd díjának és kiadásainak megállapítását. A megállapítás tárgyában hozott végzés ellen a közvetlen felsőbírósághoz egyfokú felfolyamodásnak volt helye.

¹⁴ 1874. évi XXXIV. tc. 68. §

¹⁵ Králik: i.m. 279. p.

¹⁶ 1868. évi LIV. tc. A polgári törvénykezési rendtartásról

¹⁷ A m. K. Igazságügyminisiternek 4544. sz. szabályrendelete, az ügyvédek ellen emelt panaszok elintézésénél, az arra illetékes kir. T.-székek részéről követendő eljárásról. (Magyarországi Rendeletek Tára. 1879. 229–231. pp. Idézet a rendelet bevezetéséből. 229. p.)

¹⁸ 4544./1879. sz. IM rendelet 4. pont

¹⁹ Králik: i.m. 280. p

A Zalaegerszegi királyi törvényszék lajstromai szerint az ügyvéd elleni panasz ügyek száma éves bontásban a következő volt: 1925. 1 (4?) db, 1926. 4 (7?) db, 1928. 19 db, 1929. 12 db, 1930. 8 (9?) db, 1931. 14 db, 1932. 16 db, 1933. 22 (23?) db, 1934. 30 (31?) db. A zárójelen kívüli számok jelzik azon ügyek számát, amely biztosan ügyvéd elleni panasz, a zárójelbe tett (kérdőjeles) számok pedig, hogy esetleg összesen mennyi ilyen ügy volt. Egyes évekre nézve ugyanis nem lehetett a jegyzékből pontosan megállapítani, hogy az adott ügy valóban ügyvéd elleni panasz volt-e, ugyanis ezek a lajstromkönyvekben az „Egyéb per és ügy” kategóriájába tartoztak, és esetleg a megjegyzések rovatban tüntették fel, hogy panaszügyről van szó, de ez a gyakorlat nem minden év-

ben volt általános. Néhány ügyben az iratsomók átnézése után a kérdést el lehetett dönteni, de sajnos sok esetben az iratok hiányossága miatt bizonytalanságban maradtam. Az 1927. évből a lajstromkönyv hiányzik, az általam megtalált ügyek száma 6 db.

²¹ Zalaegerszegi királyi törvényszék P. 1814/1932. és P. 54/1934. Zala Megyei Levéltár, a Zalaegerszegi királyi törvényszék iratai VII. 2. [a továbbiakban ZML. Zeg.-i Tvsz.]

²² ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 835/1927.

²³ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2263/1932.

²⁴ Pl. ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2028/1927., P. 1818/1928., P. 2449/1932.

²⁵ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 767/1932.

²⁶ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 835/1927., P. 1002/1928., P. 956/1929. és 767/1932.

²⁷ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1869/1928/4. sz. „Dr. Csányi Pál ellen ügyvéd elleni panasz miatt indított ügyben az összes iratokat – Varga Gyula panaszos kérelme folytán a bűnvádi eljárás lefolytatása végett – a kir. Ügyészséghez áteszem.

²⁸ Pl. ZML. Zeg.-i Tvsz. P.628/1927/1. 4 oldalas, zavaros, alig olvasható kézírásos beadvány

²⁹ ZML. Zeg.-i Tvsz. P.1185/1929/1.

³⁰ ZML. Zeg.-i Tvsz. P.162/1934/4. sz.

³¹ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2379/1934., özv. Balogh Ferencné Török Borbála panaszosnak Dr. Balogh Elek ügyvéd elleni panasz, amelyben a bíróság utal rá, hogy ugyanezt tartalmazza a P. 1951/1934. szám alatti ügy is.

³² ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1814/1932/4. sz. alatti jegyzőkönyv

³³ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 539/1928/2. sz. jegyzőkönyv, a panaszt a panaszos visszavonta.

³⁴ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1253/1932.

³⁵ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1818/1928/4. sz. jegyzőkönyv

³⁶ Pl. „Eljáró bíró megkísérli a békés megegyezést.” ZML. Zeg.-i Tvsz.P. 160/1933/2., „Eljáró bíró felhívására felek kiegyeznek. A panasz visszavonatik.” ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 929/1932/2., „eljáró bíró a 4544/1879. IM sz. rendelet (3) bek. értelmében a felek között az egyezséget megkísérli” ZML. Zeg.-i Tvsz.P.2493/1929/4.

³⁷ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2263/1932/3. sz. a tapolcai járásbíróág megkeresése

³⁸ ZML. Zeg.-i Tvsz.P.165/1932/1. A panaszos előadása szerint az ügyvéd „1925-ben egy darab föld vételénél közreműködve tölem a szerződés megkötéséért – 20.000.000 K érték után – 100P-t kért és kapott azzal, hogy ebben benne van minden – úgy az ő díja, mint az átirással felmerülő mindenféle költség. Mégis most, illetve 1931. évben fizetési meghagyást bocsátottak ki ellenem az illeték összege fejében.” Az ügyvéd a jegyzőkönybe elmondta, hogy munkadíj fejében vette át a panaszostól az 1.000.000 koronát, az illetékre nem is vállálhatta volna ebből a fizetést, ugyanis az önmagában 1.100.000 koronát tett ki. Ezután kísérelte meg a megegyezést a bíró, amelynek nyomán a panaszos a panaszát vissza is vonta.

³⁹ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1136/1929/2. a jegyzőkönyvben „megjegyzetik, hogy peres felek megegyeztek abban, hogy panaszlott ügyvéd panaszos iratainak kicsomózása iránt kérvényt nyújt be s azt panaszos rendelkezésére bocsátja,” tudniillik a panaszos által kért iratokat kiadni az ügyvéd nem tudta, mivel egy ítéletet a panaszos már átvett és ezt aláírásával el is ismerte, a többit pedig az általa vitt per irataihoz csatolta, azok között vannak.

⁴⁰ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 163/1934/3.

⁴¹ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 177/1933/3. sz. jegyzőkönyv

⁴² ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2263/1932/4. sz. jegyzőkönyv

⁴³ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 628/1927/3. sz. jegyzőkönyv

⁴⁴ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 160/1933/1. és 2. sz.

⁴⁵ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1808/1928/2.

⁴⁶ ZML. Zeg.-i Tvsz.P.1168/1927/11. sz. jegyzőkönyv. Hasonlóképpen P. 2493/1929. 4. sz. alatt a bíróság utasította a panaszosokat, hogy elszámolási pert kezdeményezzenek a járásbírósnál, akik ezért a panaszeljárást befejezését kérik.

⁴⁷ Ezért „panaszos és panaszos jogi képviselője visszavonják panaszukat, és igényüket rendes polgári per útján érvényesítik.” ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1814/1932/5.

⁴⁸ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2449/1932/2. illetve 3. sz.

⁴⁹ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1122/1929.

⁵⁰ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1145/1932/2. sz. jegyzőkönyv

⁵¹ ZML. Zeg.-i Tvsz.P. 1613/1933/2. sz. végzés

⁵² ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2425/1934. A panasz visszautasítása, amely nyilvánvalóan nem az ügyvéd elleni panasz eljárás keretében tartozik, ti. az 1874/XXXIV. tc. 44., 46., 48.§§-ban felsorolt kötelezőségek miatt csak saját ügyvédje ellen emelhet panaszt a fél. Ugyanitt az ítéletábla helyben hagyó végzése P. I. 1640/1934/3.

⁵³ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 253/1928/2. tárgyalási jegyzőkönyv és benne foglalt végzés

⁵⁴ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2379/1934/4. sz. végzés és az ebben hivatkozott P. 1951/1934., mindkettő az elutasított 162/1934. panasz ismételése

⁵⁵ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1023/1934/12. sz. végzés indoklása

⁵⁶ A kiemelt esetek mellett még a ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1885/1929. sz. ügye tartozik ide, amelyben a bíróság azért utasította el a panaszt, „mert az 1874. évi XXXIV. tc. 44 46 és 48.§§-iban foglalt ügyvédi kötelezőségek egyik esete sem forog fenn.”

⁵⁷ Bár a gyakorlat szerint valószínűleg igen, mert más ügyben többek között feladóvévény kiadását is elrendeli a bíróság. ZML. Zeg.-i Tvsz. P.2030/1927/6. sz. végzés

⁵⁸ ZML. Zeg.-i Tvsz. P.1214/1927/7. sz. végzés indoklásából: „Bár megállapítható az, hogy valóltan a panaszlott ügyvédnek az az előadása, hogy ezeket a póstai feladóvévényeket a P. 7451/1924. számú iratokhoz csatolta, mert ezeknek itt nyoma nincs, s a valószínűség szerint arra lehet következtetni, hogy ezek a feladóvévények elkallódtak a panaszlott ügyvédnél, – minthogy azonban a beszerzett fenti számú iratokból megállapítható, hogy azt a pert panaszos olyan okból veszítette el, melyek a feladóvévényekkel, s az azokkal bizonyítandó körülményekkel összefüggésben nincsenek, minthogy továbbá nincs megcáfolva a panaszlottnak az a további védekezése sem, hogy a panaszos által említett notesz nincsen a birtokában, ennél fogva a panaszt, mint alaptalant elutasítottam és az eljárást a jelenleg ismeretlen helyen tartózkodó panaszlottal szemben megszüntettem.”

⁵⁹ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2028/1927/2.

⁶⁰ ZML. Zeg.-i Tvsz. P.1851/1928/19. sz. végzés

⁶¹ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 116/1932/3. sz. végzés

⁶² Igaz ugyan, hogy két további esetben az iratok hiányossága miatt nem derül ki, hogy milyen befejezést nyert az eljárás. ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1002/1928. és P. 124/1934.

⁶³ ZML. Zeg.-i Tvsz. P.49/1928/3.

⁶⁴ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2049/1926.

⁶⁵ Győri királyi ítéletábla P. I. 816/1930/49. sz. végzés indoklása, a ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2049/1926. iratok között

⁶⁶ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2049/1926/4. számú végzés

⁶⁷ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2049/1926/4. sz. végzés indoklása

⁶⁸ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2049/1926/4. sz. végzés indoklása

⁶⁹ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2030/1927/6. sz. végzés

⁷⁰ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2030/1927/6. sz. végzés indoklása, valamint 8. szám alatt is található egy külön áttételt elrendelő végzés

⁷¹ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 285/1928/1. sz. végzés

⁷² ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 1869/1928/4.

⁷³ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 285/1928/1. sz. végzés

⁷⁴ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 209/1933/2. sz. végzés

⁷⁵ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 284/1928/2.

⁷⁶ ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 956/1929/2.

⁷⁷ Győri királyi ítéletábla P. III. 185/1929/4. sz. végzése a ZML. Zeg.-i Tvsz. P. 2197/1928. ügy iratai között

⁷⁸ Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. (2., bővített kiadás, (Zalaegerszeg, 1996., Béli Gábor: Kiegészítő jegyzetek. 242. p. 1911.I. tc. 224.§)

Történelmi tény, hogy a felvidéki magyarság már a 11. századtól kezdve lakta, birtokolta és művelte azt a földet, amelyet a második világháború után el kellett hagynia, illetve „hivatalosan” eltávolították onnan. Elődeinknek, a felvidéki magyarságnak az etnikai és nyelvhatára a 11. században már a Pozsony–Nagyszombat–Nyitra–Galgóc–Bars–Hont vonalra terjedt. Így pl. szülőfalumról, Negyedről az első írásos emlék 1113-ból való, a zoborhegyi apátság oklevelében már e néven említik. Komárom az Árpád-házi királyok uralkodása idején már kisebb várispánság.

A magyarság a Felvidéken is a sík vidéki és dombsági területet részesítette előnyben, majd a földművelés terjedésével együtt észak felé haladtak, főként a folyóvölgyekben. Így alakult ki a sok évszázadon keresztül fennálló magyar–szlovák nyelvhatár: Léva–Losonc–Rimaszombat–Rozsnyó. Mária Terézia uralkodása idején az 1773-ban készített első országos összeírás a magyar település-terület határát a Nyitra–Léva–Losonc–Rimaszombat–Rozsnyó–Jászó vonalban jelölte meg. 1880 végén a mai szlovák államterületen közel 600 ezer magyar élt, és ez a létszám az 1910-es népszámlálás idejére már közel 900 ezer főre emelkedett, ami a korabeli lakosság 30,62%-át tette ki. Az azóta eltelt évtizedek azonban óriási etnikai és nyelvi eltolódásokat eredményeztek.

Erőszakos magyartalanítási kampányok egész sora zajlott a két világháború között is, de különösen 1944 után. Ez a folyamat már az 1918/19-es fordulat után kezdetét vette, amikor a berendezkedő új csehszlovák államhatalom rögtön több mint 100 ezer felvidéki magyart üldözött el otthonából. Az 1920-as trianoni szerződés okán Magyarország új helyzetbe és környezetbe került. Az ország korábbi 325.400 km² területe 92.900 km²-re, lakossága 20,8 millióról 7,6 millióra csökkent. Trianon a magyarság történetének legnagyobb tragédiáját jelentette, hiszen több millió magyar, jórészt egy tömbben került a szomszédos országokhoz. Romániához csatoltak 1.660.000 főt, Csehszlovákiához 896.000 főt, Jugoszláviához 577.000 főt, megkérdezésük, azaz népszavazás nélkül, azaz diktátummal és nem jogbecsülő békeszerződéssel. Hazánkat új szomszédai vesztésként kezelték és a hozzájuk került magyar közösségek a helyi nacionalizmusokkal szemben védtelenné váltak. „Az 1921, de még inkább az 1930. évi népszámlálások eredményei arról tanúskodtak, hogy a szlovák és rutén többségű területek szórványmagyarsága, a vegyes lakosságú városok magyar polgársága és a nyelvhatáron élő magyarság elsorvadt” – állapította meg a jeles felvidéki történész, a pozsonyi Popély Gyula. „Különösen feltűnő a magyar elem térvészése a Nyitra környéki, a Verebély és Léva közötti, a Kassa környéki, valamint a Töketeres alatti vegyes lakosságú és keverék népességű területeken. A vegyes lakosságú területek szlovákká válásával két helyen is megszakadt az addig összefüggő egészet alkotó magyar etnikai sáv: Nógrád megyében Nagykürtös alatt, valamint Abaújban Kassától délkeletre.” Vagyis Szlovákiában már a két világháború közötti évtizedekben is tudatosan folyt a magyarság

Izsák Lajos:

A benesi dekrétumok és a felvidéki magyarság szülőföldjéről való eltávolítása 1944–1949*

sorainak ritkítása. Ez a folyamat 1938-ban azonban rövid időre megszakadt.

Az első bécsi döntés értelmében 1938. november 2-án ugyanis 11 927 km² terület, vele Komárom, Érsekújvár, Dunaszerdahely, Somorja, Beregszász, Losonc, Ipolyság, Léva, Rozsnyó, Kassa, Ungvár és Munkács városa – mintegy 1.050.000 lakossal, amelyből 86,5% magyar volt, visszakerült Magyarországhoz, de Pozsony Csehszlovákiában maradt. Aligha férhet hozzá kétség, hogy ez a döntés fedte az etnikai határokat, és aligha eredményezett volna mást vagy többet egy nemzetközi ellenőrzés mellett tartott népszavazás. E döntést követően Chamberlain angol miniszterelnök úgy nyilatkozott a brit parlamentben, hogy Csehszlovákia és Magyarország közötti határookra vonatkozóan nem szükségesek további nemzetközi lépések. Sőt a londoni magyar követ érdeklődésére az angol Külügyminisztérium azt is megerősítette, hogy mindez az első bécsi döntés „de jure,” vagyis jogi elismerését is jelenti.

A Felvidék magyarlakta területeinek visszatérése után néhány hónappal, 1939. márciusában a müncheni egyezményt aláíró nagyhatalmak – Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország – döntése következtében az első világháború után kreált Csehszlovákia megszűnt létezni. A német csapatok prágai bevonulásával egy időben létrejött a Tiso vezette szlovák bábállam, amely Hitler szövetségeseiként vett részt a második világháborúban. Így Magyarország „Csehszlovákia ellen” háborúba soha sem lépett. Mégis a Csehszlovák Köztársaság 1938/39. évi szétverésében mondták ki a magyarságot – és a németeket – bűnösnek. „A szlovákiai magyar kisebbség túlnyomó többsége üdvözölte a demokratikus Csehszlovák Köztársaság széttróadását, a demokratikusan igazgatott dél-szlovákiai területeknek a fasiszta Magyarország részéről történt megszállását, és érdemeket szereztek a Csehszlovák Köztársaság széttróadásában” – mondotta Gustav Husák 1945. február 28-án Kassán. Majd így folytatta: „A magyar lakosság többségének örömet okozott az, hogy a demokratikus Csehszlovákiától a fasiszta és feudális Magyarországhoz került.” Ez utóbbit tekintve teljes egészében igaza volt, aligha akadt volna ugyanis olyan magyar kormányzat, amely kitért volna a történelmi alkalom megragadására elől. A második világháború után győztesnek nyilvání-

tott Csehszlovákia viszont már a háború idején a magyarok és németek nélküli szláv állam kialakítását, megteremtését tűzte ki célul.

A csehszlovák nemzeti állam megteremtésének programját – az akkorra már nemzetközileg is elismert jogfolytonosság talaján állva Edvard Benes köztársasági elnök és a londoni csehszlovák emigráns kormány 1942 végén, 1943 elején egészítette ki a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésének követelésével. Benes 1943 őszén Moszkvában találkozott a csehszlovák kommunista vezetőkkel is. Érdemes idézni a tárgyalások jegyzőkönyvéből: „Benes hangsúlyozta, hogy megkapta a Szovjetunió hozzájárulását a németek kitelepítéséről a Köztársaság területéről, és már régebben sikerült megszereznie Angliának és Rooseveltnek írásbeli hozzájárulását. Ugyanezt a módszert, amit a németek ellen fogunk alkalmazni, a magyarokkal szemben is érvényesítjük, mikor is ezt az eljárást megkönnyíti a szlovákiai magyar lakosság kicserélése a magyarországi szlovákokért.” A moszkvai csehszlovák kommunista emigráció 1944 tavaszán – a szovjet kormánnyal együtt – a Szlovák Nemzeti Tanács pedig 1944 őszén, szintén elfogadta ezt. Benes elnök így érzékeltette országa magyarellenes hangulatát: „Sok emberünk azt mondja: meg kell őket semmisíteni. Magam nem vagyok ilyen radikális. Egy nagyhatalom beszélhet ilyen módon, de mi nem tudunk ilyesfélét megvalósítani.”

A Szlovák Nemzeti Tanács ülésén Falton így fogalmazott: „A legnagyobb határozottsággal kell megkezdünk a tisztogatási munkát... Meg kell fosztani őket vagyonuktól, gyűjtőtáborokba kell őket elhelyezni, és ki kell őket telepíteni Magyarországra, addig pedig Csehszlovákiába kell őket munkára vinni és birtokaikra szlovák földműves családokat kell telepíteni. Haladéktalanul hozzá kell fogni a magyar egyházi birtokok elkobzásához is.” 1944 végén a fokozódó szlovák nacionalista indulatok következtében az egész országot elárasztotta a magyarok elleni gyűlöletkeltés hulláma. Jól példázza ezt a folyamatot annak a cikknek a hangvétele, amelyre Janics Kálmán bukkant a korabeli csehszlovák sajtóban: „Senkire nem szabad tekintettel lenni. Ma nem kell a Csehszlovák Köztársaságnak egyetlen magyar sem, akár szocialista, akár demokrata gondolkodású. Nekünk már ez is elég, hogy ezek az emberek, a magyarok, szétverték az államunkat, és ma is bomlasztják a köztársaságot. Magunknak, nemzetünknek és köztársaságunknak ártunk, ha fedezzük és védjük őket. Szabadítsuk meg telkeinket az egerektől és poloskáktól...Menjenek önként és örökre Magyarországra, amely „úri embereket” csinál belőlük, a hamiság és az ázsiai cigányság igazi példányait... kiseperni a magyarokat mindenütt, akkor is, ha kommunisták vagy demokraták.” Az új csehszlovák állam, illetve demokrácia fundamentumába sajnos beépült a gyűlölet.

A Szlovák Kommunista Párt 1945 februári konferenciáján „új honfoglalásra” szólította fel a szlovákságot: „A szlovák parasztnak és munkásnak, akiket kiszorítottak a gazdag déli területekről és századokon keresztül a hegyek között elnyomtak, meg kell ismét kapnia ezeket

a régi szlovák területeket és lehetőséget a rendes emberi élethez.” Majd 1945. március elején azért emelt szót, hogy „a múltban, vagy az elmúlt hat évben erőszakkal elmagyarosított déli határvidéket tervszerűen és fokozatosan visszaszlovákosítsuk. Dél Szlovákia gazdag és termékeny földjét, amelyről a magyar grófok és feudális urak a hegyek közé szorították a szlovák parasztot, ismét vissza kell adni a szlovák parasztságnak. Követeljük, hogy a magyar többségű községekbe és városokba gyorsított ütemben küldjenek közigazgatási bizottságot.”

Ezen elképzelések, illetőleg tervek jegyében fogant az 1945. április 5-én Kassán meghirdetett kormányprogram, amely a magyar nemzetiséget egészében tette felelőssé Csehszlovákia felbomlásáért. E program VIII. fejezete a következőket helyezte kilátásba a magyar nemzetiséggel kapcsolatban: „1. a csehszlovák állampolgárságot csak azoknak a magyar nemzetiségű lakosoknak hagyják meg, akik antifasiszták voltak, részt vettek a Csehszlovákia felújításáért folytatott ellenállási mozgalomban, vagy pedig üldözték őket köztársasághoz való hűségükért. 2. a többi magyar nemzetiségű lakos csehszlovák állampolgársága megszűnik, de lehetővé teszik nekik az optálást (két állampolgárság közül az egyiket választja – I.L.); minden ilyen irányú kérelmet külön vizsgálják meg. 3. azok a magyar nemzetiségű személyek, akik büntényt követtek el a köztársasággal vagy más nemzetekkel szemben, főképp a Szovjetunió ellen, bíróság elé kerülnek, megfosztják őket csehszlovák állampolgárságuktól és örökre kitiltják őket a köztársaság területéről.”

A kormányprogram konkrét javaslatait a kollektív felelősség szelleme hatotta át, mivel a magyar nemzetiségű lakosság túlnyomó többségét hontalanságra ítélte, és ezzel együtt a jog sáncain kívülre helyezte. Számos magyar – és tegyük hozzá: német – ellenes intézkedés már a kormányprogram, – vagyis 1945. április 5 – megszületése előtt napvilágot látott. Közülük említésre méltó a SZNT 1944. szeptember 6-án elfogadott rendelete, amellyel megszüntetett Szlovákiában minden magyar és német tanítási nyelvű iskolát. Egyidejűleg megtiltotta, hogy az államilag elismert egyházak német és magyar nyelven tartsák istentiszteleteiket mindazokon a helyeken, ahol azokat az első bécsi döntés (1938. nov. 2.) után vezették be.

1945. február 21-én kiadott rendelet szerint a földreform céljára azonnali hatállyal és térítés nélkül elkoboztak minden mezőgazdasági ingatlant, amely olyan magyar nemzetiségű személyek tulajdonát képezte, akik 1938. november 1-én nem voltak csehszlovák állampolgárok. Hasonló sors várt a magyar nemzetiségű személyek 50 hektárt meghaladó mezőgazdasági ingatlanaira... stb. „Természetesen soha többé nem engedhetők meg, hogy államunkat illojális politikával olyan idegen, nem szláv nemzetiségű kisebbségek gyengítsék, amelyek nagyrészt a náci Németország, valamint a reakciós Horthy-Magyarország engedelmes eszközévé váltak a köztársaságunkkal szembeni hódítási váagnak” – szögezte le az 1945. április 5-i kormánynyilatkozat – és azt

is rögtön hozzátette „Államunknak ... meg kell szabadulnia a német és magyar nemzetiségi kisebbség minden elemétől.

A kormányprogram meghirdetését követően, 1945. április 7-én jelent meg a SZNT belügyi megbízottjának rendelete, amely szerint magyarok által lakott településeken nem lehetett nemzeti bizottságot alakítani, és ha netán ilyenek mégis létrejöttek, fel kellett oszlatni azokat. A magyarok nem lehettek sem politikai pártnak, sem tömegszervezeteknek tagjai. Április–május folyamán elbocsátották állásukból a magyar nemzetiségű közalkalmazottakat, majd nem sokkal később a magánalkalmazottak menesztése következett. A magyar nemzetiségűek tulajdonában lévő kis- és középüzemek, a kisiparosok műhelyeit is beleértve, nemzeti gondnokság alá kerültek. A nagyobb városokban, különösen Pozsonyban, tömeges méreteket öltött a magyar nemzetiségű lakosság lakásainak igénybevétele, gyakran az érintettek internálásával egybekötve. Internáló táborok működtek – többek között – Pozsony–Ligetújfalun, Kassán, Losoncon, Léván, Nagyidőn, Nyitrán, Rozsnyón, Szereden és másutt, ahol több mint 20.000 magyart őriztek. Csak kevés szó esik arról, hogy egyedi kivégzések és tömeggyilkosságok is történtek. Ezek hatására már 1945 tavaszán megindult a menekültáradat Magyarországra és néhány hónap alatt mintegy 40 ezren menekültek hazánkba. A kormányprogram rendelkezése alapján közel 800 magyar tanítási nyelvű iskolát és egyéb oktatási intézményt zártak be – az oktatás nyelve csak a szlovák lehetett – így a tanulók száma, akik nem tanulhattak anyanyelvükön, meghaladta a 100 ezret. A vegyes lakosságú településeken és a városokban a magyar nemzetiségű lakosság – családi otthonain kívül – sehol sem beszélhetett az anyanyelvén, hacsak nem akarta magát kitenni különböző sértéseknek és atrocitásoknak.

A második világháborúban győztes nagyhatalmak potsdami értekezlete (1945. július 17–augusztus 2.) elutasította a magyar nemzetiség kitelepítésére vonatkozó csehszlovák kérést. Ez az állásfoglalás elégedetlenséggel töltötte el a csehszlovák hivatalos köröket és a közvéleményt. Ez mindenekelőtt a magyar nemzetiséggel szembeni türelmetlenség fokozódásában, illetőleg a magyar nemzetiségű lakosság jogfosztásában és szülőföldjéről való elűzésében, üldözésében fejeződött ki.

A felvidéki magyarság további sorsa szempontjából döntő jelentősége volt a 33/1945. sz. elnöki dekrétumnak, amely augusztus 2-án jelent meg.

„Azok a német vagy magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok, akik az idegen megszálló hatalom jogszabályai értelmében német vagy magyar állampolgárságot szereztek, az ilyen állampolgárság megszerzésének napján elveszítették csehszlovák állampolgárságukat – szól a dekrétum 1.§-a. – A többi német vagy magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgár e dekrétum hatályba lépésének napján elveszti csehszlovák állampolgárságát.” Hatályba lépésével a magyar nemzetiség lényegében elesett az egészségügyi ellátástól, a nyugdíjtól, valamint azoktól a szociális juttatásoktól,

amelyeket nem nélkülözhetett, ha élni akart. Az intézkedés csaknem háromnegyed millió magyart érintett. 1945 szeptember–december 1-je között a 88/1945. sz. elnöki dekrétum alapján – a férfiak 16–55 év között, a nők 18–45 éves korig bármikor beoszthatók voltak az ország legtávolabbi részén is munkaszolgálatra – közel 10 ezer felvidéki magyart vittek közmunkára Csehszlovákiába. A németek kitoloncolása következtében ugyanis a cseh országrészekben egyre nagyobb lett a munkaerőhiány, amit pótolni kellett.

Magyarország kormánya több ízben is a szövetséges nagyhatalmakhoz fordult, hogy védelmet kérjen a csehszlovákiai magyarok számára, de ott nem talált megértésre, kiterő vagy elutasító választ kapott. Nem maradt más hátra, mint az, hogy kétoldalú tárgyalásokon kísérelje meg a vitás kérdések tisztázását a csehszlovák kormánnyal.

1946. február 27-én Magyarország Budapesten lakosságcsere-egyezményt írt alá, illetve kötött Csehszlovákiával, amelynek az volt a lényege, hogy ahány magyarországi szlovák önkéntesen jelentkezik áttelepülésre, a csehszlovák hatóságok ugyanannyi magyart távoztatnak el az állam területéről. Csehszlovákia nyilvánvalóan azért ragaszkodott annyira a „kiválogatás” jogához, mert csak így vélte elérhetőnek, hogy közvetlenül a két állam határa mentén elhelyezkedő lakosság – ahol lényegében csak magyarok éltek – etnikai arculatát megváltoztathassa. Ez az egyezmény egyébként egész tartalmából kitűnően nem két egyenjogú állam, hanem a győztesnek nyilvánított Csehszlovákia és a legyőzött Magyarország megállapodása volt. Hazánk hozzájárulását legfeljebb azzal lehet magyarázni, hogy a működésében nemzetközileg erősen korlátozott és teljesen magára hagyott Nagy Ferenc-kormány – más lehetőséget nem látván – így próbált az egyoldalú kiutasításoknak és a magyar etnikum szempontjából rendkívül súlyos és sérelmes rendszabály alkalmazásának gátat vetni. Még az egyezmény aláírásakor Vladimír Clementis kezdeményezésére találkoztak a csehszlovák kormányküldöttség tagjai a koalíciós pártok vezetőivel. A találkozón a csehszlovák külügyi államtitkár – ő volt a csehszlovák delegáció vezetője – megismételte azt a csehszlovák álláspontot, hogy Csehszlovákia nemzeti állammá akar válni és meg akar szabadulni a területén élő német és magyar lakosságtól. Ennek megoldását abban látta, hogy a két állam újabb egyezményt köt, amelynek értelmében Magyarország egyoldalúan mintegy 200.000 főnyi felvidéki magyart fogad be. Clementis a nagyobb nyomaték kedvéért egyúttal azt is leszögezte, hogy a Csehszlovákiában maradó magyarok semmiféle kisebbségi védelemre nem számíthatnak, és a Magyarország javára történő területi módosításról sem lehet szó. „Ez az egyezmény arculcsapása volt a magyar nemzet önérzetének – írta Sulyok Dezső a hazai ellenzék egyik vezére emlékiratában – teljesen alárendelte annak nemzeti érdekeit a kommunista cseh-szláv imperializmusnak, törvényes formában másodrendű néppé a magyart tette a szlávokkal szemben: történelmük egyik legnagyobb vétké volt népünk megmaradása ellen.

Az egyezmény értelmében a magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy Csehszlovákia a szlovákok áttelepülésének előkészítésére, a jelentkezésre vonatkozó nyilatkozatok átvételére, agitációra és az egész akció lebonyolítására kormánybizottságot küldjön Magyarországra.

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 1946. március 4-én kezdte meg tevékenységét Magyarországon. A bizottság tagjai és szakértői sorra járták mindazokat a magyarországi településeket, ahol szlovák nemzetiségű lakosság élt. Gyűléseket és előadásokat rendeztek, csoportos és egyéni beszélgetéseket folytattak, valamint írásos propagandaanyagot osztottak szét, terjesztettek a szlovákság körében. Emellett kiadták a hetenként háromszor megjelenő Sloboda című lapot, továbbá több mint másfél hónapon keresztül – napi 30 perces adásban – a CSÁB rendelkezésére állt a budapesti rádió is. A CSÁB 157 községben fejtett ki propagandát.

De a CSÁB működésének már az első napjaiban, heiteiben kiderült, hogy annak tagjai igen „rugalmasan” értelmezik és kezelik a lakosságcsere-egyezményt, a szlovák nemzetiségű lakosság hazatelepülésének előkészítését. Különösen az engedély nélkül érkező „szakértőkkel” volt sok probléma. Írók, színészek, újságírók, papok és a szlovák társadalmi élet különböző politikai beállítottságú képviselői úgyszólván minden ellenőrzés nélkül fejtették ki tevékenységüket. Azt is széles körben terjesztették, hogy azokat a szlovákokat, akik most önként nem mennek el, később erőszakkal telepítik át Csehszlovákiába, de akkor már nem kapnak földet. Sőt, az itt maradókat a magyar hatóságok a Dunántúlon telepítik szét, illetőleg Csehszlovákiából kitelepített magyarokat költöztetnek a szlovák családokhoz.

A CSÁB lakosságcsere-egyezményt sértő tevékenységével és propagandájának a túlzásaival kapcsolatban a Nagy Ferenc-kormány március 21-én hivatalos nyilatkozatot adott ki, amely a következőket tartalmazta: „A magyar kormánynak mindig az volt az álláspontja, hogy szabadon távozhat az, aki az országot el akarja hagyni. Teljes és hiánytalan jogvédelemben részesül azonban az, aki Magyarországon akar megmaradni. A magyar kormány politikájának vezető gondolata az, hogy a kitelepülés sohasem kényszer, hanem mindig önkéntes elhatározás alapján történjen, és a kitelepülők vagyonukban sérelmet ne szenvedjenek. Áttelepülésről csakis ebben a keretben van szó. Magyar állampolgárt sem most, sem utóbb nem fognak erőszakkal az ország elhagyására kényszeríteni, vagy pedig a kitelepítés alkalmával vagyonától megfosztani. Magyarország területén minden magyar állampolgár törvényeink védelme alatt áll és állni fog a jövőben is.”

A csehszlovák kormány elkészítette a kitelepítésre kijelölt felvidéki magyarok listáját járásonkénti bontásban. Így pl. a dunaszerdahelyi járásban a magyar lakosság 43,1%-át, az érsekújváriban 22,6%-át, a galántaiban 25,1%-át, Kassa 34,8%, Komárom 54,1%, Ipolyság 38,4%, Léva 32,4%, Ógyalla 44,5%, Párkány 36,4% Somorja 31,1%, Vágsellye 29,9%, Zseliz 40,5% ... stb. szándékoztak kitelepíteni. A listán összesen 183.692 át-

telepítésre kijelölt felvidéki neve szerepel. A lakosságcsere-re kijelöltek listájára felkerült felvidéki magyarok „Igazolványt”, „Fehérlapot” kaptak. Ezzel sorsuk megpecsételődött.

A magyar–csehszlovák viszony az egyezmény aláírása után sem javult, sőt inkább rosszabbodott. Ez azal függött össze, hogy a csehszlovák kormány a lakosságcsere-egyezményt valójában csak az első lépésnek tekintette a magyarok eltávolítása szempontjából. Nem függesztették fel a korábbi jogfosztó intézkedéseket, sőt újabbakkal tetézték azokat. „Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodásabb hangszere volt, kihágási objektummá szürkült. Újság a bűnös nyelven nem jelenhet meg, rádiót tilos hallgatni. Lekonyult fejjel járok, és némán és ha lehet ki sem mozdulok emberek közé. Vak, süket és mozdulatlan gettóélet ez mindenképpen: a jogfosztott emberek szégyen- és félelemterhes élete” – szövegezte Fábry Zoltán 1946 májusában a cseh és szlovák értelmiséghez – majd így folytatta: „És az ok? Egyetlenegy tény, vádak vádja: magyarságom. Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok. A faji kizárólagosság barbarizmusának annyi millió emberéletbe került letörése után egy újabb keletű faji kíméletlenség büntet sommásan, tehát igazságtalanul... Győzők vannak és legyőzöttek! Örök törvény. Háborús törvény: embertelen törvény. Vae victis! A legyőzöttek csoportjába tartozom újra: magyar vagyok. A legmélyebb megalázottság fokáról, nyelvfosztottan, szóbénítottan kiáltok hozzátok, szabad emberek, írók és írástudók, kiknek némasága már feloldódott... A fasizmus perében csak az antifasizmus lehet perdöntő mérték... Amikor a vádlott most szót kér, a legszigorúbb és e perben egyedül illetékes mérték alkalmazását kéri. Semmi többet. Antifasizmust. Igazságot!”

A „stoszi Remete” a pusztába kiáltott! A szlovák belügyi megbízott 1946. június 17-i rendelete alapján ugyanis megkezdtek a magyar nemzetiségű lakosság körében az ún. reszlovakizációt, vagy más kifejezéssel visszaszlovákosítási kampányukat. A magyarokat választás elé állították: ha szlováknak vallják magukat, visszakapják állampolgárságukat, ha nem, el kell hagyniuk szülőföldjüket, kiutasítják őket Csehszlovákiából. Ez az önkéntesnek hirdetett kampány a gyakorlatban az erőszak leplezett és nyílt eszközeivel igyekezett elérni, hogy a szlováknak nem is értő magyarok tömegesen vallják magukat szlovák nemzetiségűnek. A létfeltételeikben erősen megingott és már hosszú hónapok óta zaklatásnak kitett felvidéki magyarok egy része – különösen azok után, hogy segítséget sehonnan nem kaptak és nem is remélhettek – eleget tett a hatóságok kívánságának és közel 400 ezren „nyilvánították magukat” szlováknak, de még így is több járásban (a komáromiban, a párkányiban, a felediben, a sellyeiben... stb.) a magyarok többsége ellenállt a nyomásnak.

A magyar kormány természetesen nem nézhette tétlenül a csehszlovák hatóságoknak sem az egyoldalú kitelepítésre vonatkozó terveit, sem a reszlovakizációs kampányt. Gyöngyösi János külügyminiszter 1946. június 28-án a Külügyminiszterek Tanácsához intézett táviratában tárta fel a magyar nemzetiségű lakosságot

ért újabb, súlyos sérelmet a szövetséges nagyhatalmak előtt, de ott nem talált „visszhangra,” válasza sem méltatták. Ebben az időben (1946. június 8 és 28 között) tett látogatást a Nagy Ferenc miniszterelnök vezette magyar kormányküldöttség – tagja volt Rákosi Mátyás is – az USA-ban és Angliában. Angliából hazatérőben felkeresték Párizst is. Az útról Rákosi természetesen beszámolt főnökének J.V. Sztálinnak, és levelében a következőket írta: „Politikailag az utazás a békecélok és a magyarság problémáinak ismertetésén kívül semmi néven nevezendő eredményt nem adott. Az amerikaiak lényegében kitérő választ adtak, s rendkívül óvatosan céloztak arra, hogy ebben a kérdésben az oroszoké a döntő szó. ... Ezzel szemben Angliában a Munkáspárt politikusai azonkívül, hogy kifejezetten csehbarátok voltak, és pl. hallani sem akartak a szlovákiai magyar kisebbség védelmének a békeszerződésbe való iktatásáról – elegendőnek tartják a nemzetek szövetségének elvi deklarációját.”

Mindezen eseményekkel egyidőben 1946. július 29–október 15. között zajlott le Párizsban a második világháború 21 győztes államának békekonferenciája. Gyöngyösi János külügyminiszter augusztus 14-én ismertette a békeszerződés-tervezettel kapcsolatos magyar álláspontot. Csehszlovákiával kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy a lakosságcsere után még mindig kb. félmillió magyar marad Csehszlovákiában, ezek kitelepítése nem oldhatja meg a problémákat. „Bármilyen súlyos és bármilyen kétségbeejtő legyen is helyzetük, lehetetlen megtagadni a legyőzöttől azt a jogot, hogy ezt a követelést az erkölccsel és az emberiséssel ellentétesnek ne találja – mondta a magyar külügyminiszter. – De ha akadna is magyar kormány, amely külső kényszer folytán e döntést elfogadná, önmaga és a magyar demokrácia sírját ásná meg vele. A föld és a nép, amely azt évszázadokon keresztül művelte és az emberi civilizációba bekapcsolta, elválaszthatatlanul összetartozik. Ezt a kapcsolatot erőszakkal megbontani csak az emberi élet alaptörvényeinek megsértésével lehet. Ha Csehszlovákia meg akarja tartani azt a területet, amelyen magyarok élnek, akkor tartsa meg az ott élő magyarokat is, megadván nekik emberi és állampolgári jogaik teljességét. Ha azonban ezt Csehszlovákia bármely okból nem vállalná és mindenképpen meg akarna szabadulni a magyar kisebbségtől, akkor a magyar kormánynak ragaszkodnia kell ahhoz az elvhez, hogy a népnek joga van a földhöz melyen él.” Majd – hasonlóan a Romániával kapcsolatos problémákhoz – ebben az ügyben is nemzetközi szakértői bizottság kiküldetését kérte. Továbbá elutasította a Pozsonyi-hídfő kiszélesítésére vonatkozó csehszlovák követelést, amely öt magyar község (Bezenye, Rajka, Dunacsún, Oroszvár és Horvátjárfalu) átengedésére irányult, illetve vonatkozott.

A békekonferencia illetékes szervei és bizottságai – Románia képviselőjének meghallgatása után – szinte percek alatt eldöntötték Erdély sorsát, mivel a magyar javaslatnak egyetlen támogatója sem akadt. Így elutasították a Székelyföld területi önkormányzatára vonatko-

zó indítványt, és visszaállították a második bécsi döntés előtti magyar–román határt. Részlegesen helyt adva a csehszlovák területi igényeknek is, elfogadták Dunacsún, Horvátjárfalu és Oroszvár átcsatolását, így a Trianonban megcsönkített ország területe tovább csökkent. A békekonferencia a lakosságcsere-egyezménnyel nem foglalkozott, mivel a győztes nagyhatalmak azt már korábban tudomásul vették és lényegében a két érdekelt fél ügyének tekintették. A 200.000 magyar további sorsát illetően pedig – miután az újabb magyar–csehszlovák kétoldalú tárgyalások sem vezettek eredményre – a nagyhatalmak képviselői a következő szöveg felvételét javasolták a magyar békeszerződésbe: „Magyarország kétoldalú tárgyalásokat folytat Csehszlovákiával, hogy megoldja a Csehszlovákia területén élő azon magyar eredetű lakosok kérdését, akik nem kerülnek át Magyarországra az 1946. február 27-én kötött népcseré-egyezmény értelmében. Abban az esetben, ha nem jönne létre megegyezés, jelen szerződés hatályba lépése után számított 6 hónapi határ-időn belül, Csehszlovákiának joga lesz a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni és a Tanácsnál segítséget kérni egy végleges megoldás meghozatalához.”

A békekonferencia döntései után Mindszenty József bíboros is megszólalt: „Ez a második megcsönkítés sokkal súlyosabb az elsőnél. Újabb területet vettek el. Nyomasztó, megroksztó fizetéseket raktak ránk (300 millió dollár jóvátétel fizetése: 200 millió a Szovjetuniónak, 70 millió Jugoszláviának, 30 millió Csehszlovákiának 6 év alatt természetbeniekben fizetni – I.L.). Most még papíron sincsenek kisebbségi jogok az elhasított magyarok számára. Törvényen kívül állnak, mint ha magyarnak lenni már magában is bűn és nem emberi lét volna. A Duna, Garam mentén kegyetlenül bontják már nagy világrészvétlenség közepette az ősi magyar tömböt. Ki tudja, mit tartogat még számunkra az emberi elvadulás? Isten óvja több csapástól mi magyar hazánkat!” A hazai politikai pártok kénytelenek voltak a párizsi döntéseket tudomásul venni. Véleményem szerint Sulyok Dezsőnek – a már korábban is idézett politikusnak – volt igaza, amikor a békeszerződés becikkelyezésének vitájában a győztes nagyhatalmakat tette felelőssé, hogy „igazságos béke helyett olyan békét adtak nekünk, amelytől részleteiben vagy egyáltalán nem, vagy csak nehezen lehet elvonatkoztatni a büntetés és megtorlás gondolatát. Egyetlen hatalom ügye sem a mi ügyünk, ezért Magyarország ezután soha sem orientálódhat egyoldalúan külpolitikailag és soha nem válhat bármely hatalom vagy hatalmi csoport <vazallusává>.”

1946 őszén szeptember végétől, október elejétől – a korábban említett 1945-ös közmunkáról szóló rendeletre hivatkozva – a magyar lakosság tízezreit, kb. 50 ezer személyt deportáltak erőszakkal Csehszlovákia területére, ahol a korábban németek által lakott vidékre. „A magyarok elszállítását olyan következetesen és pontosan kell végrehajtani, mint a hadseregben a napiparancsot. Tudatosítsák, történelmi feladatot teljesítenek” – olvasható a Szlovák Kitelepítési Hivatal korabeli utasításában. Az akciót hivatalosan munkaerő-toborzásnak nevezték, de

ennek megvalósítása a fegyveres erők bevetésével történt: katonai teherautók segítségével többnyire fűtetlen marhavagonokban, teherautókon hurcolták el az embereket, családokat, miközben mint háborús bűnösöktől elkobozták minden ingó és ingatlan vagyonukat. Az akció 1947. február végéig tartott, a kényszermunka közel 400 községet érintett. A deportálások főképpen a galántai, párkányi, lévai, érsekújvári és zselizi járásból történtek.

A magyar nemzetiségű lakosság Csehszországba történő deportálása miatt a hazai pártok és a kormány képviselői számos tiltakozó jegyzéket juttattak el a győztes nagyhatalmak vezetőihez. A Nemzetgyűlés 1946. november 28-ai ülésén Bereczky Albert – a későbbi református püspök – emelte fel tiltakozó szavát. „Az a vád nem érhet bennünket – hangsúlyozta –, hogy amikor ezeket az embertelenségeket komoly formában szóvá tesszük, újra mi vagyunk a békebontók... Nem revizionizmus az, ha mi a határainkon túl élő magyarság sorsáért, életéért, szabadságáért, emberi jogaiért felelünk szavunkat. Nem lennénk méltóak arra, hogy a nemzet bizalmából az ő képviselőjében itt legyünk, ha nem fejeznék ki mély és teljes együttérzésünket a mi szenvedő, meghurcolt és sárba tiport véreinkkel.” Tildy Zoltán köztársasági elnök 1947. januárjában személyesen kérte Clementistől, hogy kíméljék meg a közmunkáktól, illetve a deportálástól Felvidéken élő rokonait és húzzák ki a transzportlistákból a Tildy, Demény, Fekets, Bodor és Zongor családot. Mindszenty József bíboros 1947. február elején VI. György angol királyhoz és Truman amerikai elnökhöz fordult segítségért. „Mély hódolattal, bizakodó esengéssel terjesztem elő a Csehszlovákia által ... közel 625 ezer magyarnak kegyetlenül borzalmas üldöztetését... – szölte a rádiógram. Közmunka ürügyével fegyveres karhatalommal deportálják a csecsemőket, ágyban fekvő súlyos betegeket, szülő nőket... az ezeréves szülőföldről 500–600 km-es távolságra, marhaszállító vagonokban, béres szolgáltnak... Az emberiség nevében kérem... méltóztassék az Isten örök törvényeibe és az emberségbe ütköző deportálások ellen tiltakozó szavát felemelni, a százazrek égbekiáltó gyötrelmét megszüntetni.” A polgári radikális Zsolt Béla, Benes elnök személyes ismerőse keserűen állapította meg, hogy az elnök nemzetiségi politikája nemcsak hogy nem egyenleti a végleges megnyugváshoz vezető folyamatot, de olyan módszereket alkalmaz a magyarsággal szemben, melyek a fasiszmus előtti Európában is ismeretlenek voltak. „Elűzik otthonukból a zárt magyar etnikai területen élő magyarokat, kényszermunkára fogják őket... – írta Zsolt Béla – ez a csehszlovák nemzetiségi politika nemcsak eszközeiben fasisztikus, de végcéljában is az.”

E tekintetben is igaza van és messzemenően egyetértünk a neves felvidéki magyar író Dobos László „Vádirat” c. írásának (Magyar Nemzet, 1997. június 28.) minden sorával. Így azzal is, hogy „A szlovákiai magyarságot 1945 és 49 között szervezett, programozott népirtással pusztították. Szlovákiai magyar holocaustot értünk meg. Ez csak a zsidók tragédiájához hason-

lítható. Próbálták ezt évtizedekig elhallgatni, átlépni, tompítani, összefüggésbe hozni a csinált magyar bűnökkel. Nem csonkíthatja a fenti képet sem az elérzékenyülő, sem a feloldó emlékezet. Közel nyolcvan esztendő kisebbségi sors. Ez alatt a többségi erőszak százféle formában sarcolta a szlovákiai magyarságot..., de a legnagyobb pusztítást mégis az 1945 és 49 közötti idő végezte. Erre nincs példa a Kárpát-medencében.”

A két állam közötti nézeteltérések és ezen belül a lakosságcsere végrehajtásával kapcsolatos viták elhúzódása miatt csak 1947. áprilisában kezdődhetett meg a magyarországi szlovákok önkéntes áttelepítése és a csehszlovákiai magyarok kitelepítése, pontosabban szólva a felvidékiek szülőföldjükről való hivatalos eltávolítása, elűzése.

A Magyarországra érkező kitelepített felvidékieket 16 kirendeltség – Miskolc, Nyíregyháza, Békéscsaba, Tótkomlós, Kecskemét, Gyöngyös, Balassagyarmat, Budapest, Baja, Szekszárd, Székesfehérvár, Komárom, Győr, Sopron, Kaposvár és Pécs – fogadta. Egy-egy fogadóállomás hatásköre több megyére is kiterjedt, az elhelyezési kötelezettség így minden vármegyét és Budapestet is érintette. Másképpen szólva az ország egész területén „szórták szét” a felvidéki magyarságot. A lakosságcsereben érintett felvidéki (valamint több mint 200) és magyarországi (több mint 400) települések listája – honnan hová – még nem teljes, további kutatásokat igényel, de pl. Alsószeliből 21 magyarországi helységbe, Komáromból 43, Deákiből 33, Felsőszeliből 25, szülőfalumból Negyedről 28, Pozsonyból 44, Somorjából 31, Vágfarkasról 16, Zselizről 17 ... stb. faluba telepítettek, a családok száma 1 és 242 között mozgott. Ez utóbbi adat éppen Komáromot érintette, innen telepítettek Békéscsabára 242 családot. Ez a lista jól mutatja, hogy egy-egy felvidéki településről hány magyarországi helyre telepítettek. Azt viszont nem mutatja, hogyan szedték szét a családokat, barátokat, felekezeteket, és milyen tragédiákat okoztak.

A kitelepítés a csehszlovák hatóságok döntése alapján a galántai és a lévai körzetből indult, de az első ütem a komáromi, érsekújvári és a rimaszombati körzetet is érintette. A diószegi állomásra 55, Lévara 50 vagon érkezett. A telepítés elindítása konfliktusokkal kezdődött, mert a csehszlovák katonaság félreértésből három nappal korábban kezdte el a nagyfödemesi, nagyváncsédi és a diószegi magyarok bevagonírozását. A magyarországi szlovákok első csoportjának elindítása sem volt mentes a konfliktustól, de egészen más okok miatt. Kiderült, hogy a kiküldött vagonokat azért nem tudták útnak indítani, mert nem tudták megtölteni. A névsorban szereplő, kijelölt szlovákok közül ugyanis sokan csak egy bőrönddel érkeztek, és szálltak fel a szerelvényre.

A kitelepítés megkezdése után sem szűnt meg azonban a Felvidéken maradó magyarok zaklatása, deportálása. Hiába járt le a 88/1945-ös – korábban már említett – dekrétum hatálya, amely szerint csak egy, illetve maximum másfél évig lehetett volna munkaszolgálatra kitelepíteni a magyarokat, a csehszlovák kormány nem foglalkozott a kérdéssel. Nem is szólva arról, hogy a de-

portált, vagyonuktól megfosztott magyaroknak már nem volt hova visszatérni. Magyar papok, tanítók, egyetemisták járták Csehszlovákia és Szlovákia tájait, hogy a munkaszolgálatra elhurcoltak körülményeiről tájékoztassák a közvéleményt. A völgyzárógátakat, utakat építők kétségbeejtő körülményeiről és az örök brutalitásáról rengeteg beszámoló készült, több kötetnyi iratanyag gyűlt össze. Arra kérték a magyar kormányt, hogy ha nem tudja megakadályozni a csehszlovák kormány önkényeskedését, akkor a deportált magyarokat hozza haza Magyarországra.

A fentebbi eseményekkel egy időben – 1947 nyarán – zajlottak a magyarországi rendszerváltást megelőző utolsó több párti választások. A pártok külpolitikai célkitűzéseikben fogalmazták meg szomszédainkkal, így Csehszlovákiával kapcsolatos törekvéseiket, álláspontjukat. Közülük érdemes néhányat idézni. Az MKP és az SZDP, a két munkáspárt közös nyilatkozatban követelte a tárgyalások megindítását Csehszlovákiával „a szlovákiai magyarság demokratikus jogainak biztosítására.” A NPP programjában leszögezte: „Mi a magunk részéről mindent megteszünk a megértés, a barátság, az együttműködés elmélyítésére. De ez csak a kölcsönöség jegyében, az egyenrangúság alapján lehetséges. Mi teljes népi szabadságot adunk a határainkon élő nemzetiségeknek, a demokrácia szellemében. Ugyanezt akarjuk a határainkon túl élő magyarság számára is.” „A Független Kisgazda Párt a maga közéleti súlyával (ebben az időben a legnagyobb létszámú párt volt Magyarországon - I.L.) szolgálni kívánja a Duna-völgyi békét, és arra törekszik – szölt a program –, hogy a politikai határok itt valóban mielőbb légiessé váljanak, s az egymás szomszédságában, egymással keveredve letelepedett Duna-völgyi népek érintkezését sem államigazgatási, sem érzelmi akadályok ne korlátozzák felesleges mértékben. A megbékélés érdekében reményét fejezi ki a párt, hogy a határon kívül rekedt magyarok sorsát kétoldali megegyezések segítségével sikerül megnyugtatóan rendezni.” A Demokrata Néppárt pedig azt hangsúlyozta: „Földrajzi helyzetünk követeli meg, hogy jó viszonyban éljünk szomszédainkkal. A mi részünkről nem lehet semmi akadálya annak, hogy a viszonyosság elve alapján a jó szomszédi viszonyt kiépítsük és fenntartsuk. Sohasem szabad azonban megfélemlenünk arról, hogy magyarok a határon túl is élnek, akiknek emberi jogai felett – a nemzetiség joga is ezek közé tartozik – örködni nemcsak erkölcsi, hanem népi és nemzeti kötelességünk is, amelynek teljesítéséről soha le nem mondhatunk ... Mi nem akarunk uralkodni senkin ... s nincs más igényünk, mint hogy rajtunk se uralkodjék senki.”

A magyar kormány 1947. június 14-én a SZEB-hez fordult, hogy vagy állítsák le a Csehszlovákiából érkező szerelvényeket, vagy engedélyezzék a német lakosság további kitelepítését Magyarországról. A SZEB döntése után 1947 szeptemberétől Németország szovjet megszállási övezete fogadta a kitelepülő magyarországi németek szerelvényeit. Ezzel egy időben 1947 őszétől folytatódott a felvidéki magyarság kitelepítése. 1947

végéig összesen 7.608 felvidéki család települt át fehér-lappal Magyarországra 31.184 fővel. Az áttelepítés a téli hónapokban szünetelt, csak 1948. március 4-én indult újra, és erőltetett ütemben jöttek–mentek a szállítmányok, majd novemberben megkezdődtek a tárgyalások az áttelepítés befejezéséről. A magyar fél az azonnali leállítást kérte, de a Felvidékről még az év végéig jöttek a szerelvények. Amikor december 31-én az áttelepítést lezártak mondták ki, a csehszlovák fél még mindig azt kérte, hogy 1949. január 31-ig a magyar kormány vegyen át további 5000 háborús bűnösnek minősített magyart. A magyar kormány azonban minden további tárgyalástól elzárkózott, csak azzal értett egyet, hogy a felmerülő, indokoltnak látszó családegyesítési kérelmeket 1949 első felében még lebonyolítsák.

*

A kitelepítésről, szülőföldünkről való elűzésünkről szólva engedjék meg, hogy végül számszerűsítve összegezzem az elmondottakat. 1948 december végéig 73.273 (más adatok szerint 71.215) szlovák hagyta el önkéntesen Magyarországot, illetőleg 89.600 (más adatok szerint 85.436) magyart telepítettek ki Csehszlovákiából. Hozzájuk csatlakozott még 6000 személy, akik hivatalosan „önként” távoztak Csehszlovákiából Magyarországra. Ténylegesen ennél jóval nagyobb volt a hazánkba érkezők száma. Nem ebbe a kategóriába tartozott ugyan az a 20–30 ezer ember, akiket azért utasítottak ki – a fegyverszüneti szerződés megszegésével – Csehszlovákiából, mert 1938. november 2. után költöztek a Felvidékre, mégis új otthonuk megteremtése szempontjából az elhelyezendőek számát növelték. Nem kevesen voltak azok is – köztük középiskolai, egyetemi és főiskolai hallgatók –, akik elsősorban tanulmányaik folytatása érdekében vettek átmenetileg vándorbotot a kezükbe, és ezután többségükben véglegesen itt telepedtek le. A kitelepítés 1949. június 5-én fejeződött be: ezen a napon lépte át Párkány és Szob között a csehszlovák–magyar határt az utolsó család.

Más képet mutat a lakosságcseré gazdasági oldala: a magyarok hátrahagytak a Felvidéken 160 ezer kat. hold földet és 15.700 házat. A szlovákok itt hagytak 38.000 kat. holdat és 4400 házat. Az egyenlőtlen feltételeket tükröző tények – úgy gondolom – maguk helyett beszélnek. Kártérítést a felvidékiek nem kaptak! Részleges kárpótlást az 1992. évi XXXII. tc. alapján egyes lezármazottak igényelhetek, és kaptak.

A magyar állam 1949 áprilisában a magyar–csehszlovák barátsági szerződésben és legfőképpen Rákosiék az 1949. július végén aláírt Csorba-tói egyezményben nyilvánította magát érdektelennek a Csehszlovákia ellen irányuló „a magyar állampolgárságú személyek jogi követeléseit és igényeit tekintetében.” Vagyis a jóvátétel fejében lemondtak a felvidéki magyarság kárpótlásáról.

Az 1945 után kiadott, benesi dekrétumok és végrehajtásuk kimerítik az emberiség elleni büntett tényállását. Szellemük sajnos még ma is él és negatív irányba

munkál. Visszavonásukat Csehszlovákia korábbi, és utódállamainak jelenlegi vezetői sem kezdeményezték. Elmaradt a bocsánatkérés, esetleg egy szolid főhajítás a

magyar nemzet, illetve a felvidéki magyarság előtt. Ennek az erkölcsi jóvátételnek pedig már régen elérkezett volna az ideje.¹

Jegyzetek

* Az előadás a Selye János Egyetemen, Komáromban, 2004. március 9-én hangzott el. A tanulmány az ELTE MTA Jogtörténelmi Kutatócsoport keretében készült.

¹ FELHASZNÁLT IRODALOM:

A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947. Szerk.: Feitl István. (Bp. 2003.); Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945–1950. (Bp. 1988.); Balogh Sándor–Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon 1944–1948. (Bp. 1977.); Balogh Sándor–Földesi Margit: A magyar jóvátétel és ami mögötte van ... 1945–1949. (Bp. 1998.); Csáky Pál: Magyarok Szlovákiában. (Pozsony 1998.); Edvard Benes Elnöki dekrétumai avagy a magyarok és a németek jogfosztása. Szerk.: Kövesdi János. (Bratislava–Pressburg. 1996.); Esterházy János Emlékkönyv. Szerk.: Esterházy-Malfatti Alice és Török Bálint. (Bp. 2001.); Fábry Zoltán: Stósz délelőtti. (Bratislava, 1968.); Fábry Zoltán: Vigyázó szemmel. Fél évszázad kisebbségben. (Bratislava, 1971.); Gergely Jenő–Izsák Lajos: A huszadik század története. Magyar Századok sorozat. (Bp. 2000.); Gyönyör József: Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a

csehszlovákiai nemzetiségekről. (Pozsony, 1989.); Izsák Lajos–Kun Miklós: Moszkvának jelentjük ... titkos dokumentumok 1944–1948. (Bp., 1994.); Janics Kálmán: A hontalanság évei. (Hunnia Kiadó 1989.); Kugler István: Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön 1944–1948. 8Bp. 1992.); László Péter: Fehér-laposok. Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez. (Bonyhád, 2003.); Mindszenty József: Emlékirataim. (Bp. 1989.); Molnár Imre–Tóth László: Mint fészkeről kizavart madár ... (Bp. 1990.); Molnár Imre–Varga Kálmán: Hazahúzott a szülőföld ... (Püski, 1992.); Ölvédi János: Napfogatkozás. Magyarok Szlovákiában. (New-York, 1985.); Polányi Imre: A szlovákiai magyarok helyzete. Dokumentumok. 1944–1948. (Pécs, 1992.); Popély Gyula: A felvidéki magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945. (Bp. 1991.); Szabó Károly–E. Szőke István: Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere történetéhez. (Valóság, 1982. 10. sz.); Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. (Kecskemét, 1993.); Vadkerty Katalin: A belső telepítések és a lakosságcsere. (Pozsony, 1999.); Vigh Károly: A szlovákiai magyarság kálváriája 1945–1948. (Püski 1998.)

DISPUTA

Máthé Gábor:

A hatalommegosztás kérdései¹

ELŐSZÓ

„Három rendbéli hatalom van minden országban: a törvényhozó hatalom; a végrehajtó hatalom azon dolgokra nézve, amelyek a nemzetek törvényétől függenek; és azon dolgokra nézve, melyek a polgári törvényekből folynak. Az első által a fejedelem, vagy az előljáró kar ideig-óráig tartó, vagy örökös törvényeket hoz, megjobbítja, vagy eltörli az eddig fennállókat.

A második (hatalom) által békességet köt, vagy háborút indít; követeket küld és elfogad; a bátorságot eszközözi...

A harmadik által megítéli a gonosztételeket, vagy elintézi a pörlekedők közt fennforgó ügyeket. Ezen utóbbit bírói hatalomnak lehetne mondani; az előbbi pedig egyszerűen az ország végrehajtó hatalmának.” – írja a XVIII. század leghíresebb államelméleti bölcseleje Montesquieu, az 1748-ban kiadott: „A törvények lelkéről” c. monográfiájában, amely mindmáig meghatározó változásokat hozott az európai gondolkodó elmékben. (Montesquieu: A törvények lelkéről – Pozsonyban 1833, XI. könyv Hatodik cikkely (239–255 p.)

A hatalommegosztás eszmerendszere a polgári forradalmak nyomán, a XIX. századi nemzetállamok szervezetirendszerének kiépítésénél érvényesül igazán. Ugyanis a hatalmi ágak elkülönülésének igénye a közt megteremtő Rechtsstaat alapvető szervezeti garanciája. A hatalom mikénti érvényesülésében pedig a másik domináns kritérium: a joghoz kötöttség.

A XIX. századi nemzeti alkotmányok ezért gondosan ügyelnek arra, hogy e szervezeti garanciákat érvényre juttassák. Ugyanaz a törekvés jellemzi az ún. történelmi alkotmánnyal bíró országokat is, ahol az egymásra épülő törvények sajátos rendje fejezi ki a hatalommegosztást.

A XVIII. század virágzó természetjogi, észjogi iskolájának eredményeivel szemben a század végén, illetve a XIX. század elején fellépett jogtörténelmi iskola ugyancsak jelentős segítséget nyújtott: a minden helyre és minden időre érvényes változatlanul tekintett természetjog tételeinek meghaladására.

A jogtörténelmi iskolának – egyes negatívumai ellenére – kimagasló eredménye volt abban, hogy közelebb hozta a jogot a történelmi tényekhez és a társadalmi élet realitásaihoz. A pozitív jog elsődlegessége a formális és materiális állam dichotómiája, a joghoz kötöttség követelménye a jogfilozófia géniuszainak munkássága mellett, a jogtörténelmi iskola eredményein is nyugodott.

Való igaz azonban az is, hogy a jogtörténelmi iskola felfogása, miszerint a tételes jogon kívül nincs más jog, igen nehezítette a jogfilozófiának a jogi szaktudományoktól történő elhatárolását. Mint ahogy azt Moór Gyula a XX. századi magyar jogfilozófia kiváló művelője megjegyzi: „...most már a jogfilozófia nem irányulhatott a természetjog vizsgálatára, hanem ugyanazt

a tételes emberi jogot kellett tárgyául elfogadni, amelylyel a tételes jogtudomány és a többi jogi szaktudomány is foglalkozik.” Így a természetjog bölcelete helyére a pozitív jog filozófiájának kellett lépnie. Ugyanakkor a pozitív jog filozófiáját, a pozitív jog tudományától, a juriszprudenciától két módon próbálták elhatárolni: vagy általános jogtannak, vagy a jog szociológiájának tekintették a jogbölceletet. Rövidesen bebizonyosodott azonban, hogy az általános jogtan kérdései nem jogbölceleti kérdések, hanem a tételes jogtudomány kérdései.

Végül azért hangsúlyozzuk, hogy a jogtörténeti iskola marandó értéke: a jogtörténetnek jogi szaktudománnyá történő fejlesztése volt.

Nos a jogtörténeti metodika alkalmazásával kívántuk megvizsgálni a hatalommegosztás XIX–XX. századi kérdését, a magyar polgári nemzetállam, illetve a jogállam intézményrendszerén keresztül. Figyelmünket a Montesquieu-féle megosztás érvényesülése mellett, az elméleti tétel fiaskóira is fordítottuk.

A munka öt témakört emel ki. Az első a hatalommegosztás polgári kori modelljét, és egyben a két hatalmi ág: a közigazgatás és az igazságszolgáltatás elkülönülésének folyamatát tekinti át.

A polgári államot tárgyaló rész mintegy bevezetőjeként kerül tárgyalásra a magyar Szentkoronatan, amely a magyar alkotmánytörténetben különleges helyet foglal el. A magyar korona, az ezeréves magyar államiság szimbóluma, és az államalapítástól (1000) a köztársasági államforma törvénybeiktatásáig (1946. évi I. tv.) egy sajátos kettős szerződésként funkcionált. Noha a középkori hatalomátruházási szerződések és a Montesquieu-féle hatalommegosztási tan között nincs közvetlen korreláció, mégis az országgyűlés és az uralkodó, a törvényhozás és a végrehajtás, témánk szempontjából releváns tényezők. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy az Opus Tripartitum Juris Consuetudinarii incltyti Regni Hungariae, a Werbőczy-féle Hármaskönyv integrálja a Szentkoronatan-t is, amely szerint a nemzet a forrása az összes magán- és közjogoknak, az uralkodói jogokat is beleértve. A magyar jogi gondolkodásra különösen ható mű miatt, az absztrakt filozófiai spekulációk irán-

ti igény csak a XVIII. századtól jelentkezik nálunk. Így elsőként Wolff követőjeként Martini hatása lelhető fel a hazai természetjogi munkákban, majd Virozsil Antal, Pauler Tivadar, Pulszky Ágost, Somló Bódog munkássága reprezentálja jogbölceleti gondolkodásunk főbb irányait.

A magyar jogtörténet-tudomány kiadványai között új sorozat a Magyar jogtörténetesek. Gondozója a Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténeti Albizottsága és az Eötvös Loránd Tudományegyetem MTA Jogtörténeti Kutatócsoportja. A szerkesztők és a kiadó elhatározása szerint célja a német és a német nyelvet értő jogtörténész, jogász és történész társadalom megismertetése a múlt és a jelen legértékesebb magyar joghistorikus eredményeivel. A sorozat nyelvválasztása tudatos, hiszen a magyar jogtörténet erős német–osztrák gyökérzete, kötődései és nem kevésbé a Kárpát-medence jogtörténetészeinek évszázada tradicionálisan német kommunikációs nyelve indokolja ezt. Hitünk szerint ez az új sorozat méltó módon közvetíti majd a magyar jogtörténet-tudomány értékeit Európa felé.

Munkánk második része a bírósági szervezetet tárgyalja, mégpedig a XIX. századi átmenettől az általános bírósági szervezet kiépítésén át, az igazgatás és a bíráskodás szétválasztásának következtelen megoldásáig. Ugyanis a teljes elkülönítés akadályát az ún. kis polgári, avagy bagatell ügyek képezték, amelyeknél a szubsztrátum csekélyisége indokolatlanná tette a bírói út alkalmazását. Ezek tehát visszamaradtak az igazgatásban, s a nemzetközi megoldásoknak megfelelően vagy az angol békebíróság vagy az osztrák szolgabírói hivatal (Stuhlrichteramt) modellben éltek tovább. A szétválasztás lehetetlenülésének másik vonzata az állami büntetőhatalomhoz, a kriminalitás határán mozgó cselekményekhez kötött. Ezeknél mind a jogalkotásban, mind a jogalkalmazásban kedvezményezett maradt a végrehajtóhatalom, a közigazgatás. A jogalkotásban törvényi felhatalmazással a kormányzat is pönalizálhat büntetendő cselekményeket. Azaz az anyagi jogi egység (büntett–vétség–kihágás) hangsúlyozásával, az eljárásjogi megosztottság (büntett–vétség bírósági úton; kihágás igazgatási és bírósági úton) hidalta át az elméleti problematikát. Ezzel egyben korrigálni is lehetett a klasszikus alkotmányos tételt; nevezetesen: az igazságszolgáltató kizárólag bíróságok útján formulált. Az már viszont a praxis kényszerítő erejének tudható be, hogy az igazságügyi büntetőjog (Justizstrafrecht) mellett a XX. század elejére J. Goldschmidtnek köszönhetően megjelenik a közigazgatási büntetőjog is (Verwaltungsstrafrecht).

A kötet a téma negyedik szegmensként a közigazgatás és a gazdaság összefüggéseivel foglalkozik. Az államháztartás, államgazdaság–magángazdaság kölcsönhatásai különösen fontosak az állami funkciók gyakorlatában, az állami szerepvállalás kényszerű túltengésében, a közigazgatásra háruló, fokozatosan bővülő feladatok mikénti ellátásában. A XX. század kö-

zépén, a polgári kor közép-európai átmeneti lezáródásának, az ún. koalíciós korszaknak a gazdaságot érintő jogalkotását külön is vizsgálat tárgyává tettük.

Végül a négy évtizedes jaltai intermezzo-t, a hatalomkoncentráció államát követő, újfent a hatalommegosztásos eszmerendszert realizáló, közép-európai rendszerváltozásból merítettünk két fontos témát. Mindkettő, az európai jogfejlődés további alakulásának meghatározója: az egyik a közigazgatási bíráskodás, a másik a közigazgatási büntetőjog jelenkori problematikája.

A jogállam „netovábbjának” tekintett intézmény a Közigazgatási Bíróság 1896-tól 1949-ig működött Magyarországon. Érdekes, hogy a jelenkori megoldás nem a jogtörténeti relevanciájú osztrák–német különbírósi fórumot preferálta, hanem az angol bírósági rendszerből építkezett. Ugyancsak a mintavétel következtelenségeit tárgyalja a zárófejezet, amely a XX. század 60-as éveitől szinte megállíthatatlan expanziójú adminisztratív büntetőjoggal, s ennek német példájával, hazai adaptációjával foglalkozik.

UTÓSZÓ

A hatalommegosztás rendszere a nemzetállamok sajátja. Európa az elmúlt két évszázadban ezt az állam-szervező elvet tartja a demokratikus legitimáció biztosítékának és az alapjogok maradéktalan érvényesülése garanciájának. Igaz, hogy az elvek következetes megvalósítása – mint az a korábbi fejtegetésekből is kiviláglott – a jelenkor megváltozott körülményeire tekintettel egyre nehezebbé válik.

Ám a XXI. században újabb kihívásokkal találkozunk. Az egységesülő Európa a nemzetek sajátos integrációjával formálódik, mégpedig úgy, hogy mindegyik állam alkotmányos rendjének alapja a klasszikus triász intézményrendszere.

A XXI. században így a legfontosabb államelméleti kérdés, hogy hogyan tartható fenn az emberi gondolkodás történetében a legmaradandóbbnak vélt eszmerendszer?

A hatalommegosztás témáját alkotmányjogi és politológiai megközelítésben tárgyaló hazai monográfia (A hatalommegosztás, OSIRIS Bp. 1995) szerzője Sári János professzor szerint az államok felett álló közös törvényhozás, végrehajtás és jogérvényesítés, tehát az eszmerendszer kivetítése az államok közötti kapcsolatokra lényegében a „világállam utópiához” vezet el bennünket.

A bővülő Európai Unió intézményeinek kialakítása azonban nemcsak a nemzetközi közjog szabályrendszerén nyugszik. Tehát nemcsak az államok közötti viszonyt szabályozó normák dominálnak, hanem főként az ún. közösségi jog, amely a tagállamok és a magán-személyek viszonyrendszerét is regulálja. S itt jutunk el a hagyományos nemzetközi közjog és a hatalommegosztás hagyományos összeférhetetlenségéből való másik kitörési ponthoz, az állampolgári alapjogok területéhez. Ebből következik a nemzetközi szintén megjelenő jogi norma és annak bíróság által való kikény-

szeríthetősége, s nemkülönben az államokra illetékes nemzetközi szervezetek létrehozása.

Az Európai Unió átalakuló szervezetrendszerének formálója a Konvent, mely a tagállamok konszenzusán alapuló nemzetközi szerződést készíti elő. A működőképes EU kritériuma az, hogy a tagállamok egyenjogúsága érvényesüljön, mégpedig úgy, hogy az EU-t releváló eddigi szerződésekben foglalt értékek, célok, jogelvek megőrződjenek.

Igen, de példaként nézzük meg a demokratikus legitimáció jegyében a nemzeti parlamentek és az Európai parlament viszonyát; a közösségi intézmények és a nemzeti kormányok hatáskörét, az Európai Bíróság és a nemzeti bíróság döntéseinek korrelációit, s rögtön szembetűnik, hogy a klasszikus hatalommegosztás szét-esett.

De már abban a triviális kérdésben is, hogy mi az EU jogi minősítése, csak a jogászai tradícióhoz tudunk fordulni. Azaz amikor képtelenek vagyunk tiszta fogalmat adni, akkor a sui generis kategóriát használjuk.

Így jutunk el ahhoz a leíráshoz, amely a jogi dogmatika szempontjából elégtelen, ám a jelenkori valóságot híven tükröző formula. E szerint „az EU egy folyamatosan alakuló, szupranacionális és kormányközi ötvözetet magánviselő államjellegű kormányközi szervezet (new polity), amely a vizsgálat céljától függően egyaránt tekinthető intézményrendszernek, kormányzati rendszernek vagy politikai arénának. Összességében az EU egyedi sui generis forma, amelyet leginkább csak önmagával lehetne összehasonlítani.

Ez az egyediség az UNIO-t alkotó államok egyediségével összevetve a parlamentek és a kormányok szempontjából lehet különösen tanulságos.

Az európai parlament elhelyezése politikaalapító szerepe alapján című, közelmúltban megjelent koncepciózus tanulmányában Horváth Zoltán csokorba gyűjti azoknak az európai jogi iskoláknak a nézeteit, amelyek az EU jellemzésére vállalkoztak. Ezek közös vonása, hogy az EU integráció jövőjének szervezésénél sem a parlamentáris demokráciák szupranacionális szinten való újjáalakítása, sem a nemzetállamok Európája modell nem járható utak.

A XX. század első felének trendje köszön vissza a közigazgatási expanzióra hivatkozással, az új EU kormányzás jellemzésében. Az EU kormányzása egy sui generis rendszer(!), amely a többszintű, nem hierarchikus és szabályozó intézményeken és az állami és nem állami szereplők összeolvadásán keresztül valósul meg. Az EU politikaalakítását nem jellemzi a hatalom és a hatáskörök világos hierarchiája, az EU valójában egy kormány nélküli kormányzati rendszer. Ugyanakkor a klasszikus hatalommegosztás állama már nem birtokosa, hanem csupán részese a „területén” folyó tevékenységnek. Ebből fakad a többszintű kormányzás elve is.

A jövő víziójaként ennek lényegét az alábbi, a hivatkozott munkából vett citátum egyértelműen tükrözi.

„Az integráció, az EU jövője a többszintű kormányzás elvének megfelelően fog alakulni, amelyben az Eu-

rópai Parlament által megformált közvetlen képviselőnek jelentős súlya lesz, de amelyben a legitimitáció forrásai és dimenziói fokozatosan egybeolvadnak, így egyre nehezebb lesz világosan meghatározni egy adott szektor felelősségi körét. Az állampolgároknak alkalmazkodniuk kell a teljes átláthatóságot nélkülöző újfajta legitimitációhoz, és el kell fogadniuk, hogy ez az európai politikaalakítás elkerülhetetlen terméke, ami nem a brüsszeli bürokráciának, hanem a modern jóléti és szolgáltató államok racionális érdekeinek köszönhetően jött létre. A Parlament az állandó fejlődésben lévő európai politika és annak fragmentált legitimitációja egyfajta szimbóluma, amely a jövőben még erősebbé válik. Az Európai Parlentről szóló viták csak indikátorai egy, a demokrácia optimális méretéről szóló szélesebb vitának.”

Ha a fúzió folyamatára úgy tekintünk, mint a kormányok racionális stratégiájára, amellyel a gazdasági globalizációra és állampolgáraik szociális igényeire reagálnak, és ehhez igazítják állami apparátusukat és funkcióikat, akkor nincs visszatérés a „westminsteri parlamentarizmus” szép éveire.

Tehát a „To make the world safe for democracy” – Wilson korabeli dicséretes programja, az angolszász parlamentarizmus átmentése a nemzetközi kapcsolatok síkjára úgy tűnik lekerült a napirendről.

- A törvényhozások megváltozott helyzete adott;
- a többszintű kormányzás léte realitás;
- a nemzetek feletti közösségi jog elsőbbsége tény, ami a bíróságokra kötelező;

- az Európai Bíróság gyakorlata az európai jog alkalmazásának elsőbbségét biztosítja;
- a nemzeti Alkotmánybíróság hatásköre mindezek alapján korlátozódik, s ezek a szimptomák már nem a klasszikus jogállam ismérvei.

Eltűnőben egy klasszikus eszmerendszer, amely egy rendkívül gazdag, évszázadok alatt kikristályosodott jogi értékrendet örökölt tovább.

Ezeknek az értékeknek az érdek motivációja megbomlott.

A kötet elején Montesquieu idézet szerepel. Rendkívül találónak tartom, s az új század útkeresésére feltétlen igaznak; ugyancsak a francia szellem mesterének aforizmáját:

„A régiek alkotásaiban az bűvöl el, hogy egyszerre ragadják meg a nagyot és az egyszerűt. Modernjeink viszont ha a nagyot keresik, elvették az egyszerűt, s ha az egyszerűt keresik, elvették a nagyot. Azokban mintha szép és tágas tájakat látnék, ezekben inkább egy kisstílusú ember kertjének bokrait és pázsitait. – A modernnek lehet, hogy jól tesznek, de nem jól teszik.”

¹ 2004 tavaszán jelent meg Máthé Gábor német nyelvű monográfiája a hatalommegosztás problémáiról az Ungarische Rechtshistoriker sorozat első köteteként, a Gondolat Kiadó gondozásában. a Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoportjának keretében. A nagyon érdekes kérdéseket tárgyaló könyvből itt most az elő- és utószót közöljük.

Készült az ELTE-MTA jogtörténeti kutatócsoportjában, az OTKA T 043 731 sz. pályázat támogatásával.

ARCKÉPCSARNOK

Nánási László

Fayer László

Fayer László 1842. június 2-án született Kecskeméten kereskedő családban, Feuer Eliás/III. és Schwarz Regina gyermekeként. (A vezetéknev írása az 1870-es évek elejéig váltakozott, volt Feuer, Fájer, Feyer is.)¹

Életének első két évtizede szülővárosában telt, elemi és középiskolai tanulmányait itt végezte. A szülőföld hatása végigkísérte, mert mint egy későbbi professzortársa mondta: „Nem hiába született Kecskeméten, már a stílusa is elárulta, hogy Kecskemétről került ide.”²

Fayer életét alapvetően meghatározta, hogy gyermekkorai súlyos balesete miatt évekig ágyban fekvő beteg volt, ezért az ekkor szerzett tapasztalatai tették a mindenkori szenvedők, kiszolgáltatottak ügye iránt fogékonnyá és megértővé.

Tanulmányait 1856–1861-ben a piarista gimnáziumban, 1861–1864 között pedig a református kollégium bölcsészeti tanfolyamán végezte. A naplóbejegyzések szerint „kitűnő felfogású, igen jó előadású, értelmes” tanuló volt, aki már ekkor bontogatta szárnyait a tudomány területén is, hiszen az 1863/64-es tanévben díjazott lett a „bölcsészettan” jelentőségéről írott pályaművével.³

Az érettségi után a pesti egyetem jogi karán tanult 1864–1870 között, ahol nagy hatást tett rá professzora,

a kor legjelentősebb büntetőjogásza, a későbbi igazságügy miniszter, Pauler Tivadar.

Fayer – tanulmányai alatt – kenyérkeresésre használta Kecskeméten szerzett gyorsírási ismereteit, mivel 1865-ben az országgyűlés gyorsírója lett, amelynek két évtizedig eleget is tett. (A gyorsírással tudományosan is foglalkozott, több tanulmánya jelent meg e területen. 1866, 1867-ben ő szerkesztette a „Gyorsírási Évkönyv,” 1870-ben pedig a „Gyorsírási Lapok” című kiadványokat.) Gyorsíróként ismerte meg a „haza bölcsét,” Deák Ferencet is, akinek egyik főművét, az 1843/44-es büntető törvényjavaslatot egész életén át csodálta és népszerűsítette.

Fayer az egyetemet az akkor még nem általános doktori cím megszerzésével fejezte be.

Fayer László abban az időben kezdett jogtudomány-nyal és jogirodalommal foglalkozni, amikor Magyaror-

szágon elkezdődött a modern polgári jogrendszer és igazságügyi szervezet kiépítése. Abból a munkából, amely a büntető anyagi és eljárási jog kodifikációjához, annak javításához, az igazságszolgáltatás működésének kialakításához, a magyar jogi oktatás megújításához, és a jogászság megszervezéséhez vezetett, Fayer alaposan kivette részét a következő évtizedekben. Ehhez segítséget nyújtott széleskörű nyelvismerete, amely lehetővé tette számára, hogy megismerje és hasznosítsa kora európai jogtudományának eredményeit.

A pályafutása során megjelent szakcikkei, tanulmányai, tankönyvei, összeállításai befolyásolták kora jogéletét, hatást gyakoroltak a jogalkotásra, jogalkalmazásra, illetve szervező munkája gyümölcseként megváltozott a büntetőjog oktatása, és tartalommal töltődött ki a jogászság közösségi élete.

Fayer László a közeletben 1870-ben jelent meg, amikor másokkal együtt megalapította és szerkesztette a reformkori előd nevét felvevő „Magyar Themis” című folyóiratot. A lap jellegét meghatározta, hogy éveken keresztül az akkor létrehozott, és a hazai jogászságot első ízben összefogó Magyar Jogászgyűlés sajtóorgánuma is volt, amelynek kérdéseivel (előkészítés, viták, határozatok), továbbá a kodifikáció irányával, a joggyakorlat problémáival foglalkozott. E lap már Fayer kizárólagos szerkesztője alatt, 1880-ban beleolvadt a kor egyik legszínvonalasabb, hasonló szellemiségű folyóiratába, a *Jogtudományi Közlönybe*. Fayer a további negyedszázadban e lapnak főmunkatársa, majd felelős szerkesztője, illetve egyik legtermékenyebb szerzője volt.⁴ Írásai megjelentek a kor más jogi folyóirataiban, pl. *A Jog, Ügyvédek Lapja, Büntető Jog Tára* hasábjain is.

Kor- és pályatársának, Edvi Illés Károlynak az értékelése szerint a „halálbüntetés eltörlése, a büntetés minimumának mellőzése, a börtönrendszer javítása, az esküdszék behozatalának sürgetése, a védelvre alapított bünvádi perben a védelem szabadságának és az egyéni szabadságnak biztosítása voltak azok a főtárgyak,” amelyekkel Fayer cikkeiben foglalkozott.⁵

*

Fayer László oktatói pályájának kezdetét a pesti egyetem jogi karán a magántanári képesítés elnyeréséhez 1874-ben „A német bünvádi eljárás javaslatának alapelvei” címmel készített dolgozata jelentette, amelynek sikeres megvédése után bekapcsolódott a büntetőjog anyagi és eljárási ismereteinek tanításába.

Ő volt az első a hazai jogi oktatásban, aki az anyagi jog mellett önálló tantárgyként tanította a korábban teljesen elhanyagolt büntető perjogot. A büntetőjog oktatását gyakorlatiassá tette, mert 1883-ban bevezette a szemináriumok tartását. Mint írta, „a pozitív törvény el-sajátítása, szellemének átértése, a jogi műnyelv használatának begyakorlása a szemináriális keretben kiválólag elérhető, s a mellett a szeminárium igen jó szónoklati iskola is egyszerre.”⁶

Hallgatói visszaemlékezése szerint „az előadáson mondtak a szemináriumban lettek közelebből meg-

beszélve és megvitatva, és a szemináriumban tárgyalt esetek, melyeknek büntügyi tárgyalás alakjában való megbeszélésével a bünvádi perrendtartás gyakorlati alkalmazásába vezette be hallgatóit, gyakran a büntetőjogtudomány legnehezebb elméleti problémáira hívták fel a résztvevők figyelmét.”⁷

A jurátusok okulására „Büntügyi esetek szemináriumi használatra” címmel gyűjteményt (1888, 1893) is készített: az ebben szereplő több száz példa átfogta szinte az összes tényállást. A büntetőjog valóságát hozta közel hallgatóihoz azzal is, hogy rendszeresen börtönlátogatásokra vitte őket.

Alapvetően oktatási célból készültek könyvei is, így az először 1885-ben kiadott „Bünvádi eljárás a törvénytől kezdve,” amelyet további kiadások követtek az eljárási jog fejlődésének megfelelően. Az újabb kiadások „A magyar bünvádi eljárás mai érvényében” (1887), majd az 1896-os kodifikáció után „A magyar bünvádi perrendtartás vezérfonala” (1899, 1905) címmel jelentek meg.

Fayer volt az első, aki a Csemegi-kódex-szel létrehozott modern jog tankönyvét a jogalkalmazás tapasztalataira is figyelemmel megírta: 1895-ben jelent meg „A magyar büntetőjog kézikönyve,” amelyet 1900-ban és 1905-ben követtek az újabb, átdolgozott kiadások.

Műve előszavában kifejtette, hogy könyvében módszertani okokból szándékosan eltért az addig megszokott német eredetű, elvi jellegű tudományos felépítéstől, mert az oktatás során is „a tételes jogból kell kiindulnunk, annak talaján megmaradnunk. Mindazon tanokat, melyek a büntetőjogot dominálják, ezen jogból kell lehetőleg kifejtenuk ... Oda kell hatni, hogy az elmélet és a gyakorlat közt ne támadjon ellentét.”⁸

Finkey Ferenc szerint „ez a rendkívül tiszta, világos stílussal írt, a bírói gyakorlatban felmerült tanulságos bűnügyek ügyes beszövéseivel élénkített szép munkája is rendkívül népszerűvé lett.”⁹

Az oktatás terén szerzett érdemeiért 1886-ban rendkívüli tanári címet nyert.

A kiváló oktatói hírt szerzett Fayert a következő években meghívta tanszékvezető professzorának a pozsonyi jogakadémia, majd a kolozsvári egyetem is, de ő, főképpen jogirodalmi, szervezői tevékenysége miatt, nem akart a fővárosból távozni.¹⁰

A budapesti egyetem jogi kara 1893-ban végre elterjesztést tett arra, hogy Fayernek a szemináriumi oktatás meghonosításával szerzett érdemeire, és a bünvádi eljárás, mint tantárgy növekvő fontosságára tekintettel, állítsanak fel részére tanszéket e tárgyból. Ennek megvalósítására 1895-ben került sor, Fayer pedig ez évben nyilvános rendkívüli tanár lett. Oktatói pályafutását 1900-ban koszorúzta meg az egyetemi rendes tanárság elnyerésével.

Hallgatói szerették, visszaemlékezéseikben a legmelegebb szavakkal emlékeztek rá. Ennek a megbecsülésnek volt a jele, hogy tanítványai, halála után, a büntetőjogi tanszéken az arcképét ábrázoló bronzplakettet helyeztek el. Tanítványai közé tartozott az anyagi és eljárási büntetőjog tudományának több későbbi kiválósága,

pl. Balogh Jenő, Vámbéry Rusztem, Heller Erik; Angyal Pál pedig nála habilitált.¹¹

Fayer László 1874-től a budapesti ügyvédi kamara tagja is volt, de néhány év múlva felhagyott az ügyvédkedéssel oktatói, szerkesztői, jogászegyleti feladatai miatt.

*

1879-ben az addigi jogászgyűlések folytatásaként budapesti jogászok egy csoportja, köztük Csemegi Károly, Dell' Adami Rezső és Fayer László létrehozták a *Magyar Jogászegyletet*.

Ennek céljaként határozták meg „a tudományos munkásságot előmozdítani, a buvárlatot serkenteni ..., tudományos hatás és visszahatás által az igaz, a helyes, az alapos, a szükséges, a hasznos, a gyakorlatilag kivihető jogi tanok és intézmények számára a hazánkban szerzett tért megtartani ..., elfogulatlan, részletes bírálata tárgyává tenni a bírósági, a királyi ügyészségi, az ügyvédi és közjegyzői intézményeket, úgy szervezetük alapfeltételeit, valamint a gyakorlati kivített és az elért eredményeket illetően.”¹²

A büntetőjog kapcsán, mint Fayer írta, az egylet feladatul tűzte a reform rendszeres tárgyalását, a kérdések iránti közfigyelem ébrentartását: „a büntetőjog és ügyszólván minden kapcsolatos ágak tüzetes megbeszélését létesítette,” a börtönügy területén pedig „a különböző foglalkozású szakférfiak központja lett.”¹³

A létrehozott egyesületnek Fayer lett a központi alakja: hosszú ideig mint ügyvezető titkár, 1903-tól pedig alelnökként szervezte életét. Irányítása alatt a kis asztaltársaság egy 1500 tagot számláló országos egyesületté növekedett. Fayer a magyar jogélet centrumává fejlesztette a szervezetet, amely az elmélet és gyakorlat képviselőit egyesítette.¹⁴

A jogászegylet meghatározó szerepet töltött be a hazai jogéletben előadásával, rendezvényeivel, kiadványaival. Az egyletben megvitatásra kerültek a jogalkotás, jogalkalmazás kérdései. Fayer is több alkalommal tartott előadásokat igazságügyi szervezeti, anyagi és eljárási jogi témákról.¹⁵

*

A bírói hatalomról szóló 1869: IV.tc. és az állami igazságszolgáltatás létrehozásáról rendelkező 1871. évi törvények megteremtették azokat a szervezeti kereteket, amelyek között a modern állam igazságszolgáltatása működhett, de még sokáig hiányoztak az anyagi és eljárási szabályok. A gondolkodó elmék a legjobb megoldások kimunkálására törekedtek, és a kor lehetőséget is adott a nézetek kifejtésére és ütköztetésére.

Fayer egyetemi oktatóként és ügyvédként is érezte azokat a problémákat, amelyek a kodifikáció hiányából vagy annak hibás voltából származtak.

A szaklapokban, 1870 után a jogászgyűléseken, 1879-től pedig a jogászegyletben felemelte szavát mindazon kérdésekben, amelyek a büntető- anyagi- és eljárási jog területén aktualitással bírtak, illetve prog-

ramszerűen megfogalmazta a jövőben megvalósítandó célokat.

Fayer az igazságszolgáltatás szervezetét illetően taníthatatlan híve volt az esküdtbíráskodásnak: mind alkotmányjogi, mind eljárási szempontból az esküdtszéket tartotta a legjobb megoldásnak. Évtizedeken át kitartóan érvelt az esküdtbíráskodás kiterjesztése és védelme érdekében. E téren legnagyobb hatással a Budapesti Ügyvédi Kamara megbízásából Csemegi Károly 1882. évi törvénytervezetével szemben készített tanulmánya, az 1884-ben megjelent „Bűnvádi eljárásunk reformjához” című műve volt. Csemegi elvetette az intézmény alkalmazását, ezzel szemben Fayer közjogi, emberi jogi és eljárási érvekkel támogatta az esküdtbíráskodás létjogosultságát.

Tanítványa, a későbbi professzor és igazságügyminiszter, Balogh Jenő értékelése szerint e tanulmány „mások felszólalásai mellett a legnagyobb hatást tette arra, hogy büntető törvénykezésünk törvényhozási szabályozásánál az esküdtbíráskodás hatáskörének jelentékeny kiterjesztése biztosítsa.”¹⁶ Fayer gondolatait tükrözték vissza az 1896-os bűnvádi perrendtartás általános indoklásának VII. fejezetében írtak is, amelyek kifejtették az intézmény szükségességét.

Az 1905-ben Budapesten tartott VII. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszuson Fayer fellépése határozta meg a vitatott esküdtbíráskodás melletti kedvező állásfoglalást is.

*

Fayer az eljárási jog területén elméleti munkáin túl alapvető jelentőségű gyakorlati munkásságot is kifejtett, amely segítséget jelentett a jogalkalmazás számára. 1885-ben megjelent, korábban már említett „Bűnvádi eljárás a törvényszékek előtt” című könyve az oktatáson túl a jogalkalmazók igényeit is kielégítette.

Ekkor már majd másfél évtizede vajúdott az eljárás kodifikálása, és ebben a helyzetben az általános hatáskörű bíróságok, a törvényszékek, a Csemegi Károly által még 1872-ben kidolgozott törvényjavaslatot alkalmazták, amelyet az igazságügyminiszter az ügyészségek számára kötelezően előírt, a bíróságoknak pedig ajánlott. Ezen kívül más jogforrásokban, törvényekben, rendeletekben szétszórt szabályok, de főképp a gyakorlat volt az, amely iránymutatóként szerepelt a büntető törvénykezés számára.

Fayer gyűjteményes munkájába felvette az 1872-es javaslatot, mint Ideiglenes Bűnvádi Eljárási Szabályokat, egyéb előírásokat, és ezekhez hozzáillesztette az elvi jelentőségű bírósági határozatokat.

A szerzője által szokásjogi forrásokból összeállított műként jelzett kiadvány kódex-szerű felépítésével valódi segítséget jelentett a jogalkalmazás számára. A szaklap elismeréssel méltatta a művet, amelynek célja volt, hogy „a gyakorlati téren működő jogi közegeket, érte az ügyészt, bírót és az ügyvédet, az érvényben levő jog felől tájékoztassa.”¹⁷

Mint Balogh Jenő írta, „ez az összeállítás igen hasznos szolgálatokat tett mind az elmélet, mind a gyakorlat

munkásainak, mind a törvényelőkészítőknek..., ugyan- is rendszeresen megítható volt, mi a határozottan ki- fejlődött jogszokás, bizonyos kérdésekben van-e, és ha igen, minő irányban megállapodott bírósági gyakor- latunk?”¹⁸

E művet 1887-ben követte az újabb kiadás, mert – mint a szerző írta – „az első kiadás alig két év alatt a gyakorlat férfainak kézi könyve lett s el van terjedve felső tanintézetekben is.”¹⁹

Az ezúttal „*A magyar bűnvádi eljárás mai érvényé- ben*” címmel napvilágot látott kötetet számottevően bő- vitette Fayer: felvette a járásbírói eljárás, a rögtönbí- ráskodás, a sajtóügyi és kihágási eljárás szabályait és gyakorlatát is, valamint kiegészítette terjedelmes elmé- leti és történeti ismeretanyaggal.

Fayer gondot fordított a bíróságok ítélezési gyakor- latának ismertetésére is, mivel 1876-tól szerkesztette a „*Döntvények gyűjteménye*,” majd a Jogtudományi Közlöny mellékleteként megjelenő „*Döntvénytár*” című összeállításokat is, amelyek szintén alapvető segítséget jelentettek a jogalkalmazók számára.

*

Fayer László, mint az anyagi büntetőjog művelője hár- mas tevékenységet fejtett ki: rendszeresen feldolgozta a tételes jogot, megfogalmazta fejlesztésének kívánalma- it, és állást foglalt korának külföldön felmerült új irány- zataival kapcsolatban.

Fayer hatalmas nemzetközi ismeretanyaggal rendel- kezett, tudása kiterjedt korának európai és észak-ameri- kai hatályos jogára és jogirodalmára. A külföldi ismere- tek mellett mindig hangsúlyt fektetett a magyar jogi ha- gyományokra is, amelyeket részint maga tárt fel, vagy másokat biztatott a forráskutatásokra.

Mint az őt közvetlen közelről ismerő Balogh Jenő megállapította, „nem a jogi dogmatika legnehezebb kér- dései érdekelték, hanem inkább az emberességi szem- pontok, az alkotmányjogi vonatkozások, a büntetési rendszer, a börtönügy egyes kérdései.”²⁰

Kiindulási pont számára mindig korának óriási kodi- fikációs teljesítménye, a büntettekről és vétségekről szóló 1878: V. törvénycikk, a Csemegi-kódex volt. Már ennek előkészítése során több írást jelentetett meg, amelyekben kritikai észrevételeket tett néhány szabá- lyozási elképzeléssel kapcsolatban, majd a hatályba lé- pés után évtizedeken keresztül foglalkozott a törvény- könyv számos rendelkezésével, elsősorban a szankció- rendszer kérdéseivel, továbbá a néhol hiányos szabályo- zással.

A törvénykönyvről az volt a véleménye, hogy „min- den szavának óriási tanulmány és érett megfontolás a forrása, és e forrásból egy olyan rendszeres egész kelet- kezett, melynek mindenik intézkedése összefüggésben van a másikkal”. Mint írta, „mindig hódolattal adóztam azon nagy tudományosság iránt, melyet a magyar bün- tetőtörvénykönyv és annak indoklása visszatükröz. De ebből nem következik, hogy a szakbeli kritika jogát kö- telességszerűen ne gyakoroljam, s a kódexben itt-ott

mutatkozó egyes szöglethez és hézagok elosztatása által a kódex rendelkezései közt az összefüggést még szorosabbá tenni ne iparkodjam.”²¹

Fayer a büntetőjog központi elemének a felelősséget és a szankciót tartotta, amely utóbbi viszont csak a kul- túrallam viszonyai között érvényesülhet. Mint írta, „a cselekmény és a jogsérelem súlya végtelenül variál, a mai büntetőtörvénykönyvek által elfogadott büntetések súlya pedig – humanitárius és erkölcsi tekinteteknél fogva – bizonyos határon túl nem mehet... Minél ki- sebb súlyú a bűncselekmény és a jogsérelem, vagy né- mely esetben a veszélyeztetés: annál kisebb a visszatör- lés elvénél fogva a büntetés is.”²²

Ebből az alapállásból vallotta, hogy „a magyar bün- tetőtörvénykönyv igen szigorú kódex. A bírói gyakor- lat pedig, amely annak alapján meghonosult, még a kó- dexnél is szigorúbb.” Fayer a Btk. szigorát konkrétan a fegyházbüntetés általános minimumának, és az egyes büntetési tételek speciális minimumának a magasságá- ban látta.²³

Fayer László pályafutása során cikkek, tanulmányok, előadások tucatjaiban érvelt magyar jogtörténeti adatok és külföldi tapasztalatok alapján a büntetőjog túlszig- orának enyhítéséért. Az e kérdéssel kapcsolatos nézete- it „*Büntetési rendszerünk reformja* (Adalék a büntető törvénykönyv módosításához)” címmel 1889–1892-ben megjelentetett sorozatban foglalta össze, amely jelentős hatást tett a jogirodalomra, és serkentette a jogalkotási elképzeléseket.

Az itteni tanulmányaiban foglalkozott mindazokkal a nehézségekkel, hiányosságokkal – pl. a visszaesés, a minimumok, a minősített lopások büntetése, a bünteté- sek végrehajtása, – amelyek a hétköznapi jogalkalmazás számos problémáját jelentették. Fayer részint a kül- földi jogalkotás, részint a hagyományos magyar jog alapján számos ötletet felvetett a büntetési rendszer bő- vítése érdekében: így megfogalmazta a közmunka, a bí- róki dorgálás, házi fogság, a rendőri felügyelet alá helye- zés, kiutasítás szükségességét. Szót emelt a vizsgálati fogság beszámításáért, a feltételes szabadlábra helyezé- s továbbfejlesztéséért.

A szankciórendszer megújításában a legnagyobb sze- rept a feltételes elítélés intézményének tulajdonította. Mint írta, „célzerűségi tekintetek határozottan javall- ják, hogy ott, hol a cselekmény csekély súlya, az állam közege a gondos családapa álláspontjára helyezkedjék s föltételesen mondja ki az ítéletét... A csekélyebb súlyu delictumok számára egy oly büntetésnem volna nyerve, mely kevésbé pusztító jellegű, mint a szabadságvesztés- büntetés.”

Fayer vallotta, „ha ezen büntetés-nemet beigtatjuk a büntetések közé, s a pénzbüntetés fokozott alkalmazá- sának is több helyt engedünk a törvényben, a rövid tar- tamu szabadságvesztés-büntetések felszorulnak a vala- mivel súlyosabb cselekményekhez: és minthogy fokról- fokra egyik büntetési nem a másikat tolja, az egész bün- tetési rendszer megérzené a hatást s rugékonyabbá vál- nek.”²⁴

Fayer László évtizedeken át észrevételezte, támadt a

Btk. 340.§-ának a minősített lopásokkal szembeni eltúlzottan szigorú büntetési tételét. Feljegyzett minden kis élelmiszer vagy viráglopást, amely miatt a törvény hatálatlan szigoránál fogva a bíróságnak a vádlottat legalább hat hónapi börtönre kellett ítélnie, és az ezt kiszabó ítéletekről a Jogtudományi Közlönyben külön rovatot vezetett. Minden fórumon agitált e drákói szabály megváltoztatásáért. Mint lapjában írta, „követeljük az apró lopásoknál a 6 havi börtönminimum áttörését, mely minimum évenként sok száz embert visz börtönbe, kik a mai felfogás mellett legfőleg csak feltételesen ítéltethetnének el.”²⁵

Tévedés volna azt hinni, hogy Fayer kizárólag a Btk. enyhítéséért lépett fel. Több tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy a kódex számos jogtárgyat nem, vagy nem megfelelően óvott. Kifogásolta, hogy a törvény nem védte eléggé az erkölcsi javakat, a női becsületet, nem büntette a munkaadók azon súlyos mulasztásait, amelyeket ő „ipari culpa” címszó alatt foglalt össze. Ez alatt az olyan vétkes könnyelműségeket értette, amikor nem megfelelő berendezés, munkaeszköz útján a munkások életét, testi épségét súlyos veszélyeknek tették ki. A hiányosságok kiküszöbölésére javasolta pl. a kerítés, a kényszerítés tényállásainak megfogalmazását és büntetését is.²⁶

Elképzelései széles körben figyelmet és elismerést nyertek. Mint a kritika írta a „Büntetési rendszerünk reformja” című művéről, az „eszmékben igen termékeny s felöleli mindazon reformokat, melyek a mai büntetőtudományt foglalkoztatják. Szerző alaposan s nagy tudományos készllettel tárgyalja az általa felvetett kérdéseket.”²⁷

Fayer a bűnözés utánpótlásának elapasztása érdekében élharcosa volt a gyermekek védelmének. E területen is bírálta a Csemegi-kódex szabályozását, továbbá hiányolta a megfelelő intézményi háttérrel a gyermekvédelem érdekében.

Szükségessnek tartotta a fiatalkor határának 18 évre emelését, azzal érvelve, hogy „ezeket a fiatalkorú egyéneket büntetni, és közönséges börtönintézetekbe dugni nagyon veszélyes dolog,” mert „ott a megrögzött gonosztevőktől kellő kiképzést nyerne a büntettek elkövetésének tudományából.” Ennek kiküszöbölése érdekében szükségesnek vélte a büntetés jellegével nem bíró szankcióként a javító intézetekbe utalást, amelyek számának tetemes szaporítását elengedhetetlennek tartotta.²⁸

Fayer László az 1899-ben Budapesten tartott Nemzetközi Gyermekvédő Kongresszuson javaslatok garmadáját terjesztette elő a fiatalkorúak büntetőeljárásával kapcsolatban. A fogvatartást ritka kivételnek kívánta, amelyet mindig elkülönítve kellene végrehajtani. A lehető leggyorsabb, minden szerv részéről soronkívüli eljárás keretében, kötelező védelem mellett kell a fiatalkorúakat felelősségre vonni.²⁹

Az óriási jogirodalmi munkásságot kifejtő Fayer, aki íásaiban számos vonatkozásban megjelölte a jog kialakításának, javításának módját, 1890-től több alkalommal részt vett az Igazságügyi Minisztérium által szerve-

zett szaktanácskozmányokon, amelyek a Btk. módosítását, illetve a perrendtartás mellékjogszabályainak kidolgozását célozták.

A legnagyobb elismerést, gondolatai jelentős részének valóra válását azonban már nem érte meg, mivel a kormány csak a halála után, 1907 nyarán terjesztette be javaslatát a módosításokra. Az 1908:XXXVI. törvény-cikként kihirdetett, a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló novella Fayer László munkásságának igazolása volt. E törvény bevezette a feltételes elítélést, mivel lehetővé tette a szabadságvesztés felfüggesztését, fiatalkorúaknál pedig a próbára bocsátást. A fiatalkor felső határát a 18. évben vontta meg, és nevelő intézkedésként lehetőséget adott a dorgálás, próbára bocsátás, javító-nevelő intézet alkalmazására. A különös részt módosító rendelkezések között leszállította a Fayer által mindig kárhoz tartott, eltúlzott lopási büntetési tételt, továbbá beépítette a szintén általa kívánt kerítés tényállását.

*

Fayer László tudományos tevékenységének legmagasabb elismerését jelentette, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1894. május 3–4-én tartott nagygyűlésén levelező tagjának választotta. A jelölést korának neves büntetőjogásza, – a korábbi királyi ügyész, majd kodifikátor, egyetemi tanár, kultuszminiszter – Wlassics Gyula akadémikus tette. Ajánlása szerint Fayer „évek hosszú során át a büntetőjogi irodalom intenzív művelője..., úgy is, mint író, mint szerkesztő, mint tanár feladatának magaslatán áll.”

Fayer „sokoldalú irodalmi munkásságából” kiemelésre kerültek addigi összefoglaló eljárási jogi művei, amelyekben a szerző „a tudomány magaslatából tárgyalja a bűnvádi perjog alapvető kérdéseit,” továbbá „A büntetési rendszerünk reformja” című füzetek, amelyekről „elmondhatjuk, hogy a büntetőjogi reform legalaposabb előkészítése az, a mit e művek tartalmaznak,” valamint a büntetőjogi determinizmusról írt „figyelemreméltó tanulmány.”³⁰

Az újonnan megválasztott tag 1894. december 10-én tartotta székfoglaló értekezését „Az otthon védelme a magyar büntetőjogban” címmel.³¹ Fayer így lépett korának legjelesebb jogtudósai, pl. a modern magyar igazságügyi szervezetet létrehozó Horvát Boldizsár, a polgári perjog kimagasló művelője, Plósz Sándor, a neves jogtörténész Hajnik Imre, a római jogot művelő Vécsey Tamás, Hoffmann Pál akadémikusok társaságába.

Fayer László akadémikusként a legnagyobb figyelmet az általa mindig is a magyar reformkor kimagasló jogalkotási kísérletének értékelt 1843/44. évi büntetőjogi kodifikációnak szentelte. Ennek érdekében 1895 májusában sikeres indítványt tett az Akadémiának „a javaslatok teljes anyaggyűjteményének rendbeszedése és kiadása iránt.” Előadása szerint „megbecsülhetetlen szolgálatot tennénk ezzel a magyar jogi irodalomnak, s újabb adalékot nyújtanánk annak feltüntetéséhez, hogy a negyvenes évek nagy államférfiai az intézmények

szervezésében mily óriási eszmegazdagság fölött rendelkeztek.”³²

Több éves kitartó kutatás eredményeként Fayer 1896–1902 között négy hatalmas kötetben jelentette meg *„Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye”* című összeállítást. A kötetekben összegyűjtötte a kodifikációs kísérlet minden fellelhető dokumentumát, és gazdag bevezető tanulmányokkal látta el azokat. A szerző előzményként felvette a gyűjteménybe az 1795. és az 1827. évi büntető törvénykönyv-kísérletek anyagát, illetve az utóbbi részeit, elsőként hozva azokat nyilvánosságra.

Fayer az összeállítást annak érdekében készítette, hogy bemutassa, miszerint a magyar büntetőjog története bővelkedik olyan előzményekben, amelyek a magyarországi jogtudomány fejlettségét és önállóságát bizonyítják. Megfogalmazása szerint „a gyűjtemény főfeladata az, hogy lehetővé tegye az önálló magyar büntetőjog rendszerének kiépítését. A törvényhozási és szokásjogi előzmények feltárása nélkül az építmény nem nyugodott kellő biztos alapon, s kénytelen volt minduntalan a külföldön támaszt keresni.” Mint írta, a gyűjtemény tükrében téves azon állítás, mely szerint „a magyar büntetőjog nem egyéb mint a német büntetőjog leányjoga, leginkább a külön fejlődés és az önálló rendszer felépítése czáfolja meg.... A büntetőjogi rendszer fejlesztésének kulturális munkájából Magyarország bőven kivette a maga részét.”³³

Kutatásainak eredményeit külön füzet alakjában is közrebocsátotta, és az 1899-ben Budapesten tartott Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus tagjainak ajánlotta a hazai jogtudomány előzményeinek ismertetése érdekében. Finkey szerint „kézzel fogható bizonyásgól annak, hogy milyen kiváló codificatorius munkát termelt a magyar Génusz.”³⁴

*

Fayer László több évtizedes fáradhatatlan oktatói, tudományos, szervezői munkáját a hosszas krónikus betegsége miatt 1906. november 9-én bekövetkezett halála törte meg. Elhunyt nagy részvétet keltett a magyar jogásztársadalomban és a közvéleményben. A korabeli újságok meleg szavakkal méltatták az elhalt életútját és érdemeit. A kor egyik legnépszerűbb lapja, a Vasárnapi Újság nekrológja szerint „minden ízében erős reformeri szellem, törhetetlen kitartás az eszmék igazsága mellett, s rajongó hit a jónak győzelmében, – e három jellemezte Fayer László tudományos és szakirodalmi működését.”³⁵

*

Fayer László jogtudósként mindvégig büntetőjoggal foglalkozott, nézeteit könyvek, tanulmányok, cikkek sora örökölte meg, amelyekből az alábbiakban foglalhatók össze főbb gondolatai:

A jogot a társadalmi rend fenntartása tudományának tekintette: ezen belül az államra vonatkozó szabályokat a közjog tartalmazza, amelyhez tartozik a büntetőjog is.

Az államnak a bűncselekmény és a büntetés megállapításához való szabadságát a szerződéses felfogásból vezette le. Mint *„Büntetőjog és közjog”* című tanulmányában írta, „az egyén a békés élet kedvéért az államhatalommal szemben lemondott a maga szabadságának egy részéről. Ha ezt a megállapodást az egyén nem tartja meg, és megsérti az együttélésnek közösen elfogadott törvényeit, elveszti testi, erkölcsi vagy vagyoni javainak egy részét azon arányban, a mily súlyos volt az ő törvényszegése.”

Ez a büntetőhatalom azonban nem korlátlan, mert „a közjog az alkotmányos államban megoltalmazza az egyén jogkörét, s nem engedi meg, hogy a büntető bíró bizonytalan talajra helyezkedve büntessen. Az abszolutisztikus államforma alatt, a míg nem igen léteztek egyéni jogok, a közjogi korlát nem volt meg..., azóta azonban, hogy alkotmányosság uralkodik, áthághatatlan korlátozást szenved a bíró hatalma. Ha nincs meg teljes biztossággal a bűnösség, nem büntethet.”³⁶

Az emberi jogok elismerése óta az állam is csak a jog által pontosan szabályozott módon, törvényes eljárás keretében léphet fel normaszegő polgárával szemben. Fayer leszögezte, hogy „az egyénnek az államhatalommal szemben érvényesíthető legfontosabb jogai és javai főleg a bűnvádi eljárás terén forognak kérdésben.”

A büntető jogviszony keretében alapvető érdekek ütköznek egymással, de a jogállamnak mindig határokat szab a törvény. Mint Fayer László megfogalmazta, „a bűnvádi eljárást úgy fogom fel, mint az állam büntető hatalmának vezérlőjét és egyszersmind a büntető hatalom túltengése elleni védbástyát... Az anyagi igazság jelöli meg a végső határt, mely elválasztja egymástól a büntető hatalomnak és az egyéni jogkörnek területét. A büntetendő cselekmény elkövetésével elveszti az egyén a maga szabadságának, a szabad mozgásra szolgáló területnek egy részére való igényét. Minél súlyosabb a sértés, annál sújtóbb lehet a megszorítás, vagyis annál nagyobb részét veszti el az egyén a maga jogkörének. A bűnügyi bíró állapítja meg, vajjon igaz-e az állítás, hogy a gyanúsított egyén tett olyast, a mi által törvényileg biztosított jogaiból és javaiból valamit elveszt, és ha igen, mennyit vesz el... Az egyén ellen irányuló állami visszatartás tehát jogi korlátokhoz van kötve, és ezen rendszer szemben áll egyrészt azon korlátlan megtorlással, mely a múlt századok büntetőjogát és bűnvádi eljárását jellemezte, és szemben másrészt a még a megtorlással is túlmenő biztonsági intézkedésekkel, melyeket a kriminológia tanai tennének szükségessé.”³⁷

Fayer e véleményével szembeszállt a kor Európájában divatos ún. új irányzatokkal, amelyek a büntetőjog klasszikus felfogásával szemben nem az elkövetett tetterre, hanem a veszélyes személyiségre helyezték a hangsúlyt. Az ezzel kapcsolatos nézeteit a *„Determinizmus a büntetőjogban”* című cikksorozatában tette közzé 1893-ban.³⁸ Ebben elutasította a determinisztikus felfogást, amely szerint az embernek nincs akaratszabadsága, magatartását körülményei annyira meghatározzák, hogy ezek motiváló hatása alatt állva, cselekményeiért nem tartozik felelősséggel. E nézet szerint a társadalmi

célszerűség viszont azt követeli, hogy a biológiai vagy szociológiai okokból determinált embereket kiemeljék a közösségből, és velük szemben védő intézkedéseket tegyenek.

Fayer László ezzel szemben leszögezte, hogy az ember a már elkövetett cselekedeteiért tartozik felelősséggel, nem pedig esetleges jövőbeni magatartásáért. Mint írta, „a legújabban annyira megtámadott megtorlási elv valóságos bástyát képez az üldözések túlterjeszkedése ellen. Mert midőn a büntetőjog egyik elemül vesszük a megtorlást, be kell várni a cselekmény elkövetését, megtorlás nem lévén képzelhető elkövetés nélkül.”

Alkotmányos államban nem lehetséges, hogy valaki ellen konkrét cselekvés hiányában, potenciális veszélyessége miatt fel lehessen lépni. Mint írta: „a személyes szabadság biztosítékai, melyek a mai bűnvádi eljárásban lépten-nyomon le vannak rakva, tárgytalanná lennének, mivel az államhatalom actiojának nem volna egyéb mérve és korlátja, mint az, hogy mennyiben veszélyes a jövőben ezen ember... Ha egyszer kiküzdötték elődeink azt, hogy nulla poena sine crimine, és kiküzdötték ezen kívül a bírói jogkör külön állását és függetlenségét, ne legyünk legalább mi jogászok oly könyörművek, hogy ... a polgári szabadság ezen legnagyobb garanciáit feladjuk.”

Vallotta, hogy az ember felelősséggel tartozik magatartásáért, mert mindig megvan az akaratszabadsága, bár ez csorbulhat a körülmények hatása alatt. Éppen abban áll a bíró feladata, hogy a felelősségre vonás során számba vegye „a viszonyok nyomasztóságát, az akarat erőnek bármilyen oknál fogva beállott elgyengültségét, a kényszerhelyzetet, s ebből következtetve egyrészt a konkrét esetben mérsékeli a repressio súlyát, másrészt olyképp rendezi be a büntetést, hogy annak végrehajtása lehetőleg az akarat erő fokozására szolgáljon.”

Azt is megállapította azonban, hogy „a büntetőjog kénytelen sok esetben lemondani a repressióról, mivel a személyes szabadságot biztosító közjogi és bűnvádi eljárási törvények értelmében az, a ki a maga jogkörében maradt, nem háborgatható. A bíró tehát felmentést mond ki többek közt akkor is, ha kételkedik, vajon a vádlott túlment-e a kiszabott korlátokon. Ez eshetőleg ellenkezik az igazsággal. De nem is az igazság itt a főelv, hanem az, hogy büntetés csak oly ember ellen szabassék ki, a kire jogilag bizonyossá tétetett, hogy büntetett.”

Fayer megállapítása szerint „a büntetőjog azon empirikus alapon áll, hogy a büntetési sanctio és a felelősségre vonás tényleg képes az emberekre hatni oly irányban, hogy más jogait ne sértse.” A büntetőjognak éppen ez, a szankció a lényege.

Fayer ezzel kapcsolatban magát az ún. egyesítő elmélet követőjének tartotta, amelyre vonatkozó nézeteit „A magyar büntetőjog kézikönyve” című művének 3. kiadásában, 1905-ben fejtette ki a legrészletesebben. Ezen elmélet „a büntetés igazolását a belső igazságban találja: a konkrét büntetés igazolását a jogrend fenntartásában. Egy állam, mely tudatában van jogának és köteletségének, a büntetésnél nem megy túl a visszatörlesztés

mértékén, de a visszatörlesztés jogát csak annyiban veszi igénybe, a mennyiben ezt a jogrend és a jogbiztonság feltétlenül megköveteli.”

A büntetés fogalmát illetően megállapította, hogy abban „benne van úgy a visszatörlesztés, mint a célszerűség eszméje. De nem oly értelemben, hogy egyik a másik nélkül is alkalmazható. Ha visszatörlesztésre nincs alap, a célszerűség nem elegendő az intézkedésre, ha pedig nem célszerű, vagyis nem feltétlenül szükséges az intézkedés, akkor a visszatörlesztés szempontja enged. A két tényező egymást kölcsönösen korlátozza”: büntetünk, mert bűncselekmény történt, és azért, hogy a jövőben ne történjen bűncselekmény.

Ha már büntetni kell, akkor Fayer a legsokoldalúbb büntetésnek a szabadságvesztést tartotta. Nézete szerint ez „az egyénnek oly javát vonja el, mely ha nem is bír mindenki számára egyenlő értékkel, de minden egyénre nézve kétségtelül értéket képvisel. És e mellett nagyon osztköny is. A pár órára terjedő minimumból kiindulva, fokozható az életfogytig tartó fegyházig... Nem csak a mennyiség által súlyosítható, hanem az intenzitás által is. Különböző végrehajtási nemek szervezhetők, és ezek mindegyikénél más és más célokat tartanak szem előtt.” Vétkövetkeztetése szerint ezenkívül „nincs büntetési nem, mely a cselekmény bírói individualisációját ennyire előmozdítani képes volna.”³⁹

*

Fayer László az igazságszolgáltatási szervezet társadalmi rendeltetését úgy határozta meg, hogy „az a nagy személyzeti organismus is, mely az államban a büntetőjogot kezeli, és mely organismusnak nem csak az a feladata, hogy az összeütközéseket constatalja és a törvényeket magyarázza, hanem egyszersmind az, hogy az összeütközéseket kevesbítse és a lehető minimumra leszállítsa.”⁴⁰

Az igazságszolgáltatást illetően alapvetőnek tartotta e hatalmi ág függetlenségét. Mint perjogi tankönyvében írta, „minél fokozottabb függetlenséget élveznek a bírúk és ügyészek, annál inkább meg van védve az egyén személyes szabadsága a kormányhatalom ellenében. Minden állami tényező eltéríthető a maga útjáról és befolyásolható a napi áramlatok által: a magistratura a legkevésbé.”

A bíró személyében független, míg az „ügyészség, mint egységes testület, és az igazságszolgáltatásnak egy akarat szerint működő szerve... külön testületet képez, és tagjainak a kormány irányában külön függetlenségi jogai vannak.”⁴¹

Fayer egyébként a büntető igazságszolgáltatás legfontosabb tényezőjének „a polgári elem részvételét” tartotta, melynek esküdtzéki formája mellett egész életén át hitet tett. Szinte elfogultságig menő nézeteit számos művében nyilvánosságra hozta.⁴²

Az esküdtzéket alkotmányos garanciának tartotta a polgári jogok védelmében, amely egyben közjogilag is megfelel a népképviselői állam elvének. Szerinte „a parlamentarismus ugyanazon gondolon alapszik, mint

az esküdszék,” vagyis „a hatalmak szétosztásán.” Mint írta, „minden terén államéletünknek megtaláljuk az esküdszékkel analog szervezeti fejleményeket. Magyarország törvényhozása széles népképviselési alapon nyugszik, a közigazgatásban laikus elemek képezik az autonóm testületeket... Egyedül az igazságszolgáltatás volna az, amely nem szervezkednék a többi állami intézménnyel azonos alapon?”

Vallotta, hogy az esküdszéknek jelentős erősítő ereje is van a közgondolkodásra, mert „a laikus elem bevonása által azon megnyugtató tudat vitetik a társadalom széles rétegeibe, hogy a polgárok önmaguk közvetlen befolyást gyakorolnak az igazságszolgáltatás vitelére és a jogfejlődésre, s ez által az igazságszolgáltatás iránti bizalom és az államhoz és annak intézményeihez való ragaszkodás fokozódik.”

Fayer szerint a bíraskodás egyik eleménél nincs szükség szakértelemre, mivel „a bűneset bírói eldöntésénél első sorban nem jogról, hanem annak megállapításáról lévén szó, vajjon a bíraskodás tárgyát képező tény valóban megtörtént-e vagy nem. Ezen funkció teljesítése a speciális jogász végzettséghez nincs kötve. Bármely ember a mindennapi életben gyakran jön azon helyzetbe, hogy lelkiismeretesen véleményt alkosson magának egy általa közvetlenül nem észlelt tény megtörténtéről és ebbeli pontos vizsgálódása eredményéhez alkalmazza további elhatározását.”

Leszögezte azt is, hogy a modern eljárási alapelvek, a szóbeliség, közvetlenség, nyilvánosság, a bizonyítékok szabad mérlegelése szintén az esküdték közreműködését igénylik a büntető perben.

Ezek közül talán legfontosabbnak a bizonyítással

kapcsolatos kérdést tartotta. Erre vonatkozóan cáfolta azon esküdszék elleni ellenérvet, hogy a jury nem indokolja ítéleteit. Mint írta, „a szakszíri eljárás épen az által, hogy indokolással láttatja el ítéleteit, oly elemet visz be a bizonyítási rendszerbe, mely nem egyéb, mint a kötött bizonyítási tan maradványa. Egy ember számot adhat arról, hogy mily módon győződött meg valamely tény valóságáról,” de egy testület esetében lehetetlen, hogy minden ember „lelkülete teljesen ugyanazon processuson ment legyen keresztül, hogy a bíróság minden egyes tagjára ugyanazon jelenségek ugyanúgy hatottak legyen, az az életben soha sem szokott megtörténni.” Így a bizonyítékok szabad értékelése és az esküdszék a legszorosabb kapcsolatban vannak, kölcsönösen feltételezik egymást.

*

Fayer László életútját és munkásságát felvázolva megállapítható, hogy a XIX. század végének mérvadó alakját tisztelhetjük személyében. Mint Finkey Ferenc értékelte, „az új klasszikus iskolába tartozott ő, akik a tétéles jog szilárd talaján maradván, meg tudják óvni magukat a túlságoktól, akik a „megelőzés” kedvéért nem hajlandók feladni a „megtorlás” elvét, de a reális, gyakorlatias reformokért tudnak küzdeni bátran és kitartóan. Annak a bölcs, kiegyenlítő irányzatnak volt híve, mely a kriminálpolitikát összeolvasztja a büntetőjog dogmatikájával, mely a tétéles büntetőjogi szabályok ismertetése és elemzése mellett reámutat azok hiányaira, fogyatkozásaira s az egészséges új eszmék és reformkiválmak beillesztésével vonzóbbá, élvezetesebbé teszi a büntetőjog tudományát.”⁴³

Jegyzetek

- ¹ Az életrajzi adatok forrásai: A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára iratai [A kecskeméti izraelita felekezet anyakönyve 1842-ből], Balogh Jenő: Emlékbeszéd Fayer László levelező tag fölött, in: A M. T. A. elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XIII. kötet, 6. füzet (Bp., 1907) [továbbiakban: Balogh 1]; uő. Fayer László emlékezete, in: Magyar Jogászegyleti Értekezések [továbbiakban: Értekezések], XXXV. kötet 1. füzet (Bp., 1907) [továbbiakban: Balogh 2]; Eckhart Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története 1676–1935 (Bp., 1936, 599, 608–609, 616, 639. pp.); Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái, III. kötet (Bp., 1894. 222–223. pp.); Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái, VIII. kötet (Bp., 1992. 437–439. pp.).
- ² Búcsúszavak. Dr. Kovács Gyula egyetemi tanár megemlékezése [Jogtudományi Közlöny [továbbiakban: JK.] 1906/46. 391. p.]
- ³ Kecskeméti Piarista Gimnázium „Az 1–5 osztály névjegyzéke, Iskolaév 1856/7”, Értesítvény a kecskeméti helv. hitvallású Főiskoláról az 1863/4-diki tanévről (Kecskemét, 1864); eszerint Feuer László II. évfolyamú bölcsész 2. díjat nyert a Péczeli Alapítvány pályakérdésén.
- ⁴ Nagy Lajos: A magyar jogi folyóirat-irodalom fejlődésének vázlatja, in: Szűk László: A Jogtudományi Közlöny büntetőjogi tárgyú cikkei (Bp., 1988).
- ⁵ Edvi Illés Károly: Fayer László (Jogállam 1906. 722. p.)
- ⁶ Fayer László: Bűnügyi esetek szemináriumi használatra (Bp., 1893, 5. p.)
- ⁷ Doroghi Ervin: Fayer és a büntetőjogi szeminárium (JK. 1906/50. 426. p.)
- ⁸ Fayer: A magyar büntetőjog kézikönyve [továbbiakban: Kézikönyv] I. kötet (Bp., 1895, III–IV. p.); A Btk legelső tankönyvét

- egyébként Kautz Gusztáv győri jogakadémiai tanár készítette „A magyar büntetőjog rendszeres tankönyve” címmel (Bp., 1883.)
- ⁹ Finkey Ferenc: A magyar büntetőjogi perjogtudomány háromszázados fejlődéstörténete (Sárospatak, 2000, 171. p.)
- ¹⁰ Fayer László tanári pályafutásából (JK. 1906/46. 397. p.)
- ¹¹ Fayer László jelentése Angyal Pál habilitatio céljából benyújtott irodalmi munkáiról, (Bp., 1900.)
- ¹² Magyarország jogászhaihoz (JK. 1879/52. 414. p.)
- ¹³ Fayer: Kézikönyv I. kötet (Bp., 1905, 305. p.)
- ¹⁴ Szladits Károly: Fayer László és a magyar jogászegylet (JK. 1906/46. 389. p.)
- ¹⁵ Értekezések: I. kötet: A büntető bíróságok szervezete és hatósági köre 1884; 6. kötet: Büntetési és börtönrendszerünk reformja 1891; 19. kötet: A magyar bünvádi perrendtartás előkészítő szakaszának jellemző részei 1899; 23. kötet: A feltételes elítélésről 1902; 25. kötet: Az új bünvádi perrendtartás a gyakorlatban 1904.
- ¹⁶ Balogh 2: i. m. 15. p.
- ¹⁷ Jellinek Arthur: Jogirodalom (JK. 1885/2. 10–12. pp.); a 2. kiadást hasonlóan méltatta Vargha Ferenc. (A Jog, 1887. évf. 220–221. pp.), Balogh Jenő: Büntető eljárási irodalmunk újabb termékeiről (Magyar Igazságügy, 1887. évfolyam 165–167. pp.)
- ¹⁸ Balogh 1: i. m. 28. p.
- ¹⁹ Fayer László: A magyar bünvádi eljárás mai érvényében (Bp., 1887, V. p.)
- ²⁰ Balogh 1: i. m. 28. p.
- ²¹ Fayer: A büntető törvénykönyv hízagjai (JK. 1891/26. 201. p.)
- ²² Fayer: Kézikönyv I. kötet (Bp., 1905, 19. p.)
- ²³ Fayer: Büntetési és börtönrendszerünk reformja, Értekezések 6. kötet, (Bp., 1891, 5–6. pp.)

- ²⁴ Fayer: Büntetési rendszerünk reformja I. (Bp., 1889, 78–80. pp.)
²⁵ Edvi Illés: i. m. 724–725. pp.; Fayer: A magyar büntető törvénykönyv reformjához (JK. 1906/10. 82. p.)
²⁶ Fayer: Mely bűncselekményekre nincs a magyar Btk.-ban büntetési sanctio? (JK. 1891/22, 23, 24, 25. számaiban megjelent cikksorozat, Büntetési rendszerünk reformja II. (Bp., 1891.)
²⁷ B: Büntetési rendszerünk reformja (Magyar Igazságügy, 1890. 419. p.)
²⁸ Fayer: A fiatalok egyének büntethetőségének kérdése (JK. 1889/33.)
²⁹ A Nemzetközi Gyermekvédő Kongresszus naplója (Bp., 1900, 184–187. pp.)
³⁰ Jelentés az akadémiai választásokról (Akadémiai Értesítő 1894/V. 292. p.); Magyar Tudományos Akadémia – Tagajánlások (Bp., 1894, 16. p.)
³¹ A székfoglaló az „Értekezések a társadalomtudományok köréből” c. sorozat XI. kötetének 9. számaként jelent meg 1895-ben. (Aka-

démiai Értesítő 1895/III. 140–143. pp.).

- ³² Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye [továbbiakban: Anyaggyűjtemény] I. kötet, (Bp., 1896, 3. p.)
³³ Anyaggyűjtemény IV. kötet (Bp., 1902. VI. p.)
³⁴ Finkey: i. m. 172. p.
³⁵ VS.: Fayer László (Vasárnapi Újság, 1906/46. 746. p.)
³⁶ JK. 1906/51. 432. p.
³⁷ Fayer: A magyar bünvádi perrendtartás vezérfonala (továbbiakban: Vezérfonal), I. kötet, (Budapest, 1905, VI–VII. pp.)
³⁸ JK. 1893/39, 40, 41, 43, 45. számaiban megjelent cikksorozat.
³⁹ Kézikönyv I. kötet (1905, 19, 157. p.)
⁴⁰ Fayer: Determinizmus a büntetőjogban (JK. 1893/40. 314. p.)
⁴¹ Vezérfonal I. kötet 153, 161. pp.
⁴² Bírói szervezetünk reformjához, (JK. 1883/48, 50. sz.); Bünvádi eljárásunk reformjához (Bp., 1884.); Vezérfonal I. kötet; Az esküdtsek védelme (JK. 1905/15.)
⁴³ Finkey: Fayer László mint kriminálpolitikus (JK. 1906/47. 401. p.)

MÓTÓ:

„SZEMÉLYI IGAZOLVÁNY, VAN, TEHÁT ÉN LÉTEZEM”

Az „övenes évek”-ben az „új szakasz” reformpolitikájának jelképe az első Nagy Imre-kormány (1953. július 4 – 1955. április 18.) volt.

A reformprogram megfogalmazására a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-ai ülésén került sor. Ezen elítélték a Rákosi–Gerő–Farkas–Révai csoport tevékenységét. A Központi Vezetőség ülésén hozott határozat az első magyar reformkísérlet volt, amely egyúttal nemzetközi jelentőséggel is bírt. A Központi Vezetőség titkársága – Rákosi Mátyás pártfőtitkár javaslatára – azonban nem hozta nyilvánosságra a határozatot.

A júniusi határozat hatására a politikai, társadalmi, gazdasági rendszerben alapvető változás nem történt, a döntési mechanizmusok, és többségükben a szereplők is változatlanok maradtak. A miniszterelnököknek – akit Moszkva hozzájárulásával neveztek ki – továbbra is az állampárt keretei között kellett keresztülvinnie az adott helyzetben pozitív, a lakosság javát szolgáló változásokat.

A mezőgazdaságban lehetővé vált a szövetkezetek felosztása a gazdasági esztendő végén, eltörölték a beadási hátralékokat, 1954 januárjától kedvezőbb beszolgáltatási rendszert vezettek be. Az iparban csökkentették a túlfeszített beruházási tervet, mindenekelőtt a nehézipari fejlesztések tekintetében. Felosztatták az internáló táborokat, közkegyelmet hirdettek, megszüntették a rögtönbíráskodást, feloldották az „osztályidegenek” kényszerlakhelyhez kötését.

A feszültségoldó intézkedések továbbfejlesztését a politikai intézményrendszer lényeges elemeinek változatlansága gátolta. Az egypártrendszerű diktatúrán a népfrontmozgalom – Nagy Imre szándékai szerint „akár” a korlátozott többpártrendszerig fejleszthető – fejlesztési kísérlete nem üthetett rést.

A SZEMÉLYI IGAZOLVÁNY ELŐZMÉNYE

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Politikai Bizottságának 1953. augusztus 26-ai ülésén

FORRÁS

Föglein Gizella:

A személyi igazolvány bevezetése Magyarországon 1954-ben

FORRÁS ÉS DOKUMENTUMKÖZLÉS¹

döntött a lakosság személyi igazolvánnyal való ellátásáról.² Ennek előzményeként a Belügyminisztérium Körendészeti főosztályának Igazgatásrendészeti osztálya 1952. szeptember 29-én javasolta a személyi igazolványok bevezetését. Eszerint: „...az igazolványok az egész országban egyformák lesznek. Kiemelt városokban és a határhozvetben állandó tartózkodásra jogosultak igazolványát különleges bélyegzővel fogjuk ellátni.”³

A Minisztertanács 1953. október 16-ai ülésére készült belügyminisztériumi előterjesztésben a személyi igazolvány bevezetésének várható költségeit 90 millió forintra becsülték, elkészítéséhez 161 tonna különleges famentes papírt, 220 tonna egyéb papírt és kartont a nyilvántartásokhoz, továbbá 252 m² grabiol-vászon az igazolványok bekötéséhez igényelték.⁴

A Belügyminisztérium Kollégiuma 1953. december 8-ai ülésének⁵ 5. napirendi pontjaként szerepelt a „Jelentés a személyi igazolványok bevezetésére tett előkészítő intézkedésekről.” A napirend előadója Máté Mátyás rendőr alezredes volt, az ülésen meghívottként részt vett Koczina Gyula áv. ezredes, Kopácsi Sándor r. ezredes, Bartos Antal áv. alezredes, Kiss István áv. alezredes, Kiss István r. alezredes, Gajda Marcell áv. al-

ezredes, Sárközi József áv. őrnagy, Mátsik György r. őrnagy.⁶

A „Jelentés a személyi igazolványok bevezetésére tett előkészítő intézkedésekről” című dokumentumot Pöcze Tibor r. vezérőrnagy, az Országos Rendőrkapitányság vezetője szignálta, 1953. december 1-jei dátummal. A Kollégium december 8-ai ülésén ismertetett és tárgyalta a dokumentum szerint – az MDP KV és a Minisztertanács határozata értelmében – „minden magyar állampolgárt, aki 16. életévét betöltötte, 1954. június 30-ig fokozatosan személyi igazolvánnyal kell ellátni. A személyi igazolvány bevezetése megkönnyíti az államigazgatási, államvédelmi és biztonsági szervek munkáját, megnehezíti az osztályellenség, az imperialista ügynökök és bűnözők káros tevékenységét. A lakosság előnyét szolgálja, mert mindenkinek az eddigi több személyi okmány helyett egyetlen személyi okmányt kell megőrizni. A személyi igazolványrendszer egységes irányítása megköveteli, hogy a lakosság személyi állapotára vonatkozó összes alapadatok (anyakönyvezés, bejelentés, állampolgárság) irányítása egy helyen történjék.”⁷

A „Jelentés” az Országos Rendőrkapitányságon belül a Személyi igazolványok osztályának megszervezését – és ezen belül 7 alsóbb szintű szervezet: 1. szervezési alosztály, 2. ellenőrzési alosztály, 3. panaszügyi és bejelentési alosztály, 4. anyakönyvi alosztály, 5. állampolgársági alosztály, 6. Központi Lakcímhivatal, 7. anyagi csoport – létrehozását határozta el.⁸

A Személyi igazolványok osztályának feladata volt:

A személyi igazolványrendszer megszervezése és bevezetése, a vonatkozó jogszabályok szerkesztése, anyagi szükséglet biztosítása.

Az igazolványok kiállításához szükséges személyi állapot körébe tartozó alapadatok biztosítása, ennek alapján az anyakönyvezés, bejelentés, letelepedés, állampolgársági ügyek irányítása.

Az említett feladatokra vonatkozóan a megyei, járási (városi) rendőrségi szervek, anyakönyvi és állampolgársági ügyekben a helyi tanácsok munkájának irányítása és ellenőrzése.⁹

A Személyi igazolványok osztálya kidolgozta és az MDP Politikai Bizottsága elé terjesztette a személyi igazolványok bevezetésére vonatkozó tervezetet, ennek alapján „elkészítette a minisztertanácsi rendeletet, a miniszteri rendelet tervezetét és jelenleg is dolgozik a miniszteri rendelet belső végrehajtási utasításán.”¹⁰

A „Jelentés” 15 pontban összegezte a Személyi igazolványok osztálya munkájának addigi eredményeit és az osztály előtt álló feladatokat.

„Az osztályon eddig elkészült:

1. A személyi igazolványrendszer nyilvántartásának szervezete,
2. a lakosság mozgásával és a személyi igazolványok kiosztásával kapcsolatos statisztikai rendszer,
3. a személyi igazolványokkal kapcsolatosan egyes szervek feladatkörének és működésének szabálya,
4. a személyi igazolványrendszer bevezetéséhez szük-

séges káderek tanfolyamainak tematikája és tananyaga,

5. kidolgoztuk az anyakönyvvezetők és a személyi igazolványokat kiállító rendőrségi szervek közötti együttműködés rendszerét,
6. az anyakönyvi és állampolgársági ügyintézés felügyeletét 1954. január 1-jétől a megyei, járási (városi) rendőrségi szervek veszik át. A felügyelet ellátásához szükséges káderek biztosítására a megyei rendőrségi szervek felé utasítást adtak,
7. Egerben az anyakönyvi felügyelet ellátására október 10-ével 3 hónapos tanfolyamot szervezünk, ahol 42 fő kiképzése folyik,
8. megkezdjük az anyakönyvi utasítás átdolgozását, hogy az a személyi igazolványrendszer követelményeinek és az anyakönyvi igazgatás szervezetében beállott változásoknak megfelelően,
9. személyi igazolványt csak magyar állampolgár kaphat. Ezért tájékoztatót készítettünk az igazolványt kiállító szervek részére az állampolgárság vizsgálatára.
10. a bejelentési, letelepedési, határhozveti ügyintézés megvizsgáltuk és kidolgoztuk:
 - a) az igazolványok bevezetésének megfelelően a lakosság ki- és bejelentkezésének rendszerét;
 - b) a Központi Lakcímhivatal feladatát és munkamódszerét,
 - c) a határhozveti ügyintézés tervezetét,
11. a személyi igazolványrendszer bevezetésére országos ütemtervet készítettünk, az ütemtervben részletesen felsoroltuk mindazokat a feladatokat és azok határidejét, amelyek a bevezetéshez feltétlenül szükségesek,
12. elkészítettük a bevezetéskor beinduló propaganda-munka tervét,
13. a bevezetés előkészítésére megvizsgáltuk a budapesti, a déli, illetve nyugati határ menti megyei főosztályok személyi igazolvány alosztályainak munkáját és személyi összetételét,
14. a budapesti személyi igazolványok alosztályával hozzákezdünk a személyi igazolványrendszer Budapesten való bevezetéséhez személyi és anyagi szükségleteinek biztosításához. Ütemtervet készítettünk a budapesti bevezetésre és megkezdjük Budapest területi felmérését (a város hány lakosának kell a területen kiosztani az igazolványokat, hány üzem, hány alkalmazottal, hol van Budapesten),
15. egyik fő feladata volt az osztálynak a személyi igazolványrendszerrel kapcsolatos anyagi és pénzügyi tervek előkészítése
 - a) Elkészítettük és elfogadást nyert az 1953. évi költségvetés és kész az 1954. évi költségvetési tervezet.
 - b) Az anyagtervekkel párhuzamosan kidolgoztuk az állandó és ideiglenes személyi igazolvány, valamint a szükséges igazolványok, nyomtatványok formáját és minőségét.
 - c) Megkezdődött az igazolványokhoz szükséges anyagok gyártása. (Papír, vászon, karton, különböző nyomtatványok, bélyegzők, tinta, ragasztó stb.)

d) A különböző bélyegzők ez évben elkészülnek, ugyancsak biztosított a tinta, ragasztó és a különböző nyomtatványok időre való elkészülése. A nyomdai munkálatok a Pénzjegynyomdában folynak. A nyomda napi 15 000 db igazolványt gyárt december 20-tól kezdve. A papírgyártást állandóan ellenőrizzük.

e) Biztosítottuk a lakosság fénykép ellátásához szükséges anyagokat, és kapacitást, továbbá egy bizottságot szerveztünk a könnyűipar, a fényképező vállalatok és osztályunk kiküldöttéből a fényképezés szervezeti lebonyolítására. 2 db fénykép 5 Ft-ba fog kerülni.¹¹

A „Jelentés” a Személyi igazolványok osztályának az igazolványrendszer bevezetéséig végrehajtandó feladatait is taglalta:

- „a) tervet kell készíteni az operatív és közrendvédelmi szervek feladataira (milyen módon kerülnek felszínre a körözött és álnéven bujkáló személyek, hogyan akadályozzuk meg a személyi igazolványokhoz szükséges okiratok hamisítását),
- b) ki kell dolgozni, milyen módon érvényesül egymás mellett a bevezetés megkezdése után a személyi igazolványrendszer az anyakönyvi, bejelentési, háztársávi, állampolgársági stb. ügyintézés régi rendszere,
- c) ki kell adni a személyi állapotot érintő anyakönyvi utasítást és a névváltoztatási rendeletet,¹²
- d) rendelkezni kell a rendőrségi szervek és a helyi tanácsok felé az anyakönyvi és állampolgársági munka felügyeletének január 1-jén történő átvételére,
- e) meg kell szervezni a lakónyilvántartó-könyvnek vidéken való bevezetését,
- f) biztosítani kell, hogy a bevezetés megkezdéséig megfelelő tartalékkészlet álljon rendelkezésre, a személyi igazolványokból és különböző nyomtatványokból.”¹³

A „Jelentés” emellett számba vette a Személyi igazolványok osztálya munkájának hiányosságait is.

„A feladatok újszerűsége különösen kezdetben sok zökkenőt okozott és erősen befolyásolta a tervszerűséget is. Ehhez hozzájárult, hogy az osztályvezetés mindent egyedül akart megoldani, nem támaszkodott kellően a beosztottakra. Ugyancsak akadályozta a munkát a létszámhiány és a káderek általános szakképzettségének alacsony színvonala. Ehhez hozzájárult, hogy a Személyzeti főosztály lassan gondoskodik az alosztály létszámának feltöltéséről. Egyes esetekben, mint pl. az anyakönyvi osztálynál szakmai szempontokat mellőzve az osztály megkérdése nélkül intézkedett. Az osztályon jelenleg is 9 előadói állás nincs betöltve. Hiányosság az osztály munkájában, hogy az alsóbb szervek előkészítését és tájékoztatását későn kezdte meg. Így későn jutott tudomására, hogy az alsóbb szerveknél amellelt, hogy a létszámban 50–60%-os hiány van, olyan személyeket is állítottak be a munkára, akik politikailag teljesen megbízhatatlanok. Pl. a Baranya megyei főosztá-

lyon a személyi igazolványok alosztályán K. T. előadót, akinek apja fegyveres Volksbund-tag volt, 1944-ben egész családjuk Németországba távozott, bátyja SS katonára volt. Általában tapasztalható, hogy azokat a kádereket helyezik a személyi igazolványok alosztályaira a vidéki személyzeti osztályok, akik politikai megbízhatóság, vagy szakmai tudás hiányában máshol nem alkalmazhatók.”¹⁴

A „Jelentés” a Személyi igazolványok osztálya számára határozati javaslatot terjesztett elő, amelynek indokát a következőkben összegezte: „Az osztályra 1954. január 1-jéig, az igazolványok bevezetésének megkezdéséig komoly feladatok várnak. A kezdeti tervszerűtlenség, a kádérhiány stb. miatt az osztály munkája jelenleg túlfeszített.”¹⁵

Az osztály munkájának megjavítására az alábbi határozati javaslat készült:

„Határozati javaslat:

1. A BM Személyzeti főosztálya az alábbi intézkedéseket tegye:
 - a) Két héten belül biztosítsa a budapesti Személyzeti osztályon keresztül a Budapesti főosztály és kerületi osztályok személyi igazolvány osztályai, illetve alosztályai számára a megfelelő kádereket.
 - b) 1954. január 31-ig vizsgálta felül a megyei főosztályok személyzeti osztályaival a déli és nyugati megyei főosztályok, járási osztályok személyi igazolvány osztályainak, illetve alosztályainak kádéranyagát. A nem megfelelő kádereket távolítsa el, és he-

- lyettük megfelelő káderek beállítására adjon utasítást.
c) Vizsgáltsa meg 1954. március 31-ig valamennyi megyei főosztály személyi igazolvány osztályainak és alosztályainak személyi állományát. A személyi állomány részbeni kicserélését és feltöltését 1954. május 1-ig hajtsa végre.

Felelős: Ács Ferenc áv. ezredes.

2. A BM Gazdasági és adminisztratív osztálya két héten belül biztosítsa az ORK IX. osztályának és a Központi Lakcímhivatalnak megfelelő elhelyezését.

Felelős: Kiss István áv. alezr.

3. A BM Anyagi és technikai főosztálya biztosítsa
a) Az ORK IX. osztálya számára egy héten belül az igazolványok bevezetésének tartamára 3 db rakterülettel rendelkező személygépjárművet (Skoda furgon),
b) Az ORK IX. osztálya által igényelt lemezszekrény szükségletet (170 db) és berendezési tárgyakat (nyilvántartószekrények, asztalok stb.). A budapesti bevezetéshez december 15-ig, a vidéki bevezetéshez pedig az ütemtervnek megfelelően.
c) A személyi igazolványok bevezetése ütemtervnek megfelelően biztosítsa a főosztályok és azok szerveinél a személyi igazolványok osztályai és alosztályai számára a megfelelő elhelyezést és a védőberendezéseket (ablakrács, biztonsági zár stb.).
d) Egy héten belül gondoskodik a budapesti kerületi osztályok átalakítási, építési munkáinak beindításáról.

Felelős: Berecz Béla áv. vörögy.

4. A Budapesti főosztály anyagi osztálya két héten belül gondoskodik a kerületi személyi igazolványok alosztályainak megfelelő elhelyezéséről.

Felelős: Kopácsi Sándor r. ezr.

Határidő: december 20.

5. A Terv- és Pénzügyi főosztály biztosítsa a személyi igazolványrendszer bevezetésével kapcsolatos pénzügyi munkálatok lebonyolítását.

Felelős: Bartos Antal áv. alezr.

6. Az ORK 3 hónap múlva tegyen jelentést az igazolványrendszer bevezetésének megkezdéséről és az ezzel kapcsolatos tapasztalatokról.

Felelős: Pócze Tibor r. vörögy.

Határidő: 1954. március 31.¹⁶

A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. december 8-ai ülése a „Jelentés a személyi igazolványok bevezetésére tett előkészítő intézkedésekről” szövegű dokumentumot kiegészítésekkel elfogadta. A napirendi ponthoz hozzászóltak: Máté Mátyás, Piros László, Kiss István, Ács Ferenc, Kopácsi Sándor, Bartos Antal, Gajda Marcell.¹⁷ A Piros László és Harangozó Szilveszter saját kezű aláírásával hitelesített, 1953. december 19-ei határozat bevezetésében röviden leírták a Személyi igazolványok osztálya feladatait és működését, továbbá 8 pontba foglalták a személyi igazolványok kiadásával kapcsolatos feladatokat.¹⁸ Ezt követően a Minisztertanács 1954. január 9-ei ülésén megszületett a személyi igazolvány bevezetéséről szóló rendelet.¹⁹

A SZEMÉLYI IGAZOLVÁNY DE JURE ÉS DE FACTO

„A Minisztertanács 1/1954.(I. 9.) MT számú rendelete a személyi igazolvány bevezetéséről”²⁰

A személyi adatok igazolásának megkönnyítése érdekében a Minisztertanács az állampolgárok személyi igazolvánnyal való ellátását rendeli el.

1.§

- (1) Valamennyi tizenhatodik évét betöltött magyar állampolgárt – a (2) és (4) bekezdésben említettek kivételével – személyi igazolvánnyal kell ellátni.
(2) A Néphadsereg tagjait a honvédelmi miniszter külön igazolvánnyal látja el.
(3) A tizenhatodik évüket be nem töltött magyar állampolgárokat a szüleik (eltartóik) személyi igazolványába kell bejegyezni.
(4) Az elmebetegek személyi igazolványt nem kapnak.

2.§

- (1) A személyi igazolvány tartalmazza a tulajdonos személyazonosságára vonatkozó összes lényeges adatokat.
(2) A személyi igazolványban feltüntetett adatok igazolására a személyi igazolvány kiadása után az állampolgároktól születési és házassági anyakönyvi kivonatot, állampolgársági igazolványt, az állandó és ideiglenes lakás be- vagy kijelentést igazoló szelvényeket, valamint munkahely igazolást megkövetelni nem szabad.

3.§

- (1) Az állampolgárok részére a személyi igazolványt a Belügyminisztérium szervei állítják ki.
(2) A személyi igazolvány kiállításához szükséges okiratok (születési anyakönyvi kivonat, munkáltatói igazolvány stb.) illetékmentesek.
(3) A személyi igazolvány kiállításáért járó térítést a belügyminiszter állapítja meg.

4.§

Az állampolgárokat a jelen rendelet alapján az 1955. évi június hó 30. napjáig kell személyi igazolvánnyal ellátni.

5.§

- (1) Büntetett követ el és három évig terjedhető börtönnel büntetendő az, aki hamis személyi igazolványt készít, vagy a személyi igazolványt meghamisítja, továbbá aki közreműködik hamis személyi igazolvány kiállításában, vagy abban, hogy a személyi igazolványba hamis adatok kerüljenek.
(2) Büntetett követ el és két évtől öt évig terjedő börtönnel büntetendő az, aki személyazonosságának igazolására másnak a személyi igazolványát használja fel, illetőleg aki személyének igazolására hamis, vagy meghamisított személyi igazolványt használ.

6.§

Büntetett követ el és két évig terjedhető börtönnel büntetendő az, aki másnak a személyi igazolványát ellopja, vagy aki saját vagy más személyi igazolványát megsemmisíti, vagy megrongálja.

7.§

- (1) *A személyi igazolványok bevezetése nem érinti a bejelentési kötelezettség teljesítéséről, valamint az egyes helyeken való letelepedés engedélyezéséről szóló jogszabályok hatályát.*
(2) *A jelen rendelet végrehajtását a belügyminiszter rendelettel szabályozza.*"

A belügyminiszter,²¹ egyben miniszterelnök-helyettes Gerő Ernő²² végrehajtási utasítása (1/1954. (I. 9.) BM sz.) 1954. január 9-én jelent meg.²³ Ennek értelmében „Lakáslapot kell kiállítani az állandó lakás be- és kijelentésekor. Ideiglenes lakás be- és kijelentése esetén lakáslapot csak a határövezetben és a kiemelt városokban kell kitölteni.” Az előbbieket a 2/1954. (IV. 4.) BM számú rendelet úgy módosította, hogy lakáslapot kellett kiállítani az ország egész területén az ideiglenes lakás be- és kijelentésekor is.²⁴

A belügyminiszter I. helyettesének 04. számú, 1954. január 25-i parancsában rendelkeztek a BM központi, területi és vidéki szerveinél dolgozók személyi igazolvánnyal való ellátásáról.²⁵

Az Országos Rendőrkapitányság vezetőjének 91-2/1954. számú (datum nélküli) utasítása részletesen szabályozta a rendőri hatóságoknak a személyi igazolvány kiosztásával kapcsolatos feladatait.²⁶

Az Országos Rendőrkapitányság vezetőjének 1954. április 30-ai, 9. számú utasítása a személyi igazolványok kiosztásával kapcsolatos bűnügyi feladatokkal foglalkozott: „A személyi igazolványok kiadása, a személyi okmányok tüzetes átvizsgálása hasznos adatokat ad a bűnügyi szolgálatnak. Lehetőség nyílik csavargó, álneven illegalitásban lévő, vagy éppen keresett személyek felderítésére, a bűnözők bujkálási lehetőségének megakadályozására.”²⁷

Az Országos Rendőrkapitányság vezetőjének 1954. május 8-ai, 5. számú utasítása foglalkozott a személyi igazolványok kiosztásával kapcsolatos névváltoztatási kérelmek elbírálásával.²⁸

A Belügyminisztérium Kollégiumának 1954. május 1-jei ülésén 3. napirendi pontként szerepelt a „Közbeeső jelentés a személyi igazolványok bevezetéséről.” Előadó: Pócze Tibor r. vezérőrnagy, meghívottak: Koczina Gyula áv. ezredes, Kutika Károly r. ezredes, Selmeczi György áv. ezredes, Máté Mátyás r. alezredes, Szilágyi János r. alezredes, Mátsik György r. őrnagy.²⁹

A dokumentumot Pócze Tibor r. vezérőrnagy, miniszter-helyettes szignálta, 1954. május hó dátumozással.

A „Közbeeső jelentés” szerint: „A párt és a kormány határozata alapján, Budapesten 1954. február 1-jén megkezdjük a lakosság személyi igazolvánnyal való ellátását.

Budapest területén 1954. február 1-jén 80 kirendeltség kezdte meg az igazolványok kiosztását az I., V., és a XIV. kerületekben. ... Az eddig kiadott igazolványok száma kb. 100.000-rel kevesebb a tervezett mennyiség-nél. Ezt a lemaradást június 1-jéig bepótoljuk. A lemaradás oka egyrészt a vezetésben és a munka rossz megszervezésében keresendő, másrészt az igazolványt ki-

osztó kirendeltségek gyakorlatlansága és személyi összetételének hiányosságaiban, és hozzájárult a lakosság tájékozatlansága is. (Megfelelő propagandamunka, sajtó, rádió stb. hiánya.) ...

Az utóbbi időben a kirendeltségek napi 18–19.000 db személyi igazolványt adnak ki. Ezt, valamint az eddig kiadott igazolványok számát figyelembe véve Budapest területén az eredeti tervek – 1954. június 1-ig a személyi igazolványok kiosztása általában befejezett nyer. ...

A vezető elvtársakat (KV-tagok, miniszterek) külön párthatározat alapján látjuk el igazolvánnyal. Az elvtársak igazolványai ki vannak állítva. Kiadásuk most van folyamatban.

Az igazolványok kiadásának fokozására a kirendeltségek munkájának megjavítására verseny indult. ... A verseny fellendítette a kirendeltségek munkáját, de a várt eredményt még nem érte el.” ...³⁰

A „Közbeeső jelentés” összefoglalta a felmerült hibákat és hiányosságokat:

„A kirendeltségek munkájában különösen kezdetben – sok hiányosság volt. ... még a bevezetés megkezdésekor mereven megköveteltük az anyakönyvi kivonatok felmutatását, később intézkedtünk az anyakönyvi értesítők és tanúsítványok elfogadása iránt. Sok személynél felmerült problémaként az is, hogy önkényesen, főleg a második világháború után megváltoztatták nevüket. ...

A bevezetésnél felmerült kérdések közül tisztázatlan még a cigányok igazolvánnyal való ellátása. Úgy tervezzük, hogy személyi igazolványt csak azoknak a cigányoknak adunk, akik helyben lakást és állandó munkahelyet igazolnak.”³¹

A „Közbeeső jelentés” a személyi igazolvány bevezetésének szervezeti, személyzeti kérdéseit is érintette:

„Az ORK IX. osztálya 1954. január 4-től május 1-ig a személyi igazolvány bevezetéshez 1546 ideiglenes munkaerőt alkalmazott és képzett ki. A munkaerők felvételét kezdetben túl gyorsan és nem kellő körültekintéssel végezte. Ezért politikailag megbízhatatlan egyének is felvételre kerültek, ezenkívül olyanok is, akik rossz írásuk, gyenge felkészültségük miatt erre a munkára nem alkalmasak. ... 172 főt le kellett váltani, a többiek felülvizsgálata folyamatban van. Az ilyen esetek megelőzése végett csak teljes priorálás és felvételi vizsga után veszünk fel munkaerőket. Egyes polgári alkalmazottak vonakodnak vidékre menni. ...

Gyenge az emberekkel való foglalkozás, gyakran az akták mögött nem látják az embert. ...”³²

Az Országos Rendőrkapitányság IX. osztálya „Kezdetben a kirendeltségek irányítását és általában az egész munkát túlzottan centralizálta. Túl sok feladatot tartott fenn saját részére. Ugyanez megmutatkozott a Budapesti főosztály személyi igazolvány osztályán is.”³³

A dokumentum egyúttal jelentést adott a lakosság hangulatáról és az igazolvány bevezetésének intézményi állapotáról: „Az igazolvány rendszer bevezetésével kapcsolatban a lakosság hangulata kielégítő. ...

Az igazolványrendszer bevezetésének előkészítő munkája jelenleg 5 megyében (Győr-Sopron, Vas, Zala,

Somogy és Pest megyében) folyik. 1954. június 1-én Győr-Sopron, Vas és Pest megye területén megkezdődik az igazolványok kiosztása. ...a pest megyei váci járásban előkészítettük és május 11-én megkezdjük az igazolványok kiosztását. A fenti megyék területén a lakosság fényképekkel, okmányokkal való ellátása és a kiosztási munka megszervezése folyamatban van.”³⁴

A kollégiumi ülés a „Közbeeső jelentés”-t és annak határozati javaslatát elfogadta. Az 1954. május 20-i dátumú, Piros László és Rajki Sándor eredeti aláírásával hitelesített határozat bevezetője összefoglalta a személyi igazolványok kiosztásának addigi tapasztalatait és 12 pontban fogalmazták meg a tennivalókat és a felelősöket a határidők megjelölésével.³⁵

Az állampolgárok számára kiállított személyi igazolvány keményfedelű, barna grabiol-vászon kötésű, 8,5x12 cm nagyságú kis könyv volt. Külső borítóján mélynyomással az alábbiak voltak láthatók: a felső részén az állami címer,³⁶ a középső részén, kiemelten, külön sorban nagyobb méretű nagybetűkkel: SZEMÉLYI IGAZOLVÁNY,³⁷ az alsó részén egy sorban kisebb méretű nagybetűkkel: MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG.³⁸

A személyi igazolvány a tulajdonos személyazonosságára vonatkozó alábbi „összes lényeges adatokat” tartalmazta:

Az igazolvány tulajdonosának hivatalos (4x4 cm nagyságú) fényképe, annak jobb alsó sarkában az okmányiroda mélynyomású pecsétje; a fénykép alatt az igazolvány tulajdonosának sajátkezü aláírása. Ezt követték a személyi igazolvány tulajdonosának: Családi neve; Utóneve; Leánykori családi és utóneve; Születési helye: ország, megye, város, község; Születési ideje: év, hó, nap; a személyi igazolvány *Érvényessége*: év, hó, -ig; majd a személyi igazolvány tulajdonosának: Foglalkozása; Szakképzettsége; Katonai ig.-nak száma; Összeírási ig.-nak száma; Állampolgársága; Anyjának leánykori családi és utóneve; Apjának családi és utóneve; Kiállítás alapja; Kiállító hatóság (dátummal, pecséttel, aláírással).

Külön fejléces rovatok voltak a következők: *Állandó lakásváltozások* város, község; kerület, járás; út, utca, tér, szám; *Különleges bejegyzések; Ideiglenes lakásváltozások* város, község; kerület, járás; út, utca, tér, szám; *Anyakönyvi rész* Családi állapota; Házastársa neve; Születési helye és éve; Házasságkötésének ideje; Házasságkötésének helye; Változások; Tizenhat éven aluli gyermekei; Családi és utónév; Születési év, hó, nap; Születési hely; Megjegyzés; *Szakképzettségre vonatkozó bejegyzések*; Munkakönyvének száma; Szakképzettsége; *Munkahelyváltozások*; Munkáltató neve és pontos címe; Alkalmaztatási minőség; Munkaviszony kezdete; év, hó, nap, P.H. aláírás; Munkaviszonya megszűnt; év, hó, nap, P.H. aláírás.

Az Országos Rendőrkapitányság vezetője 1954. július 8-ai, 11. számú parancsában 41 főt részesített kitüntetésben, jutalomban vagy soron kívüli előléptetésben Budapest lakosságának személyi igazolvánnyal való ellátása és a vidéki kiosztás előkészítése terén kifejtett munkáért.³⁹

A személyi igazolvány bejelentését a sajtó azzal igyekezett népszerűvé tenni, hogy annak komoly előnyeit helyezte kilátásba. „A személyi igazolvány azáltal, hogy az összes fontos adatokat egy okiratban tartalmazza, egyszerűsíti az eddigi sokféle okmány kezelését, megrövidíti az azok beszerzésére fordított időt, csökkenti a személyi iratok körüli bürokráciát, mindez jelentős könnyebbséget jelent az állampolgárok részére.”⁴⁰ A gyakorlat azonban nem igazolta a várakozásokat. Ezzel együtt is a Rákosi-kurzus idején megszületett személyi igazolvány megélte, sőt túlélte a Kádár-korszak évtizedeit.

EPILÓGUS HELYETT

A Kádár-rendszerek a térség államaitól megkülönböztető erénye volt, hogy nem kívánta bezárni az országot, hanem engedte kibontakozni a Nyugathoz tartozó és vágyódó magyar kulturális közgondolkodást. A beat megjelenése Magyarországon nemcsak legjobb művelőinek dalszövegeivel hatott, hanem befolyásolta az egész ifjúság magatartását, viselkedését és gondolkodásmódját. A hetvenes évek végén nagyerejű rockhullám sodort végig Magyarországon, amely a társadalmi kérdésekkel éppúgy foglalkozott, mint a magyarság problémáival. Bródy János 1980-ban írt „Személyi igazolvány” című dalszövege a bürokrácia sajátos tükre volt:

„Tizenhat éves még alig-alig múltam/ Mikor először megkaptam őt./ Éreztem, ahogy megtapogattam/ A fejem lágya benőtt./ És akkor megtudtam az osztályfőnökömtől./ Hogy soha többé el nem hagyhatom./ Azóta télen-nyáron, viharban, napsütésben/ Magammal hordozom./

Személyi igazolvány, mindennél fontosabb nekem./ Személyi igazolvány, néha úgy becézem: kis SZIG-em./ Szigorú és elszánt önmagammal nézek szembe/ Mindjárt az első oldalon./ Hogy '46-ban megszülettem Budapesten./ Bár szeretném, de nem tagadhatom./ Apám s anyám elváltak régen/ De itt jól megférnek egy lapon./ S még néhány adat: hogy jártam iskolába./ Van otthonom és dolgozom./

Személyi igazolvány, van, tehát én létezem./ Személyi igazolvány, az egyetlen igazolvány./ Mellyel hitelt érdemlően/ Igazolhatom, hogy azonos vagyok velem./

Ha eltévedek a forgalomban vagy/ Átmeneti zavaromban nem találom a helyem/ Vagy szavaimnak mások előtt kell hitelt szereznem./ Olyankor előveszem/ És minden változást, mely feltűntethető/ Én becsülettel beíratatok./ Oly megnyugtató érzés pecséten látni./ Hogy egy ideig még érvényes vagyok./

Személyi igazolvány, drága kis SZIG-em./ Mi lesz veled, ha visszavonnak végül, nélkülüm./

Tudom, hogy itt és most, hogy ő és én/ Mi ketten összetartozunk/ És mégis megtörtént már olykor-olykor./ Hogy elvált az utunk./ Nélküle, bevallom, félelmeimnek érzem magam./ Bár tiltakozni nincs jogom./ Valami furcsaságot boldogságot érzek./ Ha újra visszakapom./ Személyi igazolvány, az én igazi párom./AU-IV 385 223./

Személyi igazolvány, hát lássuk csak, ki vagy te barátom./AU-IV 385 223.¹⁴¹

A személyi igazolvány, módosult külsővel és belső tartalommal⁴² tovább élt még 1989–1990 után is. A személyi igazolványt a rendszerváltozás utáni esztendőkből fokozatosan visszavonták különböző, kártya formátumú igazolványok bevezetésével.

a) Személyazonosító igazolvány

A 8,5x5,4 cm-es PVC alapú kártya adatai kétnyelvűek. Első oldalán: a bal felső sarkon az állami címer, fent középen: Magyar Köztársaság/Republic of Hungary; alatta: Személyazonosító igazolvány/Identity Card; a jobb felső sarkon: Sorszám; Kód/Code; középen: Családi és utónév/Surname and Given name; Aláírás/Signature; Érvényességi ideje/Date of expiry; a bal alsó sarkon: az igazolvány tulajdonosának az okmányirodában készült digitális fényképe, a jobb alsó sarkon: Magyarországot ábrázoló kép, közepén „H” betűvel.

A kártya másik oldalán: Leánykori név/Maiden name; Születési hely/Place of birth; Születési idő/Date of birth; Neme/Sex; Állampolgárság/Nationality; Anyja neve/Mother's name; Kiállító hatóság/Authority: Okmányiroda (lakhely szerint).

b) Lakcímet igazoló hatósági igazolvány

A kártya első oldalán: Családi és utónév, Születési hely, idő, Anyja neve, Lakóhely, Bejelentési idő, Kiállító hatóság

A kártya másik oldalán: Magyar Köztársaság Személyi azonosítót igazoló hatósági igazolvány. A kártya bal felső sarkán: az állami címer; jobb felső sarkán: száma;

Középen: Családi és utónév; Személyi azonosító; jobb alsó részen: vonalkód.

A „klasszikus” személyi igazolvány visszavonási folyamatának egyes állomásait több jogszabály is jelzi. Például az 1992. LXVI. tv. a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról,⁴³ a Kormány 146/1993. (X. 26.) rendelete a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló 1992. évi törvény végrehajtásáról,⁴⁴ vagy a személyi igazolvány kiadásának és nyilvántartásának átmeneti szabályiról szóló 147/1993. (X. 26.) Kormányrendelet.⁴⁵

Bródy János dalának lakonikusan kritikus költői kérdése, miszerint: „Személyi igazolvány, drága kis SZIG-em,/ Mi lesz veled, ha visszavonnak végül nélkülem” – immár visszavonhatatlanul történelemmé vált.

Jegyzetek

* Készült a T 043 731 sz. OTKA kutatás keretében.

¹ 50 éve, 1954-ben vezették be a személyi igazolványt. Ebből az alkalomból született Föglein Gizella eredeti forrásokat közlő és az igazolvány születését nyomon kísérő írása.

² A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések. Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. (Történelmi Hivatal. Bp., 2001, 461. p.). [a továbbiakban: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956].

³ BM KI 61. ő. e. Rendőrh. o. 118. (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 462. p.). Az ORK vezetője közrendvédelmi és kiképzési helyettesének 8. számú, 1954. február 22-én kiadott utasítása, amely a lakosság személyi igazolvánnyal való ellátásával kapcsolatos rendőri feladatokat tartalmazta, erre már nem tért ki. (BM KI 61. ő. e. Rendőrh. o. 196.) (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 462. p.)

⁴ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 462. p.

⁵ Az ülés helye: Központi épület, I. emeleti ülésterem.

⁶ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 407–408. pp.

⁷ A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. december 8-i ülése (Jelzete: 106-I-18.). E. 5. „Jelentés a személyi igazolványok bevezetésére tett előkészítő intézkedésekről”. (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 461–462. pp.)

⁸ „Jelentés a személyi igazolványok bevezetésére tett előkészítő intézkedésekről”. (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 462. p.)

⁹ „Jelentés a személyi igazolványok bevezetésére tett előkészítő intézkedésekről”. (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 462. p.)

¹⁰ Az Országos Rendőrkapitányság vezetőjének 91-2/1954. számú (dátum nélküli) utasítása részletesen szabályozta a rendőri hatóságoknak a személyi igazolvány kiosztásával kapcsolatos feladatait. (BM KI Pgy. 31. d.). (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 462. p.)

¹¹ „Jelentés a személyi igazolványok bevezetésére tett előkészítő intézkedésekről”. (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései

1953–1956. 463–464. p.)

¹² A Minisztertanács 1955 februárjában hatálytalanította az akkor egy évtizede érvényben lévő – elsősorban a hazai németiség névmagyarosítását nehezítő – belügyminiszteri rendeletet, s a névváltoztatási eljárást egyszerűbbé tette. (11/1955. MT számú rendelet. Magyar Közlöny. 1955. 19. sz.)

¹³ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 464–465. pp.

¹⁴ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 465. p.

¹⁵ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 465. p.

¹⁶ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 466–467. pp.

¹⁷ „Jegyzőkönyv az 5. napirendi ponthoz: „Máté elvtárs kiegészítése: Anyagi előkészületeket nem tudták megtenni. Nyomda csak 20-án kezdi meg a gyártást. Tanfolyamot csak januárban tudják megindítani. MT határozatot későn kapták meg. Javasolja először az I., V., III. kerületekben, Mátyásmezőn és a BM-ben kiadni az igazolványokat. 400 kiosztó hely lesz. Április-májusban be kell fejezni.

Kérdések: *Piros* elvtárs: Ki hagyta jóvá a II-ben foglalt intézkedéseket? (a Személyi igazolványok osztályának feladatait – F.G.) Mennyi létszámról van szó? (ORK vezetője hagyta jóvá, kb. 360 főről van szó.)

Máté elvtárs: Budapesti részlegnek kell elhelyezés. Lakcímhivatalt is odavinnék. 50–60–70%-os létszámhiány van. *Másik* elvtárs: A két nyilvántartást össze kell vonni. *Kiss* elvtárs: A helyiségeket nem tudják biztosítani, a Sztálin úti épületet át kell adni. *Ács* elvtárs: Beosztottakat ki kell képezni beállítás előtt, hogy erre szükség lesz már az átszervezésnél tudták, miért nem vették fel? *Kopácsi* elvtárs: A helyiségeket biztosítsák, és a káderkérdést megoldják január 1-jéig. A budapesti bejelentő hivatalt is fel lehet számolni (48 fő). *Bartos* elvtárs: Nem ad át két embert. De az irányítás munkáját vállalja. *Gajda* elvtárs: Anyagokat nem tudják biztosítani. *Piros* elvtárs: A feladatokat végre kell hajtani, *Kutika* elvtárs azonnal készítsen javaslatot a pártnak és a kormánynak, hogy miért javasoljuk az időpont eltolását. A káderkérdéseket meg kell oldani, a nyilvántartót egyelőre a központi épületben kell elhelyezni.” (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 467–468. pp.)

- ¹⁸ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 467. p.
¹⁹ Lásd: Magyar Országos Levéltár. XIX-A-2.
²⁰ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1954. Közzéteszi a Minisztertanács Titkársága. (Bp., 1955. 213. p.); Magyar Közlöny, 1954. 2. sz.
²¹ Nagy Imre első kormányának első belügyminisztere Gerő Ernő volt 1953. július 4.–1954. július 6. között. Utóda 1954. július 6.–1955. április 18. között Piros László.
²² Baráth Magdolna: Gerő Ernő a Belügyminisztérium élén, 1953–1954. In: Trezor I. A Történelmi Hivatal évkönyve, 1999. Szerkesztette: Gyarmati György. (Történelmi Hivatal, Bp., 1999. 147–166. p.) A tanulmány a témával összefüggő kül- és belpolitikai, szervezési, igazgatási és más kérdésekkel foglalkozik; a személyi igazolvány bevezetését nem tárgyalja – F.G.
²³ 1/1954. (I. 9.) BM sz. (Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1954. Közzéteszi a Minisztertanács Titkársága. (Bp., 1955. 395–401. pp.); Magyar Közlöny, 1954. 2. sz.
²⁴ 2/1954. (IV. 4.) BM sz. (Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1954. Közzéteszi a Minisztertanács Titkársága. (Bp., 1955. 401. p.)
²⁵ BM KI Pgy. 29. d. (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 467. p.) A BM titkos állományba tartozó beosztottak személyi igazolvánnyal történő, a leplezést megfelelően biztosító intézkedéseket tartalmazó miniszterhelyettesi utasítás 1954. február 27-én jelent meg, száma 01. (BM KI Pgy. 30. d.). (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 467. p.)
²⁶ BM KI Pgy. 31. d. (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 462. p.)
²⁷ BM KI Pgy. 31. d. (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 464. p.)
²⁸ BM KI Pgy. 31. d. (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 465. p.)
²⁹ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 761. p.
³⁰ „Közbeeső jelentés a személyi igazolványok bevezetéséről” 1954. május (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 791–792. p.)
³¹ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 792–793. pp.
³² A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 793. p.
³³ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 794. p.
³⁴ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 794–795. pp.
³⁵ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 796. p.
³⁶ 1954-ben az állami címer az 1949. XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmánya által bevezetett ún. Rákosi-címer volt: „67.§ A Magyar Népköztársaság címere: kétoldalt búzakoszorúval egybefogott, kerek világoskék mezőben kalapács és búzakalász; a mező felső részén a mezőre sugarakat bocsátó ötágú vörös csillag, alján redőzött piros–fehér–zöld színű szalag.” (Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. I. Törvények és törvényerejű rendeletek, 1949. (Bp., 1950. 9. p.); Az ún. Kádár-címer a Magyar Népköztársaság Alkotmányának módosításáról szóló 1957. II. tv. tartalmazta: „A Magyar Népköztársaság címere: kétoldalt búzakoszorú-

- val egybefogott, világoskék mezőben álló, ívelt oldalú piros–fehér–zöld színű pajzs. A búzakoszorút balról piros–fehér–zöld, jobbról vörös színű szalag fonja át. A pajzs fölött középen elhelyezett ötágú vörös csillag arany színű sugarakat bocsát a mezőre.” (Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1957. Bp., 1958. 3. p.); Az 1990. XLIV. tv. a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról tartalmazta az állami címet: „76.§ (2) A Magyar Köztársaság címere hegyes talpú, hasított pajzs. Első mezeje vörössel és ezüsttel hétszer vágott. Második, vörös mezejében zöld hármass halomnak arany koronás kiemelkedő középső részén ezüst kettős kereszt. A pajzsra a magyar Szentkorona nyugszik.” (Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1990. Bp., 1991. 1730. p.)
³⁷ A személyi igazolvány alfanumerikus azonosító jellel (két nyomtatott nagybetű—római sorsszám és 6 jegyből álló arab számsor) volt ellátva.
³⁸ Az 1990 után kibocsátott személyi igazolvány puha fedelű, barna grabiol-vászon kötésű 8x11,5 cm nagyságú kis könyv volt. Külső borítóján arany betűkkel az alábbiak láthatók: a felső részen egy sorban, kisebb méretű nagybetűkkel: MAGYAR KÖZTÁRSASÁG; a középső részen az állami címer; az alsó részen külön sorban nagyméretű nagybetűkkel: SZEMÉLYI IGAZOLVÁNY.
³⁹ BM KI Pgy. 31. d. (In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. 464. p.)
⁴⁰ Szabad Nép, 1954. január 10.
⁴¹ <http://brody.mediastorm.hu/> (A „Személyi igazolvány” dalszövege Bródy János 1980-ban megjelent „Hungarian Blues” című lemezén ill. könyvében található.) A dalszövegben a sorok végét mindenütt / jellel jeleztük – F.G.
⁴² A személyi igazolvány külsejére lásd a 38 számú jegyzetet. A személyi igazolvány a tulajdonos személyazonosságára vonatkozó alábbi adatokat tartalmazta: Az igazolvány tulajdonosának fényképe, annak jobb alsó sarkában az Igazgatásrendszert pecsétje; a fénykép alatt az igazolvány tulajdonosának sajátkezű aláírása. Ezt követték a személyi igazolvány tulajdonosának: Családi neve; Utóneve; Leánykori családi és utóneve; Születési helye, Születési ideje: év, hó, nap; a személyi igazolvány érvényessége: év, hó, nap; majd a személyi igazolvány tulajdonosának: Anyja leánykori családi és utóneve; s az, hogy a személyi igazolvány tulajdonosa A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ÁLLAMPOLGÁRA; A kiállítás alapja: Kiállító hatóság (dátummal, pecséttel aláírással). Külön fejeles rovatok voltak a következők: Állandó lakcím város, község; kerület, út, utca, tér, szám, fszt., em. Különleges bejegyzések; Ideiglenes lakcím város, község; kerület, út, utca, tér, szám, fszt., em.
⁴³ 1992. LXVI. tv. a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról. (Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1992. Bp., 1993. 296–304. pp.)
⁴⁴ 146/1993. (X. 26.) Korm. r. A polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló 1992. évi LXVI. törvény végrehajtásáról. (Magyar Közlöny, 1993. 155. sz. 9526. p.)
⁴⁵ 147/1993. (X. 26.) Korm. r. A személyi igazolvány kiadásának és nyilvántartásának átmeneti szabályiról. (Magyar Közlöny, 1993. 155. sz. 9537. p.)

HÍREK

Az MTA Társadalomkutató Központ Stratégiai Tanulmányok Programbizottsága a Magyar nemzetet és államot megjelenítő intézmények és jelképek megszervezésére, a jelképek használatára létrehívott szakértői bizottság és az Európa Intézet Budapest 2004 április 8-án, csütörtökön 9.30 órakor az MTA Jakobinus termében műhelykonferenciát szervezett **Állami, nemzeti szimbólumok Európában** címmel. A konferencia keretében előadást tartott Glatz Ferenc (Álla-

mi, nemzeti jelképek tegnap és ma, Európában és itthon); *Marosi Ernő* (A szimbólumok művészi megjelenítése); *Benkő Samu* (A határokon túli magyarság és az állam-nemzeti szimbólumok); *Rácz Lajos* (Államrend, jog és szimbólumok); *Ráday Mihály* (Épületek, terek történelmi hagyományai); *Bertényi Iván* (Címer, zászló és „történelmi gyökerek”); *Katona Tamás* (Kitüntetésekéről és hagyományokról); *Ambrus Jenő* (Állami protokoll, nemzetközi szabályozás).

SZEMLE

In memoriam Kristó Gyula

*„Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul.”*

Arany János: Széchenyi emlékezete

ideje az 1998 és 2003 közötti évek voltak, ebben az időszakban harmincöt könyve látott napvilágot, amelyek között található egyfelől teljességgel új, a kutatás szá-

mára még hosszú ideig alapkönyvként fungáló műveket, másfelől pedig korábban már publikált, ám jelentősen átdolgozott és bővített munkákat.⁴ Az Árpád-kort teljes egészében feldolgozó műve⁵ a magyar kiadás után két esztendővel Franciaországban is megjelent,⁶ önálló könyvben írta meg a XI. század,⁷ Makk Ferencsel társszerzőségben a IX. és X. század,⁸ és szintén társszerzőségben a XIV. század⁹ történetét; koncepciójában korszakalkotóan új a középkori térszervezésről és tájszemléletről,¹⁰ és hézagpótló a középkori historiográfiáról szóló monográfiája.¹¹ Ugyanezen időben két igen jelentős, az Árpádokról (szintén Makk Ferencsel társszerzőségben)¹² és a magyar nemzet születéséről¹³ írott munkáját Németországban is kiadták.

Nagyívű munkásságának interdiszciplináris voltát kiválóan mutatja, hogy számos műve nem csupán a stricto sensu középkortörténészek, hanem a középkort kutató jogtörténészek számára is alapirodalomként szolgálhat. Ezek közül feltétlenül kiemelendők a vármegyerendszer kialakulását,¹⁴ a magyar állam¹⁵ és a magyar nemzet megszületését¹⁶ tárgyaló monográfiái, a középkori históriákat¹⁷ és Kun László történetét¹⁸ az okleveles forrásokban bemutató szövegválogatásai, Szent István Törvényeinek és Intelmeinek tanulságos bevezetéssel ellátott fordítása,¹⁹ és – utolsónak hagyjuk e talán legnagyobb volumenű, tudománytörténeti jelentőségű vállalkozás megemléztetését – az azóta tizenhét kötetet megért, 1990-ben általa iniciált és gondozott Anjou-kori oklevéltár.²⁰

A magántudós Kristó Gyula azonban nem nyomta el Kristó professzort, a tudományszervezőt. 1983-tól 1995-ig állott a József Attila Tudományegyetem Középkori és Koraujkori Magyar Történelmi Tanszékének élén, segítségével jött létre – az országban másodikként – a Történelmi Segédtudományok Tanszéke, amelynek keretében immáron – az országban egyedülállóan – Bizantinológiai és Középlatin Filológiai Tanszékcsoporthoz is működik, 1992-ben létrehozta a Szegedi Középkorász Műhelyt, amely megindította a – nem csupán Magyarországon, hanem Közép-Európában egyedülálló

A középkortörténet tudós kutatója, Kristó Gyula egyetemi tanár, akadémikus 2004. január 24-én távozott az élők sorából.

Kristó Gyula 1939. július 11-én, Orosházán született, 1957-ben nyert felvételt a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, ahol 1962-ben magyar-történelem, 1969-ben pedig latin szakos tanári diplomát szerzett. Negyvenkét esztendőn át, 1962 nyarától 2004 januárjában bekövetkezett haláláig hűséges maradt a Szegedi Tudományegyetemhez; 1969-ben kandidátusi fokozatot szerzett, 1977-ben a történettudományok doktora lett, 1978-ban nevezték ki egyetemi tanárrá, 1998-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.

Egyedülálló tehetségének és fáradhatatlan munkabírájának köszönhetően páratlanul gazdag életművet hagyott hátra: életében százegy könyve és könyvjellegű munkája látott napvilágot, amelyeket nagyrészt önállóan, kisebb részben társszerzőként alkotott (csaknem valamennyi világnyelven jelent meg monográfiája), huszonöt kötetet szerkesztett, több mint hatszáz tanulmányt publikált tizenkét nyelven; halálát követően az elkövetkező években több általa írott munka, számos tanulmány és önálló kötet megjelenése várható.

Munkásságának gazdagsága mögött semmivel nem marad el annak sokoldalúsága: szívéhez ugyan az Árpádok kora állott legközelebb, de maradandót alkotott a magyar őstörténetet és a vegyesházi királyok századait vizsgáló munkáiban is. Kutatási időszaka az uráli őshaza korától a mohácsi csatavesztésig terjedt. Alkotásainak tematikai változatossága, látásmódjának interdiszciplinaritása szintén csodálatraméltó: a politika-, az állam-, a jog-, a társadalom-, az ideológia-, az egyház-, a had-, az irodalom- és a művelődéstörténetnek egyaránt mestere volt, kiváló szakértelemmel művelte a történettudomány segédtudományait is. Bármely korszakról és bármely tárgyról szóljanak is volt művei, mindegyiket a feltétlen forrástisztelet hatja át. A dogmatizmust és bármiféle preconcepciót elutasítván, munkáit kritikailag megvizsgálta, hiteles forrásokra alapozva írta meg, és csupán annyit írt meg, amennyit a források megírni engedtek. Végigkísérték pályáját a filológiai precizitást kívánó, kevésbé látványos, ám fontosságában nehezen túlbecsülhető – hiszen valamennyi további történész munkája fundamentumául szolgáló – forráskiadási és fordítási munkák. Az előbbiekből mint legjelentősebbet a Thuróczy-krónika edícióját lehet kiemelni, amely Mályusz Elemérrel és Galántai Erzsébettel társszerzőségben jelent meg;¹ a munkatársaival közösen szerkesztett és fordított, a honfoglalás² és az államalapítás korának³ írott forrásait magyar nyelven hozzáférhetővé tevő két köteté immáron mind az oktatásban, mind a kutatásban nélkülözhetetlen kézikönyvvé vált. Kristó Gyula tehát mind a mikrofilológiai elemzésnek, mind pedig a nagyívű elméletalkotásnak egyedülálló mestere volt. A megalé syntaxis

– Szegedi Középkortörténeti Könyvtár sorozatát, (1993-ban Szegeden indult először az országban medievisztikai szakképzés, 1994-ben pedig a középkori PhD-képzés), Kristó professzor 2003-ig vezette a történeti szakok mindegyikére kiterjedő Történész PhD-iskolát vállalván a tanítványnevelés fáradságos munkáját. Kristó Gyulát oroszlánrész illeti abban, hogy a szegedi medievisztika az európai középkorkutatás egyik központjává, országon belül pedig immáron vitathatatlan fellegrárává válhatott. Tagja volt a Történelmi Szemle, a Századok, az Acta Historica Universitatis Szegediensis szerkesztőbizottságának, főszerkesztőként állott a Szeged történetét öt kötetben bemutató munka élén, hosszú időn át dolgozott a Magyar Tudományos Akadémia, az Oktatási Minisztérium, a Szegedi Akadémiai Bizottság, a Magyar Történelmi Társulat bizottságaiban.

E kiterjedt tudományos és tudományszervezői tevékenység mellett a közéletre szintén jutott ideje és ereje Kristó professzornak, 1982-től 1985-ig a JATE rektori, 1987-től 1989-ig a JATE Bölcsészettudományi Karának dékáni, 1992-től 1993-ig a Történeti Tanszékcsoport vezetői feladatát látta el áldozatkész lelkiismeretességgel.

Munkásságát több kitüntetéssel is elismerték, 1981-ben „Az 1300 éves Bulgáriáért” kitüntetést, 1985-ben pedig a Munka Érdemrend Aranyfokozatát kapta meg, 1986-ban Kuun Géza-díjban, 1994-ben Szent-Györgyi Albert díjban, 1994-ben Csongrád Megye Alkotói Díjában, 1995-ben Szűcs Jenő-díjban részesült, 1998-ban Szeged város díszpolgára, 2002-ben pedig a Pécsi Egyetem díszdoktora lett.

Engedtessek meg végezetül néhány szó a tanítványnak Kristó professzorról a tanárról és az emberről: akár az Auditorium Maximum katedrájáról tartott előadáson, akár tanszéki szobájának sacrariumában vezetett két-három fős műhelyszemináriumán hallhattuk őt megnyilatkozni, a bámulatba ejtő szaktudáson átsütő mély humanum, a felelősségteljes komolysággal élénk tárt kutatási anyag feszességét oldó derű, a hallgatóság kérdéseire, felvetéseire adott precíz válaszokat személyessé tevő, az egyes tanítványok kutatói habitusához mért, arra pontosan odafigyelő, tehetségét kibontani sarkalló javaslatok és kritikájában is építő jellegű megjegyzések hatották át, és tették mindannyiunk számára életre szólóan emlékeztetessé ezen alkalmakat.

Nótári Tamás

Jegyzetek

- Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova. VII. [társszerző: Galántai Erzsébet] (Akadémiai Kiadó, Bp., 1985); II. Commentarii. 1. Ab initiis usque ad annum 1301. 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Composuit Elemér Mályusz. Adiuvante Julio Kristó. Serie nova. VIII. IX. (Akadémiai Kiadó, Bp., 1988.)
- A honfoglalás korának írott forrásai. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. [Szegedi Középkorász Műhely] (Szeged, 1995).
- Az államalapítás korának írott forrásai. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. [Szegedi Középkorász Műhely] (Szeged, 1999).
- Ezen utóbbiak közé sorolható: Az Aranybullák évszázada. (Kossuth Kiadó, Bp., 1998); Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. [Szegedi Középkorász Műhely] (Szeged, 2003).
- Magyarország története 895–1301. (Osiris Kiadó, Bp., 1998).
- Histoire de la Hongrie Médiévale. I. Le temps des Arpads. (Presses Universitaires de Rennes) 2000.
- A tizenegyedik század története. Magyar Századok. (Pannonica Kiadó, Bp., 1999).
- A kilencedik és a tizedik század története. [társszerző: Makk Ferenc], Magyar Századok. (Pannonica Kiadó, Bp., 2001).
- Magyarország története 1301–1526. [társszerzők: Engel Pál és Kubinyi András], (Osiris Kiadó, Bp., 1998).

- Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19. [Szegedi Középkorász Műhely] (Szeged, 2003).
- Magyar Historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. (Osiris Kiadó, Bp., 2002).
- Die ersten Könige Ungarns. Die Herrscher der Arpadendynastie. [társszerző: Makk Ferenc], (Herne, Verlag Tibor Schäfer, 1999).
- Die Geburt der ungarischen Nation. Studien zur Geschichte Ungarns. 4. (Herne, Verlag Tibor Schäfer, 2000).
- A vármegyerendszer kialakulása Magyarországon. Nemzet és emlékezet. (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1988).
- A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. [Szegedi Középkorász Műhely], (Szeged, 1995).
- A magyar nemzet megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 12. [Szegedi Középkorász Műhely], (Szeged, 1997).
- Középkori históriák oklevelekben (1002–1401). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1. [Szegedi Középkorász Műhely], (Gondolat Kiadó, Szeged, 1995). (második kiadás 2000.)
- Kun László emlékezete. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5. [Szegedi Középkorász Műhely], (Szeged, 1994).
- Szent István király Intelmei és Törvényei. Szent István Könyvek. [társszerző: Bollók János], (Szent István Társulat, Bp., 2000).
- Anjou-kori oklevéltár. I. 1301–1305. (Bp.–Szeged 1990).

Börtönügyi kiállítás Szilvásváradon

A Szalajka völgyébe kanyarodó turistát rögtön az autóbusz-parkoló mellett nagy tábla és több, a kiállítás előtt kiállított kaloda invitálja a Börtönmúzeumba. De ha személygépkocsival érkezne is, a völgyben lépten-nyomon beléakad a börtönmúzeum képeivel illusztrált kedvcsináló táblákba. „Sok szere-

tettel várja Önöket a Panoptikum Börtönmúzeum Szilvásváradon a buszparkoló mellett. Izgalmas, nem szokványos élmény várja a kedves Látogatót. A kiállítás gazdag anyaga mellett a középkori tortúrák és kivégzési módok panoptikumszerű megjelenítései „láthatók!” A hirdetemény nyomán egy hatalmas barakkhoz jut a látogató, mely nem klasszikusan múzeumépület. (Németül már nem is a múzeum szó szerepel, csupán a szerényebb üzenetű „Ausstellung”) A szakmát értő érdeklődő némi aggodalommal lépi át az egykori műhely (gépállomás? hombár?) alkalminak tűnő ajtaját. Szerzte az országban számos hasonló kiállítást nyitottak meg, me-

lyek legfőbb célja a laikus turisták kedélyborzoló, a brutális és elborzasztó (eredeti vagy „utángyártott”) kínzó szerszámok közszemlére tétele, némi belépő inkasszállása árán.

Az aggályoskodó betérő a külsődleges benyomások után kellemesen csalódik. A kiállítás gerincét alkotó tárgyak valóban a büntető processus és a büntetés-végrehajtás eredeti instrumentumai vagy kitűnő utánzatai.

Dicséret illeti a kiállítás anyagának egybegyűjtőit. A priccsel berendezett zárka talán az egyetlen, mely a kiállítás nevében megfogalmazott „börtönre” utal, beállítására azonban kiváló ötlet volt. A cella berendezése, mérete híven tükrözi a magyar büntetés-végrehajtás tömlöc-hagyományait. A zárkától távol, átellenben a terem túlsó végén láthat a szemlélő még néhány kéz-és lábbilincset, nyugvasat, mely ugyancsak a rab-ság fogalmához kapcsolódhat. Látványos

bizonyítékai a megszégyenítő büntetéseknek a kiállított szégyentáblák és a két, eltérő méretű szégyenkő, az álló és ülőkaloda. A büntetés-végrehajtás tárgyi emlékei közül ritkán látható darab a pozsonyi háromágú akasztófa. Az egyszerű halálnemet idézi meg még a fejező-röng a bárdal (kevésbé érthető a mellékelt pallos). A kínvallatás instrumentumainak arzenáljából látható itt hüvelyk-szorító, orsós kézfogó, fejszorító és hússzagató pók is. Főként a peres eljárás időtartamára alkalmazott nyakkalodák („hegedűk”) is felbukkannak a tárlaton. A kiállítást (ha hihetünk a pénztáros utasításának a megtekintés irányát tekintve) legújabbkori rabmunkák kis gyűjteménye zárja.

A panoptikumhoz szervesen hozzátartozó életnagyságú figurák (és főleg, amit csinálnak velük) szemléletessé teszik az idegenforgalom által idesoroltak számára egyes eszközök alkalmazását, és ezzel igazolják is a kiállítás egyik jelszavát: „A múzeum megtekintése minden korosztálynak ajánlott egytől százéves korig.” A lábtörő szék, a kínzó (vagy nyújtó-) létra, a tuskés vasvető, a delikvenst az ítélet végrehajtásra szállító kordé, a kerékre vetés, a máglya imitációja korunk agresszív képi világában talán nem is olyan rémületes, mint amilyenek készítői láttatni szerették volna.

Ami gondot okozott, az a szakmai zűrzavar. A büntetés-végrehajtás kutatója számára kristálytisztán kettéválik az, ami a kívülálló előtt nem: a kínzás eljárásjogot kísérő technikai és eszközei, valamint az ítélet fogantatása közben alkalmazott instrumentumok és eljárás-

sok. Bosszantó, hogy a testfenyítés (botozás, vesszőzés) céljait szolgáló csikófejű deres mellett áll a kínzópad a tuskés (spékelt-) nyúllal, amely pedig a vallatás eszköze. Bosszantó azért, mert a kiállított tárgyak nagy része láthatóan eredeti vagy kiváló másolat, a kölcsönző múzeumok tárgyai közé tartozik. Hiteles dokumentumai a középkori büntető eljárásoknak és a büntetés-végrehajtásnak. Megérdemelnék, hogy a segítségükkel sugárzott kép valódi legyen.

Ezzel kapcsolatos a hiányérzet is, melynek a látoga-

tó hangot kell, hogy adjon. A kiállított tárgyak nagy része csupán kurta feliratot kapott a szervezőktől (vagy azt sem). Érdemes lett volna akár a tárgyak használatáról, akár a büntető folyamatban elfoglalt helyükről némi információt adni a látogatóknak. Magáról a büntető eljárásról alig tudunk meg valamit, a büntetés végrehajtá-

sáról már többet. Hogy mik is azok a szégyentáblák, verőkanalak, mi célt szolgáltak a billogok vagy miért találták ki a fagallért: nos erről semmit sem tud meg a látogató. Mintha egy olyan szakember állította volna egybe a kiállítást, aki magától értetődőnek tekinti az itt kiállított eszközök megnevezését, alkalmazását, funkcióját. Mert ő ismeri. Talán segített volna a dolgon egy kiállítási útmutató, egy vezető, netán kis, képes katalógus vagy akár csak egy sokszorosított tanulmány, mely a kiállítás témáját mutatja be. Szórolapon kívül azonban a pénztáros semmit sem tudott adni.

Minden fenntartás mellett azonban azt kell mondanunk: érdemes az arra járóknak megtekinteni a kiállítást. Ellentétben ugyanis a szokással, ennek a kiállításnak jelszava: „fényképezni kötelező.” Az itt kiállított eredeti, értőn gondozott és karban tartott, kínzó és büntetés-végrehajtó eszközök ritkán látható együttesét öröközheti meg, aki nem hagyta otthon fényképezőgépét.

A szakértő tanácsadó neve hiányzik a búcsúzásánál olvasható tábláról, a berendezőről azonban tudjuk, hogy Réti János volt. A kiállítást (melyről nem tudjuk, milyen céllal, mikor jött létre, mennyi időre látható még) a Kiskun Múzeum, az Országos Rendőr Főkapitányság Bűnügyi Történelmi Múzeuma, az Iparművészeti Múzeum és a Történelmi Panoptikum Bt. támogatta. (A belépőjegy, mint a kiállítás gondozója a Történelmi Panoptikum Bt, Ópusztaszer szerepel). A belépőjegy ára 300 Ft. Megtekinthető minden nap 9–18⁰⁰ óráig.

-mb-

Homoki Nagy Mária habilitációs előadásai

SZEGED, 2004. ÁPRILIS 26.

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán nagy ünnepre készültek: *Homoki Nagy Mária* docens asszony, a Jogtörténelmi Tan-
szék munkatársának habilitációs előadásaira. Ezen a napon az érdeklődők két programpontra kísérhettek figyelemmel. Délben kezdődött az ún. tantárgyi előadás, amely az egyetemi hallgatók számára hangzott el. Az előadás címe: *A kereskedelmi jog egyes intézményeinek megjelenése a reformkorban*. Az előadó a reformkori kereskedelmi jog alakulását vázolta az 1791-es újkori kezdetektől az 1840-es részletes törvényi szabályozáson keresztül az érett 1875-ös kodifikációig. A hallgatóság és az egyetemi kollégák magas száma méltán bizonyította, hogy a Kar egyik legnépszerűbb oktatójának és az egyik legjobb előadójának nagyelőadásán vehetünk részt.

Rövid szünet után délután két órakor kezdődött a második esemény, az ún. tudományos előadás, amelyre már a Kari Tanácssteremben került sor. Ez az előadás már szűkebb körben zajlott, elsősorban a szakmai tudományos közönség számára készült magyar és német nyelven. Az előadás címe: *A magyar magánjog kodifikációjára tett kísérletek a 18–19. században*. Ezen az előadáson Homoki Nagy Mária kutatási eredményeit ismerhettük meg a magánjogi kodifikáció első lépéseként emlegetett 1795. évi tervezettel kapcsolatosan. Ezen tervet kapcsán jelentős és meggyőző méltatást hallhattunk az akkori kodifikátorok magas szintű jogász munkájáról, összehasonlítva az 1830-as második tervvel, magyarázatát is adva annak, hogy az 1795-ös haladó szabályozást követően a reformkor derekán tárgyalt anyag miért tűnt túlzottan is konzervatívnak és elmaradottnak.

A kétnyelvű előadást követően a jelenlévők kérdéseket intézhettek a habilitálóhoz és tehették meg kiegészí-

tő megjegyzéseiket az előadásokhoz. Először Prof. Dr. *Molnár Imre* kérdése hangzott el: mennyire érezhető a római jog hatása az 1795. évi magánjogi tervezeteknél? Homoki Nagy Mária válasza: ez nem bizonyítható. A szokásjogi rendszerre épülő magyar magánjogban legfeljebb a képzett jogászok tudatán keresztül érvényesülhetett a római jog, a jogeseteket vizsgálva ez nem mutatható ki egyértelműen. Majd a 19. század második felében, a BGB előkészületi munkáit figyelembe véve érezhető inkább a pandektisztika hatása.

A második kérdés Prof. Dr. *Blazovich László* úrtól származott: a társadalom mennyire határozta meg a kodifikációs tervezetek haladó vagy konzervatív jellegét? A jelölt asszony erre is kimerítő választ adott: miután az 1795. évi tervezeteket nem küldték meg a vármegyéknek, ezért ott a bizottság tagjainál észlelhető reformgondolatok jobban kimutathatóak. Az 1830. évi tervezeteknél inkább a vármegyei véleményekben mutatható ki a konzervatív vagy reform szellem, tehát a köznemesség társadalmi szerepe inkább a második tervet sorsánál érzékelhető.

Utolsó hozzászólóként Prof. Dr. *Besenyi Lajos* megjegyzését hallhattuk: a rendi korszakból megmaradó némely magánjogi intézmény – mint például az ősi vagyon intézményét őrző, majd az ősiség 1848-as eltörlését követően 1861-től az ági öröklés formájában feléledő öröklési jogi intézmény – még napjainkban is tartja magát, pedig – példánknál maradva – az ősi vagyon jogintézményére ma már senki sem gondol.

A habilitációs előadások lezárásaként kötetlen formában folytatódott az eseménysor, kedélyes fogadás keretében gratulálhattak a jelenlévők Homoki Nagy Máriának, tudva azt is a habilitációs bizottság tagjaitól, – bár a szavazás titkos és az eredménye bizalmas – hogy maximális mértékben támogatják a jelölt habilitációs fokozatának elnyerését.

Bár személyesen magam is kifejeztem jókívánságaimat Homoki Nagy Mária docens asszonynak, lapunk hasábjain ismételtelen szeretettel köszöntöm és gratulálok kitűnő eredményéhez.

Völgyesi Levente

Az egyházjog forrásai

Erdő Péter:
Die Quellen des Kirchenrechts. Eine geschichtliche Einführung (Adnotationes in ius canonicum 23),
Peter Lang, Frankfurt am Main 2002. XX+186 pp.
ISBN 963 361 007 9

A kánonjogtörténet tudományán belül három nagy területet különböztethetünk meg: a forrástörténetet, az intézménytörténetet és a tudománytörténetet. Erdő Péter, Esztergomi–Budapesti érsek, a

Stephan Kuttner Institute of Medieval Canon Law (München) elnökségi tagja, mint a kánonjogtörténet nemzetközileg nagyra becsült kortárs kutatója, ebben a kézikönyvében a legelső területet dolgozza fel német nyelven. Erdő professzor 1998-ban publikálta magyar nyelvű kötetét *Az egyházjog forrásai. Történelmi bevezetés* (Egyház és jog 3 = Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae, I/1) címmel, amely a hazai kánonjogász képzés forrástörténelmi stúdiumának alapkönyve lett a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Az eltelt évek kutatási eredményei, illetve szövegkiadásai és publikációi arra indították a szerzőt, hogy az új ered-

ményeket feldolgozva és a nemzetközi érdeklődést szem előtt tartva német nyelven készítse el hiánypótló kézikönyvének új kiadását.

Annak ellenére, hogy a szakirodalomban az elmúlt évtizedben több átfogó kánonjogtörténeti munka látott napvilágot (vö. GAUDEMET, J., *Les sources du droit canonique, VIIe-XXe siècle. Repères canoniques. Sources occidentales* [Droit canonique], Paris 1993; Uő., *Église et cité. Histoire du droit canonique*, Paris 1994; MUSSELLI, L., *Storia del diritto canonico. Introduzione alla storia del diritto e delle istituzioni ecclesiali* [Collona di «Studi di diritto canonico e ecclesiastico», Sezione canonistica 8], Torino 1992; VAN DE WIEL, C., *History of canon law* [Louvain theological and pastoral monographs 5], Lovain 1991; BRUNDAGE, J., *Medieval Canon Law*, London 1996), a kánonjogi karok hagyományos oktatási tematikájának megfelelő megközelítésnek ezek mégsem feleltek meg. Alphons M. STICKLER bíboros méltán elismert latin nyelvű kézikönyvének (*Historia iuris canonici latini. Historia fontium*, Torino 1950.) klasszikus tárgyalási metódusa Erdő Péter munkájában talált folytatásra.

A szerző a témához képest gördülékeny, de informatív stílusban, Stickler művétől részben eltérő struktúrában mutatja be a források kialakulását, szerkezetét, megjelölve a legjobb kritikai, vagy diplomatikai kiadásukat, továbbá a legfontosabb szakirodalmat. Felépítését tekintve a könyv kronologikus, azon belül szisztematikus rendben, négy fejezetre bontva tárgyalja anyagát.

A munkát az egyházjog forrásaival kapcsolatos terminológiai megalapozás vezeti be (1–9. pp.). Ezt követi első fejezetként a *ius antiquum* időszakának bemutatása, azaz a Gratianus előtti források számbavétele és jellemzése (11–103. pp.), majd ezután kerül sorra a klasszikus kánonjog idejének tárgyalása (a *Decretum Gratiani*-tól [1140] a *Trentói Zsinat*-ig [1545–1563]) [105–137. pp.]. A harmadik fejezet a trentói egyházjog korát tárgyalja a kodifikációig (139–150. pp.), végül a negyedik, a kodifikációk korát ismerteti (151–164 pp.), általános eligazítást nyújtva az 1917-es és az 1983-as *Codex iuris canonici*, illetve a *Codex canonum ecclesiarum orientalium* megszerkesztésének indokairól és körülményeiről.

A kötet ismerteti a részleges egyházjog forrásait is, különös hangsúllyal Magyarországra. Erdő professzor művének sajátja a könyv elején elhelyezkedő terminológiai áttekintés. Ebben a szerző először a jogforrás fogalmát tisztázza (1. p.), amely egyúttal érzékelteti a kérdés mögött meghúzódó jogfilozófiai problémákat is. A továbbiakban meghatározza az egyházjogi forrástörténet fogalmát és a szerző által felhasznált sajátos módszert. Ez a forrás- és irodalomtörténet. Ugyanitt találjuk meg a kánonjogi gyűjtemények osztályozásának elveit is (2–6. p.).

Külön méltatást érdemel a *Decretum Gratiani*-ról szóló rész (105–114. pp.). A klasszikus kánonjog időszakát elindító mű a kánonjogi forrástörténetben betöltött jelentőségét szem előtt tartva, a legújabb szövegkritikai és kodikológiai vizsgálatok eredményét figyelemmel kísérve került kidolgozásra. A szerző röviden összefoglalja a Gratianus kutatás legújabb irányait és elméleteit, különös tekintettel Rudolf Weigand, Andres Winroth, Carlos Larrainzar és José Miguel Viejo-Ximénez megfigyeléseire (107. p.).

Ki kell emelnünk a II. fejezet, VII. cím alatt (Sonstige Sammlungen kanonischer Rechtsnormen; 131–137. pp.) tárgyalt zsinati gyűjtemények és szinodális könyvek ismertetését, amely egyedülálló a szakirodalomban. Erdő Péter kutatásai nemzetközi szinten is alapvető jelentőségűek a középkori szinodális könyvek szerepének, tartalmának és forrásainak tudományos feltárásában, rendszerezésében és bemutatásában, különösen Gniezno, Prága, Salzburg és Esztergom tekintetében.

A kézikönyv elején alapos és naprakész bibliográfia található (XIII–XX), amely a szótárak, lexikonok, kézikönyvek, forráskiadványok és folyóiratok felsorolásán túl, a legfontosabb internet helyeket, továbbá microfilmen és CD-n lévő könyvtárat is tartalmazza. Ezek közül Kenneth Pennington Bio-Bibliographie des mittelalterlichen Kirchenrechts bázisa jelenleg a <http://faculty.cua.edu/pennington/> címen érhető el.

A mű használatát megkönnyíti a kötet végén található, Rihmer Zoltán által szerkesztett név és címmutató (165–178. pp.), illetve az ezt kiegészítő tárgymutató (179–186. pp.).

A német nyelven megjelent és Erdő Péter munkáját dicsőítő könyv mind szerkezetében és tartalmában, mind pedig módszerében követésre méltó, nagyon jól használható segédeszköz. A kánonjogi forrástörténet művelésére a modernkori kodifikációk ellenére is szükség van. Nem pusztán a kánoni jogalkotás történelmének és összefüggéseinek feltárásához, hanem a hatályos egyházfegyelem mélyebb megértéséhez. A hatályos *Egyházi Törvénykönyv* 6. kán. 2. §-a kifejezetten megfogalmazza, hogy amennyiben egy kánon régi jogot tartalmazna, úgy azt a kánoni hagyomány figyelembevételével kell értelmezni. Éppen ezért nélkülözhetetlen a kánonjogi képzés számára Erdő professzor új könyve, amely nagy didaktikai, de egyúttal tudományos éleslátással rendszerezi az Egyház történelem során felhalmozódott fegyelmi forrásanyagát. Remélhető, hogy ez a kötet Stickler bíboros munkájához hasonlóan hosszú évtizedekig fogja segíteni nemcsak a kánonjogász képzést, hanem mindazokat, akik az egyházi jogforrásokat helyesen és kellő tudományos alázattal szeretnék értelmezni.

Szuromi Szabolcs Anzelm
O. Praem.

Degré Alajos méltatása

2004. április 7-én Zalaegerszezen a megyei Jogász Egylet, a Megyei Bíróság, a Degré Alapítvány és a Zalaegerszegi Levéltár Degré Alajos halálának 20. évfordulóján tisztelgő tudományos emlékülést rendezett. A tanácskozás méltó emléket állított Degré Alajosnak, a jogtörténésznek, a levéltárosnak, a tudományos kutatónak. A jogtörténészek: Béli Gábor, Máthé Gábor, Mezey Barna a jogász Degréről, az oktatóról, a kutatóról beszéltek; a történész-levéltáros kollegák a művelődésszervező, a levéltárigazgató arcképét rajzolták meg.

Mezey Barna Degré Alajos tudományos életpályáját áttekintve Degréről mint oktató jogtörténészről és mint tudós szakíróról beszélt. Aki olvasta a jogtörténetírásról készített esszéjét, az tudja, hogy Degré Alajos a jogtörténet-tudományt és a katedrát elválaszthatatlannak ítélte. A magyar jogtörténet-tudomány az egyetemeken keletkezett, művelői nagytöbbségben egyetemi oktatók voltak. Azt a tudást, speciális ismeretet, több tudományterületre kiterjedő módszertani és szakmai felkészültséget, mely a jogtörténet hiteles műveléséhez szükséges, az egyetem légkörében szerezhetik meg leginkább az elhivatottak. Ebbe a felfogásba igazította Mezey Barna Degré Alajosnak a képzésről, az ismeretsajátításról, a kutatási módszertanról vallott nézeteit. Hangsúlyozta, hogy Eckhart nyomán Degré Alajos is a történészek, levéltárosok és jogtörténészek együttműködésének híve és előmozdítója volt, amelyet egész élete tanúsít.

Béli Gábor, aki Degré Alajos kései tanítványának tartja magát, módszerének és életfelfogásának követőjeként egy jogeseten keresztül elemezte Degré felfogását a jogtörténetről. A romantikus jogtörténet Timonig terjedő, a Hármaskönyv anyagát, mint létező objektív jogot kezelő irányzatához képest ő az oknyomozó jogtörténet Illési, Bónisi, Degréi felfogását vallja magáénak. Állítja, hogy bár Werbőczy megpróbálta római-jogi segédanyagokkal kiegészíteni a magyar magánjog hiányait, oldani ellentmondásos jogszabályi zűrzavarát, az általa elkészített mű nem tekinthető a hatályos jog hiteles tükrének. Ezért Degré Alajossal hiszi, hogy a feladat azt megvizsgálni, miképpen alakult a praxis a Hármaskönyv előtti időszakban, és mennyiben támasztja alá a Tripartitum összegzéseit a gyakorlat. Ezért a gyámságot illusztráló, egy II. András korából származó szerződést idézett meg és elemzett, végső konklúzióként megerősítve azt a kutatási eredményt, hogy egyfelől ugyan nincsen római-jogi típusú gyámság Magyarországon (mert a „jog és vérközösség” gondolata valamennyi közösséghez tartozó tag eljárását lehetővé teszi a gyermekkorúak nevében), a gyámságnak azonban élő intézményei vannak, utalva a „tutor voluntarius”-önkéntes gyámok szerepére.

Máthé Gábor, a Magyar Jogász Egylet elnöke (és egyben az emlékülés elnöke is) sajátos módon emléke-

zett a jogtörténész Degrére. 1967–1984 között folyamatos levélváltásban állt Degrével, és az összegyűjtött és emlékébe eltett több száz levélből tallózott arról, hogyan látja a jogtörténetet, a jogtörténész társadalmat Degré Alajos. Degré, a határozott, kedves, szellemes, szakmailag pallérozott, franciás műveltségű jogtudós. Máthé azt a tudósi tulajdonságát emelte ki, amely a legritkább a szakmai körökben: Degré mindig tudott megfelelőképpen kérdezni, szerinte azért, mert jól ismerte a gyakorlatot. Máthé Gábor ismertette a kutatás és az oktatás Degré szerint fontosnak ítélt elveit. A fiatalokat meg kell kritizálni, bírálni szükséges, hogy épüljenek, hogy a bírálatok segítségével keresztül jussanak el a belső szakmai felépüléshez. A jogtörténet-tudomány egyik nagy hiányossága, hogy a kutatók legtöbbször csupán a törvények létrejöttének körülményeit vizsgálják. A törvényhozás folyamatát, ahelyett, hogy a törvények megalkotásának okait kutatnák és előzményeit elemeznék, azokból levonva immáron a gyakorlatra is érvényes következtetéseket. Leveleiben szellemes és világos jogtörténeti arcképeket festett tanárokról és kortársakról: Angyal Pálról, Both Ödönről, Bónis Györgyről, Csizmadia Andorról, Hajdú Lajosról, Kovács Istvánról, Sági Vilmosról, Doleschall Alfrédre, Moór Gyuláról, Király Tiborról, Pölöskei Ferencről, Sarlós Béláról. Maliciózus és olykor vitriolos megjegyzéseit Máthé Gábor élvezetes stílusában hallgathatták meg a konferencia résztvevői. Jellemző történetet is idézett Degré Alajosról. Örömmel írta le egyik levelében, hogy sikerült visszaszereznie disszertációját a kari archívumból, mert – mint írta – ily módon senki sem fog hozzájutni annak tartalmához, és e „csekély értékű” munka elkerüli az esetleges publikáció veszélyeit is.

Németh Lajos Degré Alajos életének egy kevésbé ismert (sőt többször el is hallgatott) részletét elemezte. Végzése után 1937-től mint bírósági alkalmazottat, az Igazságügyi Minisztériumba rendelték be szolgálatra. 1941–1944 között miniszteri biztosként Degré Alajos gondozta a székely szombatosok ügyét. Németh ismertette a szombatosok történetét egészen Bethlen Gábor koráig visszamenőleg, és vázolta azt a problémát, amely a „zsidó” székelyek ügyében kialakult. Miután a székely szombatosok 1869-ben átléptek a zsidó felekezetbe és a zsidó közösséggel együtt éltek, a két világháború közötti Magyarországon, de leginkább Erdély visszatérése után komoly gondot okozott a zsidó valláson élő nem zsidó származású székelyek kategorizálása a magyar fajvédők fogalom-meghatározása keretében. Degré Alajos kapott megbízást annak a kormányrendeletnek az elkészítésére, mely hivatva volt a zsidó törvények rendelkezéseinek alkalmazását ebben a speciális esetben konkretizálni. Az Igazságügyi Minisztériumban Degré Alajos feladatköréhez tartozott azon tanúsítványok kibocsátása, amelyek a harmadik zsidótörvény hatálya alól felmentést adtak. Németh Lajos beszámolt arról, hogy a törvény alapján Degré sorozatban javasolta mindazok számára a tanúsítványok kibocsátást, akiknél valószínűsíthető volt a székely származási túlsúly.

Kapiller Imre arról az útról beszélt, amely a pécsi

egyetemről történő eltávolításától zalaegerszegi gyöker-
veréséig tartott. Részletesen ismertette az egyetem fe-
gyelmi vizsgálatának történetét és az 1957. évi döntést
áthelyezéséről a szolnoki levéltárba. Degré életében egy
új életszakasz kezdődött. A jogtörténész számára a le-
véltár nem volt ismeretlen, de azért Szolnok mégsem
Bécs, Párizs. Ahogyan Degré emlegette „csinos csomó-
kat” gyártott és kötögetett ez idő tájt. Zalaegerszegre
történő áthelyezése idején a minisztérium közölte, hogy
semmiféle lehetősége nincsen lakáshoz juttatni Degré
Alajost, a levéltárnak pedig nem volt rá módja. Kapiller
Imre beszámolt arról, hogy Degré Alajos megérkezése
után két esztendeig a Levéltárban lakott és egy kanapén
aludt. Kapiller kiemelte, hogy ezekben az esztendőben
alakult ki Degré Alajos levéltári filozófiája, amely sze-
rint a levéltáros feladata nem a kutatás, hanem a levéltár
kutathatóvá tétele; a helytörténetet kutatók felkészítése
tudományos munkájukra. Kezdeményezte egy helytörté-
neti kutatói kézikönyv megalkotását is. Egyetlen állami
kitüntetést 1968-ban kapott, (Munka Érdemrend bronz
fokozata) amelynek igazi hozadéka az volt, hogy ez idő-
tájtól turista útlevéllel már külfonba utazhatott.

Kiss Gábor Degré Alajos levéltárba, és különösen
Zalaegerszegre kerülését úgy értékelte, hogy „teljesen
más” életet kellett kezdenie a tudós jogtörténésznek.
Mással foglalkozott, mint korábban, mást kutatott (ér-
deklődése a néprajz felé is fordult), mást publikált. Más
környezetben teljesítette feladatait, más barátokkal élte
életét, és ez a másság a családjára is kiterjedt, hiszen
mint tudjuk, a család csak 1962-ben kapott lehetőséget

a letelepedésre. Zala megyének és a megyei levéltárnak
kifejezetten hasznos volt Degré Alajos áthelyezése, hi-
szen egy több nyelven beszélő, művelt, olvasott törté-
nész és jogász volt, aki történeti tanulmányait Szent-
pétery, Domanovszky, Hajnal iskolájában sajátította el.
Kiváló kapcsolatteremtő egyénisége gyors változásokat
hozott Zalaegerszeg társadalmi életében. Kiépítette a le-
véltár, a múzeumok, a könyvtárak együttműködését,
szervezte a közös programokat, közös kiállításokat.
Történeti olvasókönyve 1962-ben első volt az ország-
ban, a minisztérium mintaként használta a többi levéltár
számára. A helytörténeti lexikon (melynek ötlete, kivi-
telezése, a finanszírozás aprólékos kidolgozása) Degré
dicséri, ugyan soha nem jelent meg, de anyaga a levél-
tárban a kutatók rendelkezésére áll. A levéltár legendás
kiadványsorozata a zalai gyűjtemény, Degré Alajosnak
köszönheti, hogy megállta helyét a szakmai versenyben
és mind napjainkig fennmaradt. Az 1972-ben megke-
zdődött vita, amelyben Degré a tudományos, sokszínű,
érthető és élvezhető kiadvány gondolatát képviselte,
1974-ben az első szám megjelenésekor eldőlt. Napjain-
kig sugározza azt a magas tudományos színvonalat, a
komoly lektorálási elvárásokat, amelyet Degré Alajos
megkövetelt.

Az emlékülés alkalmából kiállítást is rendeztek, me-
lyen a szülők és rokonok fényképeit, családi képeket,
Degré Alajos levelezésének egyes darabjait, diplomáját,
könyveket és kéziratokat szemlélhetnek meg a látoga-
tók.

-m-

A z Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar
Állam és Jogtörténeti Tanszékének oktatói írták
és szerkesztették a Magyar Jogtörténet Forrá-
sait,¹ a korábban több kiadásban megjelent Magyar
Alkotmánytörténet és Magyar Jogtörténet folytatá-
saként.² Az Osiris Kiadó által megjelentetett forrás-
gyűjtemény több válogatási és rendszerezési szem-
pontból újszerű és rendkívül széles, szerteágazó for-
rásanyagot mutat be.

A mű 3 nagy kronológiai egységre tagozódik, de a
korszakhatárok eltérnek a hagyományos felosztástól.

Az első rész 1790-ig tárgyalja a feudális és rendi ál-
lam jogát, a második rész az 1790–1948 között terjedő
időszakot, mint a polgári állam korszakát tárgyalja, a
harmadik fejezet a szocializmus idejéből válogat.

Az egyes egységek első fejezete a korszak jogforrá-
sait mutatja be, a patrimoniális és a rendi korszakban
ezek száma viszonylag kevés, míg polgári korszakban a
több kormányforma- és kormányzat változás miatt 38
fajta jogalkotói és jogalkalmazói aktusra gyűjtöttek pél-
dát a szerzők.

A jogalkotás és jogélet bemutatása jogterületenként
történik, a közjog mellett a magánjog, büntető jog, és
perjogok egymás mellé állításával. Ez a jogösszehason-
lító szempontot is érvényesítő szerkezet megkönnyíti,
hogy az érdeklődők egy-egy jogintézmény kialakulá-

A magyar jogtörténet forrásai

SZEMELVÉNYGYŰJTEMÉNY

Szerkesztette Mezey Barna
Osiris Kiadó
Budapest, 2002, 827 p.
ISBN 963 379 977 5

sát, változásait, átalakulását, esetleges eltűnését figye-
lemmel kísérik.

Az egyes intézményeket általában 1–2 oldalas sze-
melvényben mutatják be, kiemelik a legjelentősebb
részleteket. Egy-egy forrás más-más része több helyen
is szerepelhet.

A közjogot érintő részek természetesen tartalmazzák
a legfontosabb alkotmányerejű törvények kivonatát, az
egyes alkotmányozási kísérleteket és a legfontosabb
jogintézmények szabályozását az egyes korszakokban.
Sikerrel jár a szerzők azon törekvése, hogy nemzetközi
összefüggésekbe helyezzék a joganyagot, amikor több
korszak békeszerződéseit jelenítik meg és igyekeznek
bemutatni, a külföldi jogok (pl. török, osztrák, szovjet

jogok) különböző erejű hatásait a magyar alkotmány- és jogfejlődésre. A könyv igyekszik teljes képet adni Szent István államalapításától 1956-ig.

Magán és büntetőjogi jogfejlődésnek önálló fejezetekben való bemutatása követi az ELTE jogtörténetészeinek a korábban kiadott tankönyvekben érvényesített koncepcióját, az alkotmány- és jogtörténet önálló megjelenítését. Ez nem merev elválasztást jelent, hanem az egyes területek kimunkált, részletes bemutatását.

Reméljük, hogy nem fognak csalódni azok, akik ke-

zükbe veszik az igényes kivitelű, világosan szerkesztett hatalmas forrásanyagot tartalmazó gyűjteményt.

Bakonyi Péter

Jegyzetek

¹ Szerkesztette: Mezey Barna. A fejezeteket összeállították: Béli Gábor, Bódiné Beliznai Kinga, Föglein Gizella, Horváth Attila, Máthé Gábor, Mezey Barna, Pomogyi László, Tóth Béla

² Magyar Alkotmánytörténet. Szerkesztette: Mezey Barna. (Budapest, Osiris Kiadó, 1996); Magyar Jogtörténet Szerkesztette: Mezey Barna. (Budapest, Osiris Kiadó, 1996).

Historia del derecho privado de la edad moderna

Franz Wieacker
Comares Editorial.
Granada, 2000. 564 p.

A nemzetközi jogi romanisztika talán legkiemelkedőbb XX. századi képviselője, Franz Wieacker (1908–1994), 1967-ben jelentette meg második, jelentősen átdolgozott és bővített kiadásban a „Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung” című munkáját. Az első kiadásban 1952-ben megjelent könyv az elmúlt évtizedekben a magánjogtörténet kutatóinak nélkülözhetetlen kézikönyvévé vált. A „Privatrechtsgeschichte der Neuzeit” ugyan – címének megfelelően – elsősorban a németországi magánjogi dogmatika és kodifikáció fejlődését kíséri figyelemmel, azonban Wieacker tekintettel van több európai ország magánjogtudományának fejlődésére is. A könyv valójában az egész európai magánjogtudomány főbb irányzatainak átfogó jellemzését és értékelését tekinti céljának. Ezzel magyarázható a munka idegen nyelvre, nyelvekre történő fordításának szükségessége. Sajnos Wieacker – nem utolsósorban azért, mert a közép- és kelet európai országok magánjogfejlődését nem tudta áttekinteni – nem valósíthatta meg az egész európai magánjogfejlődés bemutatására irányuló elképzelését.

Különös figyelmet érdemlő körülmény, hogy ez a munka spanyol nyelven is kiadásra került. Itt utalunk arra, hogy Wieacker művének már első kiadását is közétették spanyol nyelven. Ez a kiadás Madridban, 1957-ben jelent meg F. F. Jardon fordításában az Aguilar Kiadónál. A két spanyol nyelvű kiadás révén egy olyan nyelvnek az olvasói számára vált a mű hozzáférhetővé, amely mint az antik római joggal igen szoros kapcsolatban álló kultúra hordozója, évszázadokon át az európai jogtudomány fejlődésében kiemelkedő szerepet játszó spanyolországi – sőt, tegyük hozzá – dél- és közép-amerikai egyetemeken művelt juriszprudencia – a juriszprudencia ebben az összefüggésben a római iurisprudentiát jelenti – örököse. Kiemelendő, hogy eu-

rópai relációban éppen egy spanyol szerző, Fernando Vasquez de Menchaca (1512–1569) tárgyalta átfogóan a „Ius civile Romanorum” című munkájában a római jog több európai ország jogfejlődésére gyakorolt hatását, hivatkozva ezzel az antik ius Romanum és a gyakorlatban is alkalmazott „modern” római jog között – már a XVI. század második felében. Említést érdemel, hogy Wieacker művének 1967-es második kiadását portugál nyelven is kiadták (Historia do direito privado moderno. Lisboa, Fundação Gulbenkian, 1980.).

A több mint negyed évszázaddal ezelőtt megjelent „Privatrechtsgeschichte der Neuzeit” jelentősége ma is rendkívül nagy. A munka nem csupán mint nélkülözhetetlen kézikönyv tett szert osztatlan nemzetközi elismerésre. Talán még fontosabb az a körülmény, hogy Wieacker munkája alapvető szemléleti változást hozott magával az európai magánjogtudomány vizsgálatára, elemzésére területén. Mint az 1980-ban megjelent olasz kiadást gondozó Umberto Santarelli utal rá, az európai jogtörténetírás körében évszázadokon át egy lényegében a római jog kontinuitására építő szemlélet uralkodott. Ezt bizonyítják többek között Friedrich Carl von Savigny, Francesco Schupfer és Paul Koschaker munkái. Savigny a „Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter” (1815–1831) című munkájában expressis verbis a római jogi hagyomány továbbélését kéri számon a középkori jogfejlődéstől. Lényegében ugyanezt a koncepciót követi Paul Koschaker „Europa und das römische Recht” című, négy kiadást (az első kiadás nem sokkal a II. világháborút követően, 1947-ben, a negyedik kiadás pedig 1966-ban jelent meg) megért művében is. Természetesen nem csupán a német jogtudomány sajátossága a római jogi hagyományok par excellence történő nyomon követése. Francesco Schupfer, a kiváló olasz jogtörténész, munkáiban szintén a római jogi intézmények középkori, újkori továbbélését keresi. Különösen vonatkozik ez a „Diritto privato dei popoli germanici con speciale riguardo all’Italia” című, ma is aktuálisnak tekinthető munkájára. A „római (vagy Róma) örökség(e)”, a „hereditas Romana” számonkérése a középkor és az újkor jogi irodalmában és jogi forrásaiban ténylegesen egy nagyon is egyoldalú szemléletre enged következtetni. Ez a szemlélet valójában tagadja a középkori jogfejlődés autonómiáját és azt a római jog „Prokrasztész ágyába” igyekszik préselni. Ennek következménye többek között az, hogy az egyes intéz-

ménytörténeti kutatások körében túlságosan nagy szerephez jut a római joggal való esetleges – sokszor valós vagy csupán csak vélt – párhuzamok keresése. Ilyen módon igencsak háttérbe szorul az egyes korszakok és jogintézmények autonóm jellegű és igényű elemzése.

A római jogi, a római jog intézményeire koncentrált szemléletmód visszaszorulása természetesen igen hosszú időt vesz igénybe. Annak elismerése vagy más megfogalmazásban felismerése, hogy a glosszátorok, kommentátorok (posztglosszátorok), és az *usus modernus pandectarum* önálló irányzatok, hosszú, sok kutatást igénylő folyamat eredménye. A csupán példászerűen felsorolt irányzatok autonóm vonásai megfelelő módon domborodnak ki a „*Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*”-ban. Wieacker a glosszátorok és a kommentátorok irányzatát a középkori jogtudomány – amely immár autonóm jellegűvé válik – kezdetének tekinti. Mint munkája bevezető részében a nagy német romanista és civilista megjegyzi, a romanisták elemzésének tárgya és módszere jelentősen eltér a középkori jogfejlődést elemző tudósok kutatási tárgyától és metódusától. Mindez természetesen legkevésbé sem érinti azt, hogy a római jogi források jelentik az alapját, kiindulópontját a középkori, még lényegében egységesnek tekinthető európai jogtudománynak. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy az autonóm jogtudomány megjelenése Bolognában a XI. században az antik kultúra hagyományai iránti érdeklődés, figyelem megélénkülésével a lehető legszorosabb kapcsolatban van. Ezzel függ össze a jusz-tiniánuszi kompiláció (kodifikáció) rendkívüli tekintélye, amelynek politikai feltétele az ún. „*translatio imperii*.” A kommentátorok vagy más néven *consiliatorok* azok, akik a jusz-tiniánuszi római jogot egy európai érvényű *ius commune*-vá formálják át.

A *consiliator* kifejezés – a kommentátorok megjelölésére – azokra a tevékenységi formákra utal, amelyek révén a középkori jogászok-jogtudósok a jogtudomány fejlődésére hatással vannak. A *consiliatorok* munkássága elsődlegesen a praxisra irányul, azzal fonódik össze. A joggyakorlat ilyen módon az a terület, amely döntő módon járul hozzá a jogtudomány fejlődéséhez. A „*consiliatores*” működésének természetesen igen kedveznek a XIII–XIV. század Itáliájának sajátos politikai viszonyai. A jogi partikularizmus nagymértékben elősegíti az egyes jogforrások szabad, „kötetlen” értelmezését, melynek révén a jogászok-jogtudósok interpretációs mozgásszférája jelentősen kiszélesedik. Ez az interpretáció gyakran olyan mértékben szakad el a jusz-tiniánuszi római jog forrásaitól, hogy valójában már új jog alkotásával egyértelmű. Ilyen értelemben lehet a *consiliatorokat* az európai középkori jogtudomány meg-alapítóinak tekinteni.

Igen figyelemreméltóak a szerzőnek a természetjogot elemző fejtegetései. A XVII. és XVIII. század természetjogi irányzatára jellemző az, hogy a *ius naturae* (*ius naturale*) alapjául az ún. *Vernunftrecht*-et („észjog”) tekint. A jognak-jogrendszernek ilyen módon autonóm

alapja lesz. Többé már nem a *translatio imperii*, a *Corpus Juris Civilis* vagy éppen a görög-római kultúra képezik alapját egy többé-kevésbé ideálisnak tekinthető jogrendszernek, hanem egy racionális észjogi konstrukció.

A racionális jog megalapítói, tehát a XVI. századbeli spanyolok és Grotius, a legtisztább értelemben vett humanisták, állapítja meg Wieacker. A természetjognak matematikai tudománnyá történt átalakulása előtt a római jog az a jog, amely máig is megmaradt *ius commune*-nak. A *ius gentium* éppúgy mint Grotius általános jogtana, sok szempontból szintén római jogot jelent, de humanista interpretáción keresztül. A görög-római filozófia, az egyházatyák és a Szentírás mellett ezek is „*exempla antiquitatis*.” Az észjog a maga matematikai szellemében mutatkozik meg, befolyást gyakorolva a jogtudományra és a kodifikációra egyaránt. Az észjogi irányzat úgy jelentkezik, mint a római jogi anyagnak tudományos rendszerezése. Ez érvényes a francia szisztematikusokra éppúgy, mint Christian Wolff tanítványaira, Darjes-re és Nettelbladt-ra. Az ő általuk alapított iskola illetve irányzat továbbfejlesztője Svarez is.

A római jog aktualitásáról alkotott modern képhez kapcsolódik az az idea, hogy a polgári jog oktatása a *Corpus Juris Civilis* konvencionális magyarázatának útján történjen, ma már meghaladottnak tekinthető. A római jog többé már nem hagyományos értelemben vett európai természetjog. A *Corpus Juris Civilis* az európai jog kialakulásánál játszott szerepéből adódóan tulajdonképpen az európai kontinens valamennyi jogászának „*lingua franca*”-ja. Vonatkozik ez bizonyos mértékig az angolszász jogászokra is. A római jog a „*vinculum quo totus occidens continetur*.”

Wieacker munkájában – amely alapvetően a német jogtudomány fejlődését kíséri figyelemmel – mintaszerűen kap helyet az európai jogtudomány egyes irányzatainak, ágainak vizsgálata. A szerző mindig nagy figyelmet fordít az egyes irányzatok nemzeti, helyi sajátosságainak elemzésére. Nem mulasztja el feltárni azokat a gazdasági és szellemi előfeltételeket, amelyek végső soron – közvetlenül vagy csupán közvetett formában – megszabják egy-egy irányzat főbb sajátosságait. Ez vonatkozik a munkának azokra a részeire, fejezeteire is, amelyek egyébként igen vitatott vagy vitatható fogalmak elemzésére vállalkoznak. Ilyen témák például: a recepció és az ún. „*renacimiento*.” Ezek a fogalmak vagy sémák már önmagukban véve is igen problematikusak. Kérdés, hogy célszerű-e egyáltalán ezen sémák alapján foglalkozni az egyes irányzatokkal. Mivel ezek a fogalmak, konstrukciók csak igen tág kereteket jelentenek, ezek felhasználása, alkalmazása nem idézi fel a prekoncepción alapuló kutatás veszélyét.

Franz Wieackernek ezúttal spanyol nyelven publikált munkája a benne foglalt hatalmas, „európai” mértékű anyagra tekintettel, nélkülözhetetlen kézikönyve világviszonylatban is a római jog, a jogtörténet és a civilisztika iránt érdeklődő olvasónak.

Hamza Gábor

Az igazság és a nagy mítosz ...

Képes György:
A tökéletesebb unió:
az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya
Gondolat,
Budapest, 2003, 176 p.
ISBN 963 9500 84 4

Az ELTE ÁJK fiatal jogtörténésze, Képes György művében tömör összefoglalását nyújtja az USA alkotmánytörténetének. A jogfejlődés specialitásait ismerve a téma kimerítő bemutatásának egyetlen lehetősége valóban csak a jogtörténet keretei között képzelhető el. A mű lényegre törő, rövid, mégis olvasmányos bemutatása mindannak, amit az érdeklődő, a témában még járatlan jogásznak tudnia kell az Egyesült Államok alkotmányfejlődéséről.

Mi más célja lehet a jogtörténetnek, egyáltalán a történeti tudományoknak, mint hogy példákat adjon a jelennek, jövőnek? Ortega y Gasset némileg ironikus megfogalmazásában ez a cél: a már elkövetett hibák emlékeztetben tartása, annak érdekében, hogy ne kövessük el újra őket. Mi más lehet a célja egy teljesen eltérő jogi kultúrájú közösségben, mint a miénk is, bemutatni egy másik utat, mintsem hogy felvillantson olyan értékeket, megoldási módozatokat, amelyek figyelmünkre méltóak lehetnek, esetleg, saját képünkre formálva meg is szívlelendőek? Képes György könyve alkalmas arra, hogy mindkét szempontból bemutassa számunkra azt, ami különlegessé teszi az USA – jogfejlődését alapvetően meghatározó – Alkotmányát.

Magyarországon nem lehet e kérdésről úgy értekezni, hogy figyelmen kívül hagynánk a régi mesterek, nevezetesen Concha Győző és Magyary Zoltán vonatkozó munkásságát. E két szerző hatása az egész kötetben érződik, és ez így is van rendjén. Már a bevezetőben is szerepel a tisztelgés a nagy elődök előtt, de az egész műre jellemző, hogy elkerüli a „nagyzólást,” nem próbál itt-hon jóformán ismeretlen külföldi szerzőkre hivatkozni, ha azonos tartalmú, magyarul is hozzáférhető irodalom áll rendelkezésre, ezzel pedig jelentősen megkönnyíti a témában még jobban elmélyedni kívánók dolgát.

A történeti bevezetésben megismerkedünk az USA létrejöttének előzményeivel, felelevenítve az összes kapcsolódó, szinte romantikusnak ható történetet is (a Mayflower, Manhattan megvétele az indiánoktól, a bostoni Tea Party, stb.). Végighaladunk a hosszú és rögzös úton, ami az Alkotmány elkészültéhez vezetett, majd sorra jön a törvényhozó hatalom, a végrehajtás, igazságszolgáltatás, végül az alapvető szabadságjogok alkotmányi szabályainak tárgyalása. A következőkben csupán néhányat emelnék ki azon kulcskérdések közül, amelyek talán leginkább különlegessé teszik az USA Alkotmányát.

Képet kapunk arról, hogy mi az igazság a nagy mítosz körül, miszerint az Egyesült Államoké a világ leg-

régebbi hatályban lévő, a kezdetektől szinte változatlan Alkotmánya. Nos, nem meglepő a felismerés, hogy ez a mítosz, a közfelfogásban élő formájában kissé elnagyolt, mert bár valóban 1787 óta hatályban van az összes rendelkezés, ezt azonban egy különleges jogtechnikai megoldással sikerült elérni: nevezetesen, az alaptörvényhez kapcsolódik számos kiegészítés, melyek az eredeti szöveggel való ütközésük esetén természetesen felülírják a korábbi normaszöveget. Így, ugyan formailag nem változik, csak folyamatosan kiegészül az Alkotmány, tartalmilag mégis jelentősen átalakult az elmúlt két évszázadban (az elnökválasztás rendszere például már a XIX. század elején alapvetően megváltozott). Persze, még így is bámulatos ez a fajta állandóság, de ebben a történelmi okok legalább olyan jelentős szerepet játszottak, mint a törvény „sikeressége” (az eltelt időben mindössze egyetlen igazi alkotmányos változást élt át az ország, a polgárháború idején).

A másik mítosz, az Egyesült Államokban elsőként megvalósuló jogegyenlőség, a szabadságjogok általános gyakorlása is némi kiegészítésre szorul. Vegyük példának a választójog kérdését: a választójog korlátozása a nemre, bőrszínre, fajra való hivatkozással csupán 1870-ben, a 15. alkotmánykiegészítéssel vált tiltottá (igaz, így is jóval korábban, mint Európa bármely országában), míg a valóban korlátozásmentes választójog csupán 1964-ben valósult meg (a választójog az adókötelezettség teljesítéséhez kötése lehetőségének megszüntetésével). Más példa: a rabszolgaságot az „alapító atyák” többsége (érthető okokból) elfogadhatónak tartotta, így az arról való rendelkezést az Alkotmány eredetileg az egyes tagállamok kezébe tette le, a jogi eszközökkel is megvalósított diszkrimináció pedig egészen a közelmúltig létező jelenség volt némely államban.

Az elnöki poszt létrejötté, az elnök hatásköreinek széleskörű volta érdekes, és meglehetősen ellentétes vonásokat is mutat az Egyesült Államok létrehozóinak demokrácia-felfogásával. A szerző több érvet is felsorakoztat a történetek mellett: a gyarmati hagyományok hatását (korábban minden gyarmat élén egy kormányzó állt); a részletkérdések kerülését az alkotmányozás folyamatában; George Washington tekintélyét és általános elfogadottságát az elnöki poszt várományosaként. Számomra ezek egyike sem meggyőző, hiszen az Egyesült Államok tudatosan próbált szakítani az angol hagyományokkal, és legtöbbször ez sikerült is; az Alkotmány igaz, hogy helyenként elnagyolt és általános, de másutt aprólékosan rendez bizonyos kérdéseket, ráadásul az alapító atyák hosszú távra terveztek, és gondolniuk kellett arra, hogy nem feltétlenül lesz mindig tökéletesen alkalmas, mindenki által elfogadott személy az elnökségre. Ettől függetlenül, a rendszer működőképessége annak igazát támasztja alá, bár maga Magyary Zoltán is kiemelte enyhén diktatórikus jellegét, amely nem feltétlenül egyeztethető össze a demokráciával (nem is beszélve az elnökválasztás furcsa szabályairól, amikor is az elektori, tehát közvetett választás miatt nem feltétlenül a legtöbb szavazatot kapó jelölt lesz az elnök, mint az legutóbb is történt).

Hasonlóképpen ide tartozik a bírói függetlenség kérdése is, amely ugyan valóban megvalósul, de kisebb-nagyobb trükkökkel mégis kijátszható, tehát nem teljesen független. A bírák kinevezésének joga ugyanis az elnököt illeti meg. E körben vetődik fel Franklin D. Roosevelttel hírhedt története, aki, miután a Legfelsőbb Bíróság folyamatosan alkotmányellenesnek minősítette a New Deal megvalósítását célzó törvényeket, előkészületet tett a bíróság létszámának megemelésére, hogy ezáltal biztosítsa a számára kedvező szavazattöbbséget. E felvetése után már minden törvény átment a rostan.

Szintén izgalmas, és számunkra manapság is égető kérdés az alapjogok problematikája. Ebből most az Első Kiegészítést, amely a szólás- és sajtószabadságot deklarálja, emelném ki. A törvény szűkszavúan szól a szabadságjogról, amikor megtiltja a Kongresszus számára az azt korlátozó bármely törvény elfogadását (a híres „Congress shall make no law...” szabálya). Nos, az Egyesült Államokban egész tudományág épült az Első Kiegészítés köré, amelynek feladata tartalommal megtölteni e lakonikus tömörségű rendelkezést. Az USA valóban az az állam, ahol talán legszélesebben húzták meg a szólásszabadság határait, de az persze itt sem feltétlen és abszolút jog. A mű röviden bemutatja a „clear and present danger”-elv fejlődését, amely alapjában határozta meg az alapjog korlátozhatóságának határait (mások jogai sérelmének nyilvánvaló és közvetlen veszélye alapozhatja csak meg a korlátozást – ez az Oliver Wendell Holmes legfelsőbb bírósági bíró által kidolgozott teszt lényege). Szót ejt arról is, hogyan alakult át ezen elv 1919 óta tartó alkalmazása alatt, de itt talán érdemes lett volna említést tenni egyéb fejleményekről is. Példának okáért a Chaplinsky v. New Hampshire (1942), Brandenburg v. Ohio (1969), Village of Skokie v. National Socialist Party of America (1978) és a R. A. V. v. City of St. Paul (1992) ügyek alapvetően módosították, illetve egészítették ki az Első Kiegészítés értelmezését, ezen döntések pedig nem kerültek említésre a műben. Az alapjogokról szóló fejezetben pedig talán rövid kitérőt érdemelt volna Thomas Paine munkássága, aki 1776-ban nemcsak hitet tett az USA függetlensége mellett (mint ahogy arról szó esik a könyvben), de „Rights of man” (Az ember jogai; magyarul megjelent: Osiris, 1995) című művében az alapjogok szükségességének elvi és az Egyesült Államokban meghatározó igazolását adja.

Mire taníthat minket az Egyesült Államok Alkotmányának fejlődése? Óhatatlanul kínálkozik a párhuzam az USA és az Európai Unió között. Az USA tagállamainak önálló Alkotmánya, hatalmi intézményrendszere és széles körű belső szuverenitása van, külső önállósággal azonban nem bírnak. Jelen pillanatban egyelőre elképzelhetetlen, hogy valamiféle „Európai Egyesült Államok” jöjjön létre, mint ahogyan sokan megfogalmazták ebbéli félelmüket. Ez a párhuzam tehát megreked egy ponton, még akkor is, ha napjainkban érezhetőek az európai tendenciák a külső szuverenitás csökkentésére (közös haderő, külpolitika, stb.).

Ennél hangsúlyosabb kérdés, hogy valójában melyek

azok az értékek, amelyekre az Egyesült Államok egész rendszere épül? Végletekig leegyszerűsítve a kérdést: alkotmányjogi szempontból mi igaz az „amerikai álomból”? Világos, hogy elsődlegesen a függetlenség iránti igény és a közös gazdasági érdek alapjain épült fel az újonnan létrejövő állam. De van-e valami igazságtartalom a sokszor hangoztatott amerikai értékek, a szabadság, az egyenlőség, a kultúrák békés egymás mellett élése mögött? A szerző elismeri a gazdasági érdekek meghatározó voltát, de nem tartja azt kizárólagos jelentőségűnek. Nagy vonalakban utal a közjó, az igazságosság, a jogegyenlőség, az általános jólét szempontjaira, bemutatva az értük folytatott – alkotmányjogi eszközökkel vívott – küzdelmet. „[Az Európai Közösségnek] szüksége van egy lelki összetartó erőre, a történelmi összetartozás, a jelenért és a jövőért való felelősség tudatára, a közös emberi eszmény szolgálatában álló politikai akaratra” – írta Robert Schuman, az EK egyik atyja, tagadva, hogy a közös gazdasági érdek elegendő erőt biztosítana az unió fenntartásához. Ilyesféle közös eszmény az USA mögött is kell, hogy álljon, annak felfedezését, megértését azonban éppúgy gátolja európai gondolkodásmódunk, mint olykor felbukkanó előítéleteink az Egyesült Államokkal szemben (erre talán enyhítő körülményként szolgálhat, hogy Concha és Magyary is súlyos kritikával illette az USA alkotmányos berendezkedését).

Az európai kultúra és jogfejlődés más utat járt be, ezért nehéz, sőt általában kivitelezhetetlen az ott megvalósult példák átemelése. Igaz ez például az előbbieken említett szólásszabadság kérdésére is, amelynek amerikai mintájára ugyan előszeretettel hivatkoznak magyar szerzők is, mint egyfajta etalonra, feledve, hogy az egészében véve nem csak Magyarországon, hanem egész Európában is alkalmazhatatlan. Az értékekkel kapcsolatban tehát szintén csak az óvatos párhuzam- és példakeresés a járható út.

Összefoglalásul kijelenthető, hogy a mű hasznos olvasmány mindenki számára, aki rövid összefoglalását keresi az Egyesült Államok alkotmányos berendezkedésének, hiszen Képes György munkája elfogulatlan, tárgyilagos és lényegre törő, megkönnyíti az olvasó és a tovább kutatni szándékozó dolgát (bár egy tartalomjegyzék esetleg nem ártott volna, ha csak az én példányomból hiányzik, úgy e megjegyzés természetesen törlendő). A Mezey Barna által szerkesztett Jogtörténeti Értekezések 30. kötete tehát figyelemre méltó, ha úgy tetszik, hiánypótló munka, magyar nyelven ugyanis az utóbbi évtizedek első összefoglaló igényű alkotása. Ideillesztett megjegyzéseim is inkább a recenzáns örök kérdése, a „miért nem szerepel benne ez és ez?” következményei. Ajánlom e művet minden érdeklődő figyelmébe!

Búcsúzásképpen felidézném Alexander Hamilton az Egyesült Államok alkotmányozási folyamata során tett, ma is érvényes figyelmeztetését, aki, amikor a sajtószabadságról szól, kijelentése vonatkoztatható bármely, az Alkotmány által deklarált értékre is: „Amondó vagyok: akármit tartalmaz is erről a témáról bár-

mely másik állam alkotmánya, az bizony a semmivel egyenlő. Ugyan mit jelent az a kijelentés, hogy a >>sajtószabadság csorbitatlanul megőrzendő<<? Mi a sajtószabadság? Ugyan ki definiálná úgy, hogy a meghatározás ne szolgáltató a legtágabb lehetőségeket a kibúvókra? Én megvalósíthatatlannak tartom; s ebből vonom le a következtetést, hogy a biztosítása, akármi-lyen gyönyörű kinyilatkoztatásokat iktatnak is be akár-milyen alkotmányba, teljességgel a közvéleménytől

függ, továbbá a nép és a kormányzat általános szemlé-letétől.” A „Federalist Papers” (magyarul: A föderalis-ta; Európa Könyvkiadó, 1998) egyik szerzője, az Egye-sült Államok első pénzügyminisztere igazat szolt: az Alkotmány és annak értékei csak akkor bizonyulhatnak maradandónak, ha azt a mindennapi gyakorlat is elis-meri, tiszteletben tartja.

Koltay András

Magyarország századai

VÁLOGATÁS EZER ÉV DOKUMENTUMAIBÓL 1000–1526

Kiadta az ELTE Állam és Jogtudományi Kara és
a Magyar Országos Levéltár
Budapest, 2003, 535 p.
ISSN 1586 8265

A magyar alkotmány-és jogfejlődés megismerése, oktatása, tanulmányozása elképzelhetetlen anél-kül, hogy megismernénk legfontosabb forrásait, dokumentumait. A magyar jogtörténet legfontosabb forrásait a XIX. század óta számos alkalommal gyűjtöt-ték össze a legkülönbözőbb formában. A legkorábbi kompilációs munkák a XIX. században születtek, ekkor kezdték összegyűjteni az államalapítástól a gyűjtemé-nyes munka kiadásának idejéig terjedő korszak jogfor-rásait. A Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) elsősorban gyakorlati célokat szolgált, a jogalkotók, jogalkalmazók, ügyvédek munkáját könnyítette meg e gyűjtemény, hiszen mind a közjog, mind a magánjog szabályaihoz ezáltal könnyebb volt hozzájutni. Hazánk-ban ekkor, – írott alkotmány híján – a magyar történelmi alkotmány hosszú évszázadok szerves közjogi fejlődé-sének eredményeképpen jött létre. Magánjogi kódex hi-ányában a korabeli polgári jogot számos különböző idő-ben létrejött jogszabály és bírósági döntés ismeretében lehetett elsajátítani. Természetesen a Corpus Juris Hun-garici a joghallgatók oktatását is elősegítette. A XX. században megjelent forrásgyűjtemények döntő többsé-ge egyetemi oktatási célokat szolgált. A történelemszall-gatók számára készült gyűjtemények általában a ma-gyar történelem egy-egy szakaszának forrásait gyűjtöt-te össze, míg a jogi egyetemek számára készült gyűjte-mények a jogtörténet egészét fogják át. Az Eötvös Lo-ránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Karán 1998-ban jelent meg a *Magyar állam-és jogtörténet for-rásai* című jogszabálygyűjtemény, mely a *Magyar jog-történet* és *Magyar alkotmánytörténet* tankönyvek meg-jelenését követően, kifejezetten a magyar jogtörténet oktatásában használt vagy használandó dokumentum-ként. A válogatást szerkesztő Dr. Mezey Barna tanszék-vezető egyetemi tanár a könyv előszavában utalt rá, sze-

retnének egy szélesebb olvasóközönségnek szóló doku-mentumválogatást is közzétenni. 2003-ban Magyaror-szág Európai Unió csatlakozásának küszöbén a könyv elkészült.

Az ELTE Állam-és Jogtudományi Karának és a Ma-gyar Országos Levéltárnak tudományos kiadványa a „*Magyarország századai*” címet viseli. Amíg az 1998-as válogatás elsősorban oktatási, addig a most megje-lent mű elsősorban a magyar történelem és alkotmány-fejlődés iránt érdeklődő szélesebb közönségnek szól, ezért a források válogatása más szempontok szerint tör-tént, mint az 1998-as, vagy korábbi gyűjteményeknél. Miközben az elsősorban joghallgatók oktatására szolgáló 1998-as válogatás kizárólag jogi dokumentumokat tartalmaz, addig a „*Magyarország századai*”-ban elbe-szélő forrásokat, leveleket is találhatunk. A válogatás célja az előszót író Mezey szerint nemcsak az, hogy be-mutassa a magyar alkotmánytörténet alakulását, hanem az is, hogy a magyar társadalom egészének formálódá-sát, a nép jogérzékét, az ország gazdasági helyzetét is bemutassa. A dokumentumgyűjtemény ellentétben a joghallgatók oktatására szánt korábbi munkával, lineá-risan követi a történelmi kronológiát Szent István uralko-dásától az 1956-os forradalomig. Az időrendi sorrend-ben egymás után következő forrásokat a szerkesztők, kizárólag a napjainkban szokásos történelmi korszakel-osztás alapján osztották három fejezetre. Az első a ma-gyar feudális állam forrásait tartalmazza 1526-ig, a má-sodik fejezet a Habsburg Birodalom és az Erdélyi Feje-delemség magyar jogfejlődését, valamint a kibontakozó polgárosodás időszakát mutatja be a kiegyezésig, míg a harmadik a magyar polgári állam diktatúrákkal megsza-kított újkori fejlődésének számos dokumentumát ismer-teti 1956-ig.

A majdnem háromszáz dokumentum között a legtöbb hagyományos jogforrásnak tekinthető. A középkori jog-források között, melyeket *Érszegi Géza* válogatott, talá-lunk királyi törvénykönyveket, dekrétumokat, monosto-rok, apátságok alapító okleveleit, földbirtokot és nemesi címet adományozó okleveleket, kiváltságleveleket, pe-res iratokat, hivatali eljárási szabályzatokat, pápai bullá-kat és békeszerződéseket. Ugyanakkor az első fejezet-ben megtaláljuk Szent István Intelmeit és számos hiva-talos-és magánlevelet. Előbbiekből sokat megtudhatunk az adott kor nemzetközi politikai és diplomáciai helyze-téről, míg utóbbiak közelebb hozzák az olvasóhoz a kor hétköznapijait. A második fejezetben, *Dóka Klára* válo-

gatásában, megtaláljuk a Mohácstól a kiegyezésig terjedő időszak legjelentősebb törvényeit, békeszerződéseit, kiáltványait, statútumait, politikai nyilatkozatait, emellett leveleket, többek között Pázmány Péter forrásáról és még néhány elbeszélő dokumentumot. A harmadik fejezet jogforrásainak zömét válogató *Soós László*, a Magyar Parlament törvénykezésre koncentrált. Emellett találunk politikai kiáltványokat, beszédeket, Magyarország helyzetét érintő diplomáciai üzeneteket. A jogforrásgyűjtemény Szent István királyunk törvényeivel kezdődik, míg az utolsó dokumentum Nagy Imre 1956. november 4-ei rádióban beolvasott felhívása.

A dokumentumválogatásban található források többsége máshol is fellelhető, mégis hasznos, hogy egy

könyv hasábjain, egymás mellett olvashatjuk őket. A középkori magyar fejlődésre vonatkozó köznapi élettel kapcsolatos néhány magánlevél először kerül publikálásra. Ezek közzététele, ismert jogforrásokkal, politikai és alkotmánytörténeti dokumentumokkal közös oldalon való megjelentetése adja a gyűjtemény újdonságát. A *Tóth Béla* által szerkesztett „Magyarország századai” kitűnően válogatott dokumentumgyűjtemény, melyet valamennyi történelem és jogtörténet iránt érdeklődő, olvasó embernek bátran ajánlok. A könyv, meggyőződésem szerint az 1998-ban megjelent forrásgyűjtemény mellett hasznos eszköze lesz a magyar állam-és jogtörténet oktatásának is.

Magyar Attila István

A Hadtörténelmi Levéltár igazságügyi fondjai, iratai anyagát összegezi a közelmúltban megjelent segédlet. A tárgyalt anyag rendezettsége eltérő szintű, jellegű. A szerkesztő igyekezett egységes szerkezetbe foglalni a sokrétű emléanyagot. Az egyes nagyobb korszakokat történeti áttekintés vezeti be, majd ezt a katonai bírósági szervezetről készült összefoglaló követi. A jogi ügyekkel foglalkozó szerveket is részletesen bemutatja a fondjegyzék. Ez azt jelenti, hogy a legmagasabb szervezeti szintektől egészen az egyes személyekre vonatkozó aktákig feldolgozásra kerültek az iratok. A bevezető részek végén a szerkesztő bemutatja a levéltári anyag rendezettségét, tájékoztat a kutatás módjáról. Az egyes szervezeti egységek címében közlik a fondszámokat és a fond őrzési egységeit. A gyakorlatnak megfelelően iratfolyóméterben került bemutatásra egy-egy szervezeti egység anyagának mennyisége. A segédlet első részében az 1802–1867 [1871] közötti anyagot dolgozták fel. Ezen belül különösen érdekesek az 1848–1849-es szabadságharcot követő megtorlásokkal kapcsolatos iratanyagok. (pl. K. k. Aussenordentliche Kriegsgericht zu Arad 1849, K. k. Kriegsgericht zu Kaschau 1849–1854., K. k. Kriegsgericht zu Klausenburg 1850., K. k. Kriegsgericht zu Pest 1849–1855., K. k. Kriegsgericht zu Pressburg 1849–1854. aktái.) A kötet tárgyalja az egyes vizsgálóbizottságok irathagyatékát is (pl. K. k. Militar- und Politische Central Comission, Untersuchung Comission zu Pest 1849.)

A második nagyobb időszak a dualizmus, illetve a Horthy-korszak anyagait (1867–1945) öleli fel. Ezen belül fennmaradtak egyes [Cs. és Királyi] helyőrségi bíróságok anyagai (pl. K. u. k. Garnison-Gericht in Budapest 1875. Megtalálhatók egyes tábori bíróságok iratai is. Nagyobb terjedelmű a m. kir. Honvéd törvényszékek iratanyaga [1867–1944]). Érdekes a Honvédelmi Minisztérium Jogi Osztályának [1867–1945] irathagyatéka, illetve a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága (1941–1944) iratai.

A harmadik rész az átmeneti időszaktól, a rendszer-

A Hadtörténelmi Levéltár igazságügyi fondjai

A Hadtörténelmi Levéltár katonai igazságügyi szerveinek, iratainak repertórium 1802–1991

Szerkesztette Farkas Györgyi
Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok

Budapest, évszám nélkül [2003]

Hadtörténelmi Levéltár, 98 p.

ISBN 963 206 634 0

váltásig terjedő kort (1945–1991) fogja át. Dominálnak az 1950-es évekből származó iratok. Itt található pl. a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának (1949–1982), illetve az Igazságügyi minisztérium Katonai Főosztályának (1953–1991) anyaga. Az 1950-es évekből fennmaradtak egyes fegyvernemi bíróságok iratai (pl. Légierő-parancsnokság Bírósága [1952–1956], illetve a BM Határőrség és Belső Karhatalom Katonai Bírósága [1955–1957]). Megtalálhatók egyes [katonai] magasabb egységek bírósági iratai is, elsősorban az 1950-es évekből. [Például a Hadbíróság iratai, Debrecen 1952–1956]. Ugyanitt találhatók kerületi katonai bíróságok iratai is az 1940-es évektől kezdődően az 1970-es évekig (pl. Győri katonai bíróság rögtönítélő bírósága [1957–1964]).

A Katonai ügyészségekre is találunk forrásokat az 1940-es évektől kezdődően az 1960-as évekig terjedő időszakig (pl. Szegedi Katonai Ügyészség 1949–1963). Ezek az újabb korszakban keletkezett iratok érdekes források lehetnek, pl. a második világháború időszakának, az 1950-es éveknek, az 1956-os forradalom stb. időszakának tanulmányozásához.

A Hadtörténelmi Levéltár igazságügyi segédletét feltehetően nagy haszonnal forgatják majd jogtörténészeink (is), de megkerülhetetlen segédanyag lehet ez az újabb kori hadtörténeti-, történeti kutatásokhoz is.

Pandula Attila

Német – magyar jogtörténelmi tanulmányok

Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten
Jahrhundert (Herausgegeben von Barna Mezey)
Gondolat Kiadói Kör
Budapest, 2003. 286 p.
ISBN 963 9500 85 2

A kötet az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara által szervezett nemzetközi konferencia előadásainak szerkesztett szövegét tartalmazza. Jól megválasztott címe („*Büntetőjog-történet a következő évezred küszöbén*”) önmagában is jelzi a jogtörténet nyitottságát a hatályos jog, napjaink megoldandó tételes-jogi kérdései iránt. Igazolja azt is, hogy tudományunk hazai képviselői sem zárkóz-
nak el a legújabb univerzalizmus kihívásai elől. A mű konferenciakötet, annak minden műfaji, tartalmi jellegzetességével, és szerkesztési nehézségeivel. Egy témakörön (a tágabb értelemben vett büntetőjogon) belül 18 szerző tanulmányát olvashatjuk. A művek többsége alapkutatói eredményeket közöl, de vannak olyan tanulmányok, amelyek a szakirodalmi eredményeket foglalják össze, és olvashatunk a kötetben jellegzetes konferencia-felszólalást tartalmazó, tézisszerű összefoglalásokat is.

A kötet a német–magyar jogtörténelmi együttműködés fontos dokumentuma, amely ismételten bizonyítja, hogy a tételes jog története terén továbbra is elsősorban a német nyelvű országok kutatóival találunk közös nyelvet. Az alább bemutatandó tanulmányok a tételes jogra orientált világunkban is igazolják a jogtörténelmi kutatások kikerülhetlenségét és eredményeit.

Michael Köhler: (Hamburg) *Geschichte und Prinzip der gegenwärtigen europäischen Strafrechtsentwicklung* címmel, napjaink európai büntetőjogának történetéről és elveiről írt. Indokolt különbséget tett a büntetőjog európai története és az európai büntetőjog története között. Az utóbbi eszmétörténetét Kant: Örök béke című művéig vezette vissza, de hangsúlyozta Rousseau és Saint-Pierre abbé szerepét, ahogyan azt mi is tettük a magyar joghallgatók egyetemes jogtörténelmi tankönyvében. Ezután az európai büntetőjogi koordináció és együttműködés legfontosabb állomásait ismerteti. Köhler alapvető jelentőségűnek tartja az 1950-es emberjogi

konvenciót, a rendészeti és közigazgatási szankciók – különösen a versenyjog területén érvényesülő – közelítését, továbbá a klasszikus büntetőjog uniós szintű szabályainak harmonizációját. A tanulmány foglalkozik az 1997-es büntetőjogi „Corpus Iuris”-szal, elemzi a tervezet szerkezetét, ismerteti a szerző ezzel kapcsolatos dogmatikai fenntartásait. A hamburgi egyetem professzora szerint a büntetőjog tartalmi egységesítése az európai egység fontos feltétele.

Bárd Károly: *Kontinuität oder Nostalgie – Die Reform der Strafrechtswissenschaft* című tanulmányában magyar rendszerváltás időszakának büntetőeljárás reformjáról szól. A történelmi folyamatosság kérdését veti fel, azt a törvényszerkesztői és törvényhozói dilemmát taglalja, hogy miként lehet a korigényt kielégítő reformot alkotni, egyben visszaállítani a kontinuitást, újra érvényre juttatni haladó hagyományainkat? A szerző az 1991 és 1994 közötti kodifikációs bizottság munkájáról közöl

rendkívül érdekes részleteket. Ismertté teszi, hogy milyen határozott igény fogalmazódott meg a testületben az 1896-os bűnvádi perrendtartás egyes intézményeinek visszaállítására. A táblabíró-sági rendszer restaurációja, az eljárás szakaszainak, a jogorvoslatok rendjének átalakítása, az ügyész szerepének újraszabályozása terén ez a törekvés eredményes volt.

Kajtár István: *Strafrechtsrezeption in Ungarn* címen a magyar büntetőjog 19. századi recepcióját elemzi. A legfontosabb tárgybeli műveket számba vevő, jól dokumentált tanulmányt haszonnal forgathatják a német nyelvterületen kutató kollégák. A szerző vázolja a magyar büntetőjogi kodifikáció történetét, követi az osztrák, a német és francia hatásokat a hazai büntetőjogi

összefoglalás területén. Megállapítja, hogy a kodifikációs tevékenység a késő-dualista időszakban kellő figyelemmel volt a nemzetközi jogéletre, hiszen pl. 1909-ben az igazságügy-minisztérium 996 ilyen tárgyú könyvvel rendelkezett. Fontos és tárgyszerű a szerző azon összegzése, amely szerint a dualizmus-kori magyar judikatúra európai színvonalon állt.

Györgyi Kálmán tanulmánya (*Die Rolle Mittermaiers bei der Ausarbeitung des Strafgesetzentwurfes vom Jahre 1843*) Anton Mittermaier szerepét vizsgálja az 1843-as büntetőjogi javaslatok kidolgozásában. A magyar szakirodalomban közismertek Mittermaier elismerő szavai az 1843-as büntetőjogi javaslatról, de a szerző német irodalmi források felhasználásával részletesebb áttekintést ad. A tanulmány röviden áttekinti a

magyar büntetőjogi kodifikáció rövid történetét, majd részletezi Mittermaiernek Szalay Lászlóval és Pulszky Ferencsel folytatott levelezését. A hazai szakirodalomban először értékeli Mittermaier Heidelbergben megjelent bírálatát a Deák-féle javaslatról, amely óvatosságra intette a magyar reformereket. Javasolta például, hogy a halálbüntetést fokozatosan kellene megszüntetni. Györgyi Kálmán joggal feltételezi, hogy ebben az évtizedben térségünkben egy liberális alapú, közös eszmei háttérű nemzetközi büntetőjog formálódott.

Günter Jerouschek: (Jénai Egyetem) egy antik jogelv, a „Ne crimina remaneant impunita” középkori utóéletét és a rendi korszak büntetőeljárásának nyilvánosságát dolgozta fel. A szerző az akkuzatórius és inkvizitórius eljárás előzményeit kutatva hivatkozik a római jogi alapokra, a germán–frank eljárási rendszerre. Megállapíthatjuk, hogy joghallgatóink hazai tananyagában ebben a tekintetben is megfelelő ismeretanyag található a szerző fejtegetéseinek megértéséhez. Az inkvizitórius eljárás gyökerét Jerouschek III. Ince pápa eljárási reformjáig vezeti vissza, amelynek célja akkor csupán az egyházi tekintély visszaállítása volt. Jerouschek eredeti latin forrásokat használ, munkája megértését megkönnyíti, hogy általános történelmi szemlélettel közelít a büntetőjogi dogmatika elvont kérdéseire.

Kurt Seelman: (Basel) Hegel und die Zurechnung von Verantwortung címmel a nagy német filozófus felelősségi tanát elemzi. A jogelméleti magasságú tanulmány részletesen taglalja Hegel „felelősség-definícióját,” és az erre vonatkozó legújabb német nyelvű irodalmat. Főként a „Jogfilozófia alapvonalai” című műből indul ki. Ismerteti a morális, a kollektív és a politikai felelősség hegei kritériumait, a jogi számonkérés, a beszámíthatóság feltételeit. A tanulmány egyik módszertani pozitívuma, hogy a hegei gondolatokat összeveti a kortárs nézetekkel, és Cesare Beccaria korábbi, a modern büntetőjogi jogszemléletet megalapozó felfogásával.

Balogh Elemér a reformkori büntetőjogi dogmatika struktúraváltásáról (*Strukturwandel in der Strafrechtsdogmatik zur Zeit des Vormärz*) írt. A kötet szerkesztőjét dicséri, hogy a magyar büntetőjog általános kérdéseiről szóló tanulmányt a filozófiai tárgyú agyag után közli. A szerző – aki egyébként doktori értekezését Karl Kroeschell professzornál, német büntetőjog-történetből írta –, világosan elhatárolja egymástól a büntetőjogi dogmatikát, az általános büntető jogtudományt, és a büntetőfilozófiát. Röviden jellemzi a magyar reformkor társadalmi-politikai céljait, és a nemzet valamint az uralkodó között kialakult konfliktust. Ezt követően felvázolja a középkori gyökerű 18. századi magyar büntetőjog szerkezetét, főbb jellemzőit, majd saját (alap)kutatásait felhasználva szól a büntetőjogi modernizációról. Kitekint a német irodalomra, vizsgálja az 1829-es és 1843-as elaborátumok dogmatikai jellegzetességét. Összegzése szerint a magyar 1843-as javaslat alapvonaliban a korabeli német felfogást követte.

Werner Ogris: (Bécs) Der Landzwang in Geschichte und Gegenwart (A közveszélyű fenyegetés a történelem-

ben és napjainkban) címmel írt tanulmányával gazdagította a kötetet. Ausztriában az ismert 1997-es osztrák levélbomba-affér után került a „Landzwang” történelmi kategóriája ismét az általános érdeklődés homlokterébe. A szerző nyomon követi a közveszélyű fenyegetés kialakulását 1328-tól, első említésétől kezdve. Elemzi tényállási elemeit, módosulásait. A bűncselekmény megtalálható a *Constitutio Criminalis Carolina*-ban, az ezzel összefüggő bírósági gyakorlatot is megismerhetjük a kötetből. A tanulmány bemutatja Anselm Feuerbach és Mittermaier reformjavaslatait, majd követi az osztrák szabályozást, egészen az 1974-es hatályos osztrák BTK-ig. A bűncselekmény a csatlakozott Ausztriában reneszánszát éli, hiszen csak 1997-ben 125 ilyen bűncselekményre kellett a hatóságoknak eljárni.

Béli Gábor tanulmánya (*Strafrechtspraxis und Strafrechtswissenschaft in Ungarn im 18. Jahrhundert*) az egyetlen, amely már címében is ígérte a büntetőjogi gyakorlat áttekintését. Bőséges latin források alapján vázolja a büntető igazságszolgáltatás önállósá válásának 17. századi hazai folyamatát, és ismerteti a büntető anyagi jog legfontosabb forrásait. Kitér a korabeli büntetőjog-tudományra, részletesen elemzi Huszti István és Bodó Mátyás műveit. Utóbbinak *Jurisprudencia Criminalis* című alapművét a jogi szakirodalomban eddig példa nélküli alapossággal mutatja be.

Máthé Gábor: Verwaltungsstrafrecht oder Nebenstrafrecht? címmel aktuális kérdéskörrel, a közigazgatási büntetőjog jogági jellegéről közölt eredeti gondolatokat. Ismerteti a kérdésre 1839 óta a német irodalomban született válaszokat, majd bemutatja a 19. századi álláspontokat és a két világháború közötti felfogásokat. Ezt követően figyelemmel kíséri a magyar törvényhozás 122 éves hagyományait, amelyek alapvetően a bűncselekmények hármass felosztására építenek. Kimutatja, hogy az újabb magyar szabályozás elsősorban opportunus szempontokat, pl. a dekriminalizációt és az igazgatási szervek kíméletének igényét követte. A szerző elemzi az 1999:69. törvény meghozatalát követő elvi vitákat, a bírósági felülvizsgálat kérdéseit, majd ismerteti és értékeli az Alkotmánybíróság vonatkozó döntését. Ezt követi a törvényi modell elemzése, és annak megállapítása, hogy a szabályozás mintája a német hatályos törvény volt.

Mezey Barna: Strafrechtskodifikation in Ungarn im Jahre 1878 című tanulmánya új megközelítésben tárgyalja a büntetőjog 19. századi összefoglalásának legnagyobb eredményét, a Csemegi-kódex-et, és annak eszmei és törvényhozási hatását. Először a hazai kodifikációs kísérletekről szól, amely során részletesen értékeli a hazai büntetőjogi jogösszefoglalásokat. Ezt követően – friss szemlélettel, eredeti közelítéssel – ismerteti Csemegi Károly szakmai életútját, bemutatja jogfelfogását és azokat a törvényeket, amelyek a nagy kodifikátor személyes közreműködésével születtek. A következő fejezet a kodifikációról szól, amelyből megtudhatjuk, milyen viták közepette, hogyan fogadta el az országgyűlés a törvényt. A tanulmány a kódex értékelésé-

vel, és regionális hatásának áttekintésével zárul.

Wolfgang Sellert (Göttingen) a tettes és áldozat közötti megegyezés elvi, törvényhozásbeli és gyakorlati kérdéseiről értekezett. (*Täter-Opfer-Ausgleich – Ein altes Problem?*). A szerző elsőként az áldozatvédelem hatályos németországi szabályozását tekinti át. Ír az ezzel összefüggő jogirodalmi vitákról, arról, hogy ettől a jogintézménytől ma már sokan az államhatalom büntetőjogi monopóliumát féltik. Ezután kerül szóba a jogtörténeti fejlődés. Helyesen veti fel, hogy először a történeti valóságnak megfelelően fel kell tárni a jogintézményt, és csak azután kell állást foglalni annak alkalmazhatóságáról. Részletesen elemzi a germán-frank eljárás kompozicionális elemeit, majd – főleg a Sachsenspiegelben meglévő – megegyezésre vonatkozó szabályokat. A kérdésben – úgy vélem – konzervatív módon foglal állást, mert (álláspontja szerint) maffiózus világunkban ez a jogintézmény nagy veszélyeket rejt magában.

Révész T. Mihály: *Zu theoretischen Wurzeln des Strafrechts am Ende des achtzehnten Jahrhunderts in Ungarn* című előadásának írásos változatában a 18. század végének magyar büntetőjogi dogmatikájáról írt. Elemzi a 18. századi magyar jogi oktatást, áttekinti a büntetőjogi tárgyú tankönyveket. Egy művet, a kevésbé ismert Josef Stur latin nyelvű munkáját részletezi. Az egykori tankönyvszerző feltűnően modern fogalmakat használ, ismeri a társadalomra veszélyesség fogalmát, azt az elvet, hogy a büntetést szeparálni kell, lehetőleg csak az elkövetőt kell sújtani büntetéssel. A tankönyvíró ismeri a beszámítási képesség fogalmát és a büntetékiszabás terén különbséget tesz a bűncselekményi stádiumok között.

Angela T. Augustin (Basel) fontos módszertani kérdéssel, a jogösszehasonlítás alkalmazásának lehetőségével foglalkozott a hamis eskü és hamis tanúzás történetének vizsgálata során (*Horizontale und Vertikale Rechtsvergleichung – Meineid und Falschaussage in streitigen Zivilverfahren*). Ismerteti a jogösszehasonlító módszer szerepét általában és alkalmazza azt választott témája szempontjából. Ezt követően rövid dogmatikai elemzést végez, tisztázza, hogy milyen társadalmi és jo-

gi érdekeket sért a címben említett két bűncselekmény. Az alapos tanulmány ezt követően történetileg vizsgálja a két jogintézményt, figyelemmel a kantonális sajátosságokra is.

Jonas Weber: (Basel): *Az elektronikus monitoring (figyelőrendszer) svájci, kísérleti bevezetéséről* értekezett. A házi őrizeteselek kamerás megfigyelésének lehetősége viszonylag új, húsz évvel ezelőtt vezették be az USA-ban is.

Pálvölgyi Balázs: *Veinverfälschung und Weingesetze in Ungarn* című tanulmányában a borhamisítás és az ellene folytatott állami küzdelem hazai történetét foglalta össze. A mű figyelemmel kíséri a 18. században megjelent „borvédelmi” rendelkezéseket és vármegyei statútumokat. Részletesen elemzi az 1870-es években született „fogasztóvédelmi” szabályokat. A statútumok és központi szabályok szankcióit is összehasonlítja. A törvényi szabályozást követve elemzi az 1895-ben elfogadott, mezőgazdasági termékekre vonatkozó minőségvédelmi törvényt, végül az 1908-ba született első hazai bortörvényt.

Horváth Attila a szovjetrendszerű diktatúra koncepció pereiről (*Konzeptionsprozesse in den Diktaturen des Sowjetsystems*) írt. A tanulmány példákat hoz a korabeli igazságtalan, és irracionálisan súlyos büntetésekre. A német jogtörténészek számára is tanulságos lehet, ahogyan elemzi és példákkal illusztrálja a szovjet jogfelfogást és a nyomában kialakult magyar bírósági gyakorlatot.

Ligeti Katalin: *Europäisches Strafrecht – Ansätze der Strafrechtsangleichung in der Europäischen Union* címmel a büntetőjogi jogharmonizáció elvi és aktuális kérdéseit vette számba. A tanulmány elemzi a közösségi jog és a nemzeti büntetőjog kölcsönhatását, a szupranacionális szankciókat és az uniós szervek speciális büntetőjogi szabályait. Szól az unión belüli korrupció-ellenes jogi szabályozásról. Hitelesen közvetíti a kontinentális és angolszász álláspontot, külön érdeme, hogy a németen kívül angol nyelvű irodalmat is használ.

Sipta István

HÍREK

- Győr megyei jogú város Levéltára a Médiawave Alapítvánnyal és a Xántus János Múzeummal közösen 2004. április 29–30-án megszervezte a „**Valahol Európában**” című tudományos konferenciát. A tanácskozásra egy nappal az európai csatlakozás előtt került sor. Ez az Európa és Magyarország történetében egyaránt jelentős fordulat készítette arra a szervezőket, hogy körbejárják, több oldalról megvilágítsák a magyar történelemben oly sokszor lényeges szerepet játszó integrációs folyamatokat, így az európai keresztény

államok közösségének integrációs lépéseit Szent István korában csak úgy, mint a mongol-tatár, a török, a, Habsburg, a szovjet birodalomépítés következtében megfogalmazott beolvasztási kísérleteit. A történelem integrációs igényei a Kárpát medencében nem pusztán politikai következményekkel jártak, de a földrajzi fekvés okán nyugat-európai, keleti, és déli kultúrkörök hatásainak találkozáspontja is e térség.

- Pécsen 2004 április 6-án került sor Baranya Megye Önkormányzata, a Pécsi Akadémiai Bizottság, a Baranya Megyei Levéltár és az MTA Demográfiai Bizottságának Történeti Albizottsága szervezésében **Kovácsics József Baranya megyei népességtörténeti**

lexikonjának bemutatására. A könyvbemutató kapcsán előadói konferenciát is rendeztek. *Font Márta* a nemrégiben elhunyt szerzőre emlékezett és életpályáját méltatta. *Hoóz István* a lexikon és a nemzetiségi struktúra Baranya megyei átalakulásának kapcsolatáról szólt. *T. Mérey Klára* a gazdaságtörténész szemével értékelte a Baranya megyei helytörténeti lexikont. *Kováts Zoltán* az ormánsági községek összefoglaló áttekintésére kerített sort, különös tekintettel a népmozgalomra. *Kigyósi Attila* a lexikon előzményeiről szólt a munkatárs „szemével.” *Ódor Imre* a kutatás kezdeteiről beszélt. Zárszót *Blazovich László*, az albi-zottság társelnöke mondott.

*

- *Molnár Imre* professzor munkássága előtt tisztelgett 2004 március 5–6-án a magyar római jogász és jogtörténész társadalom. *A római büntetőjog és hatása az európai jogtörténetre* címmel tartott jogtörténeti konferencia a Szegedi Tudományegyetem Római jogi tanszéke és a Magyar Tudományos Akadémia SZAB Jogi Bizottsága szervezésében az MTA Szegedi Akadémiai Bizottságának székházában lelt otthonra. Molnár Imre munkásságát *Ruszoly József* ismertette (Pályatársam Molnár Imre professzor címmel), majd egymást követték az ország római jogász műhelyeinek előadói. Így *Zlinszky János* (Egyenlő eljárás és az esélyegyenlőség gyökerei a római jogban), *Benedek Ferenc* (Társtettség és részesség a római jogban), *Péter Orsolya* (Quae corpore quaestum facit”-la prostituzione in Roma antica), *Pókecz-Kovács Attila* (A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársaságkori Rómában. A Castor-templom ügye), *Szabó Béla* (Az erdélyi századok büntetőjogának sajátosságai és a római jogi hatások a germán népek korai szokásjogában), *Besenyő András* (Die Koerzitions – und Jurisdiktionsgewalt der römischen Imperiumsträger und das sog., „ius gladii”), *Sáry Pál* (A keresztre feszítés alkalmazása a Római Birodalomban); *Gedeon Magdolna* (A cirkuszi játékok büntetőjogi vonatkozásai az antik Rómában); *Nadja el Beheiri* (A római cenzorok erkölcsfelügyelete); *Bajánházy István* (A crimenek Liviusnál); *Orosz Gábor* (Jogos védelem a római büntetőjogban). A jogtörténészek előadásai is kapcsolódtak a római jogi előzményekhez, mint *Babják Ildikó* (A büntető igazságszolgáltatás sajátosságai); *Homoki Nagy Mária* (Magánjogi tiltott cselekmények a 18. században); *Balogh Elemér* (Régi-új elvek a reformkori magyar büntetőjogban); *Varga Győző* (Ami a jogtörténet oktatásából többnyire kimarad[t]) előadásai. Az ünnepelt, Molnár Imre professzor A római büntetőjog alapelvei tartott előadást.
- 2004. április 21-én a Magyar Tudományos Akadémia székházában folytatódott a Magyar Történelmi Társulat 2003–2004. évi előadásorozata *Múltunk kritikái kérdéseiről*. A nyolcadik vitaesten *Pritz Pál* szólt A nagyhatalmak és Magyarország a két világháború

között címmel a magyar külpolitikai helyzetről. Elnökölt és a vitát vezette *Kosáry Domokos*, a társulat elnöke. [vö. www.mult-kor.hu]

*

- A *Politikatörténeti Alapítvány* rendezésében 2004 április 14-én került sor *Bayer József* előadására a szociáldemokrácia és a globalizáció címmel. Fölkért hozzászóló *Galló Béla* volt. A rendezvényt az Előadások a magyar szociáldemokrácia útkereséséről sorozat keretében hirdették meg.
- A *Szemere Bertalan Magyar rednvédelem-történeti Tudományos Társaság Rendőrségtörténeti Szakosztálya*, a Rendőrség Tudományos Tanács és a Rendőr Kulturális és Hagyományörző Egyesület a rendőrség napja alkalmából „Identitástudat” címmel rendezett konferenciát. A tanácskozás alkalmával számos olyan előadás hangzott el, amely jogtörténeti vonatkozású, mint példának okáért a Magyar útlevéltörténet (*Nagy György*); A magyar királyi határrendőrség (*Parádi József*); A fővárosi rendőrség története (*Sas Ferenc*).
- A Német Köztársaság Első osztályú Érdemkeresztjével tüntették ki Dr. *Peeter Järveleidet*, a tallini Északi-Egyetem államjogász professzorát. Az elismerést Észtország német nagykövete, *Jürgen Dröge* adta át 2004. március 4-én. A magyar–észt kapcsolatok fejlesztésén is fáradozó dr. Peeter Jerveläid professzor-ként dolgozik Tartuban és Tallinban, emellett az észt Igazságügy Minisztérium tanácsadójaként a német és az észt jogászok közötti tudományos kapcsolatok kiépítésén fáradozik. Felhívta a figyelmet a több száz éves kulturális kapcsolat jelentőségére Észtország és Németország között, amelyet a jövőben is tovább kíván fejleszteni.
- 2004. május 13-án tartotta meg díszdoktori előadását *Hans Hoyer* professzor az ELTE Állam-és Jogtudományi Karán „Das Grundbuch der ehemals habsburgischen Länder; Entwicklung, Eigenart und Zukunft” Prof. Hoyer avatására és a professor honoris causa cím elnyerését igazoló okirat átadására másnap, 14-én, a Pázmány nap ünnepségei során került sor.
- Dr. *Günter Jerouschek* a Jénai Egyetem Jogi Karának professzora 2004. április 1-én és 2-án „Bevezetés a német büntetőjog- és büntetőeljárásjog történetébe” címmel tartott kétnapos szemináriumi előadást az ELTE ÁJK Eckhart-szemináriumában.
- 2004. május 13-án Dr. *Christian Stadler* a Bécsi Egyetem Jogfilozófiai Intézetének professzora „Az Európai jogi kultúra perspektívái” címmel adott elő az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében. Előadásában a jogi kultúra európai integrációs folyamatban és az európai szintű tudományos együttműködésében játszott szerepével foglalkozott.

- Dr. Wilhelm Brauner a Bécsi Egyetem Osztrák és Európai Jogtörténelmi Intézetének professzora 2004. április 22-én és 23-án „Az osztrák–magyar kiegyezés 1867-ben” címmel tartott kétnapos szemináriumi foglalkozást az ELTE Állam- és jogtudományi Karának hallgatói számára.
- Dr. Peter Christian Müller-Graff a Heidelbergi Egyetem Jogi Karának dékánja 2004. május 3-án a professor honoris causa előadássorozat keretében adott elő „Egy új európai alkotmány szerződés” címmel az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Bakonyi Péter, jogi előadó, PhD-hallgató, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék; **Föglein Gizella**, CSc, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék; **Hamza Gábor**, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Izsák Lajos**, DSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék; **Koltay András**, ösztöndíjas PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar; **Koncz Ibolya Katalin**, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék; **Korsós Delacasse Krisztina**, egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék; **Magyar Attila István**, ösztöndíjas PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék; **Máthé Gábor**, CSc, tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék; **Mezey Barna**, CSc tanszékvezető, egyetemi tanár, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék; **Nánási László**, főügyész, Bács-Kiskun Megyei Főügyészség; **Nótári Tamás**, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Pandula Attila**, CSc, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelem-segéd tudományai Tanszék; **Rácz Barnabás**, egyetemi tanár, Eastern Michigan University; **Stipta István**, CSc, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék; **Szendrei Géza**, ny. ügyész, meghívott előadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék; **Szuromi Szabolcs Anzelm** CSc, egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar; Kánonjogi Intézet; **Völgyesi Levente**, egyetemi tanársegéd, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék

Tisztelt Szerzőink!

A Jogtörténelmi Szemle Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel kéri, hogy a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében írásait e-mailen két címre (katat@axelero.hu; agihorvath@ajk.elte.hu) küldjék meg WORD 6 formában. Kérjük, hogy a szerzők nevük feltüntetése mellett közöljék beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (40 000 n) tanulmányokat fogad el!

Kérjük szíveskedjenek a következő jegyzetelési előírásokat figyelembe venni:

Nem lábjegyzet, hanem végjegyzetet kér a Szerkesztőség.

Az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét (a vezetéknév versallal, nagybetűvel) kérjük feltüntetni, ugyanez vonatkozik az idézett mű címére is.

A megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, oldalszámát, kiadóját, ha folyóirat, annak címét, évfolyamát, számát, megjelenési évét zárójelben kell megadni.

Az oldalszámot a magyaros „o” helyett „p” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

A rövid kötőjel (-) helyett hosszú kötőjel (–) használjanak az oldalszámok közötti megjelölésre.

A már említett művek jelzése: vezetéknév + im. + oldalszám

Kérjük, hogy hosszú kötőjel (–) használjanak a születési, halálozási évszámok között is!

Az illusztrációkat digitális (min. 300 pixel/inch, 300 dpi) formában e-mailen a fent megadott címekre két példányban vagy fénykép (nem fénymásolat) formájában postán kérjük megküldeni!

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

STIPTA ISTVÁN

A magyar bírósági rendszer története

Sipta István új egyetemi jegyzete a magyarországi bírósági szervezet történetét tekinti át. Az általános történeti periódushatárokat követve ismerteti az államalapítás előtti igazságtételi rendet, a magyarországi középkor egyes korszakainak bírósági szervezetét. A Habsburg centralizáció, a felvilágosult abszolutizmus bírósági rendszerének bemutatása után nyomon követi a legfontosabb reformtörekvéseket és összefoglalja az igazságszolgáltatás polgárosítására vonatkozó törekvéseket. Részletesen ismerteti a dualizmus korának bírósági rendszerét, érinti a XX. századi legfontosabb változásokat és az igazságszolgáltatás történetileg értékelhető tendenciáit. A kötet nemcsak egyetemi és főiskolai segédanyag, hanem dokumentumgyűjtemény is, amely a bírói szervezetre vonatkozó legfontosabb hazai jogforrásokat és reformelképzeléseket tartalmazza.

Beszerezhető 1680,- Ft-os áron a Miskolci Bíbor Könyvkiadó Könyvesboltjában, Miskolc-Egyetemváros 3515

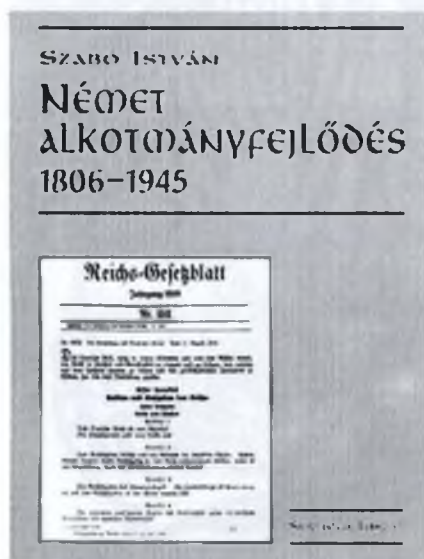
SÁRNY PÁL

Keresztre feszítés az ókorban

Az evangéliumok Jézus keresztre feszítéséről rendkívül tömören tudósítanak. Nem részletezik a kivégzés menetét, nem fűznek magyarázatot a megrázó eseményekhez. Erre az ókorban nem is volt szükség. Az ókori ember számára a nyilvánosan végrehajtott keresztre feszítések elválaszthatatlanul hozzátartoztak a mindennapok borzalmaihoz. Antik forrásaink – történeti, szépirodalmi és jogi források egyaránt – bőségesen tartalmaznak keresztre feszítésekre vonatkozó adatokat. Sárny Pál könyve e források bemutatása, rendszerezése és értékelése alapján kíván minél teljesebb képet adni az ókor legborzalmasabb kivégzési módjáról.

A könyv a Szent István Társulat könyvesboltjában kapható.

Ára: 1200,- Ft

SZABÓ ISTVÁN

Német alkotmányfejlődés 1806–1945

A XIX–XX. század német történelme egész Európa számára meghatározó volt. 1806-ban felbomlott a Német Nemzet Szent Római Birodalma, amely mind köztörténeti, mind alkotmánytörténeti szempontból fontos korszakhatárt jelentett. A napóleoni háborúk rövid időszaka után megjelent a törekvés az egységes nemzetállam megteremtése iránt. Emiatt az alkotmányos berendezkedés esetleges változásai a német történelem korszakhatárait sokkal erősebben befolyásolták, mint más államokban. A XIX–XX. század folyamán a fontosabb történelmi korszakhatárokat mindig egy-egy új alkotmány jelezte.

A német egység nem egy meghatározott pillanatban jött létre, hanem hosszas fejlődési folyamat eredményeként. Az Északnémet Szövetség

megalapítása (1867) fontos állomás volt, de Németország igazi szövetségi állammá csak 1919-ben alakult. A tanulmány elsősorban azt követi nyomon, hogy a német egység kialakulásának folyamata milyen államszervezeti elemeken keresztül valósult meg, zárásként pedig rövid áttekintést ad a német államfejlődés XX. századi torzszüleményéről, a III. Birodalomról.

Beszerezhető 1800,- Ft-os áron a Miskolci Bíbor Könyvkiadó Könyvesboltjában, Miskolc-Egyetemváros 3515

A boszorkány és az ördög tánca